AFŞAR TİMUÇİN
Aydınlanmak ne demektir?

HASAN AYDIN
Eğip bükmeden eğitmek, ama nasıl?

İZLEM GÖZÜKELEŞ
İnternet cephesi ve politik mücadele

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Eylül 2015 | 11,00 TL (KDV Dahil)

139

VİCDAN VE SAVAŞ

Alâeddin Şenel

- Biyolojik-kültürel evrim ve empati
- İlkel topluluklarda vicdanın ipuçları
- Antik çağda vicdan-savaş bağlantısı
- Dinsel ve laik vicdan anlayışları
- İslam'da vicdan: Bildiğiniz gibi!

ISSN 1304-67561-0
9 771304 675614
Kıbrıs satış fiyatı 12 TL

KADIN GEZGİNLER
Atlasta dişi ayak izleri

Alp Atamanalp
Vicdanizm ve neo-peygamberlik

Gaffar Yakınca
Vicdan ve vicdan solculuğu

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 139 / EYLÜL 2015

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN YÖNETMEN YARDIMCISI
Nalân Mahsereci

İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş

DAĞITIM
Süleyman Altuğ

KAPAK TASARIM
Şule Dede

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 120 TL / 6 aylık: 60 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 150 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZİİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / İstanbul Tel: (0212) 452 23 02

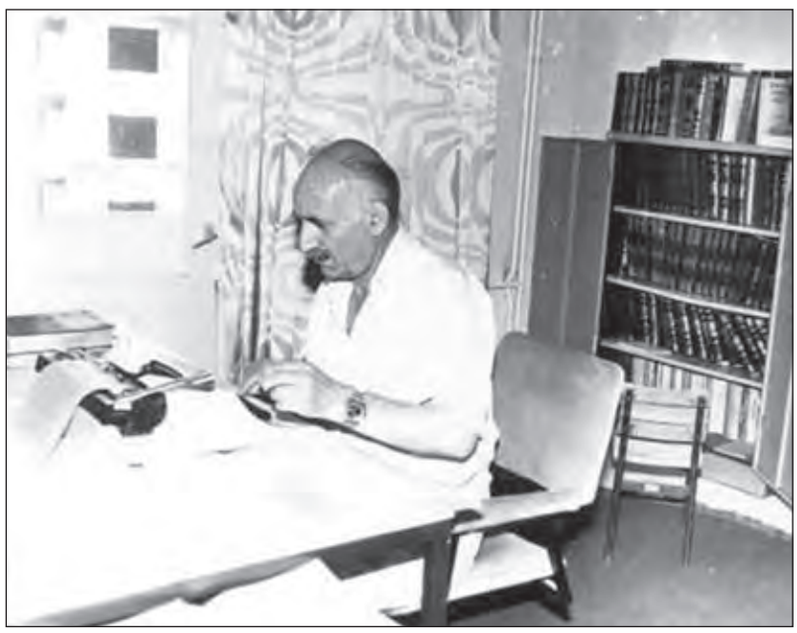
DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA: Uğur Erözkan / Tel: (0505) 227 78 38 / ugurerozkan@gmail.com
BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 / haberlesme77@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
BÜYÜKÇEKMECE: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 / ahmetdogan51@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com
AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata (0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com
ERCİYES ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Yeldar Barış Kalkan (0541) 590 38 85 / spartacus_1980@yahoo.com
HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Murat Kaçar (0544) 678 09 87 / murat.kacar59@gmail.com
MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com
ODTÜ TEMSİLCİSİ: Banu Çiçek Büyüker (0553) 267 38 11 / banucicekbuyuker@gmail.com
SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay (0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com
ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut (0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

Turan Dursun'u anımsamak…

Aydınlanma kahramanımız Turan Dursun, tam 25 yıl önce 4 Eylül 1990'da karanlık güçler tarafından katledilmişti. Türkiye'nin aydınlanma tarihi böyle canla kanla yazılıyor. Bir gün araştırmacılar daha sakin bir biçimde yazacaklarsa bu tarihi, Turan Dursun adı bu sürecin en önemli köşe taşlarından biri olarak vurgulanacaktır kuşkusuz.

Turan Dursun, Anadolu'nun aydınlanma sürecini bizzat kendi hayatı içinde tüm keskinliğiyle yaşadı. Yaşamına yoğun dinsel bir ortamda karanlıklar içinde başladı, bu karanlıkları yara yara aydınlandı ve bir aydınlanma kahramanı olarak öldü. Esas olarak dış etkiyle değil kendi iç dinamikleriyle, sindire sindire oluşmuş bir aydınlanmacılığı vardır Turan Dursun'un. Aldığı eğitim onu dinci yaptı, kendi sorgulamaları ise aydınlanmacı. Büyük aydınlanma filozoflarını okuyarak ve benimseyerek aydınlanmadı; din âlimlerini okuyarak ve sorgulayarak aydınlandı. Farkı budur. Aydınlanma onun yaşam pratiğiydi, dışardan edindiği bir bilinç değil. Bu nedenle Turan Dursun sadece bir aydınlanma savunucusu değildir; aydınlanmanın ta kendisidir, simgesidir. Güneşten aldığı ışığı yansıtan bir gezegen değildi Turan Dursun, güneşin kendisiydi. Az bulunurluğu ve değeri buradan kaynaklanır. Bu özel niteliği, onun aydınlanmacılık çizgisini de belirlemiştir.

En dipteki adamın sorunuyla boğuşurdu; çünkü kendisi de en dipten gelmişti, boğuşa boğuşa… Bu nedenle çok etkiliydi. Sıradan insanı dönüştürmenin ustasıydı. Onun kafası nerede örümceklenmiş, nerede takılmış, nerede donmuş… bunu çok iyi bilirdi. Dinsel dogmalardan kaynaklanan çelişkilerini tek tek ortaya çıkarır, bunu nasıl aşabileceğini gösterirdi. Dinin bütün çelişkilerini bizzat yaşadığı için bu çelişkilerden çıkış yolunu da en iyi bilen insandı. Halkçı çizgiyi en iyi uygulayan öncü devrimcilerden biriydi Turan Dursun. Emekçi Aydınlanmasının neferiydi.

Ardından muazzam bir külliyat bıraktı. Genç kuşaklar, özellikle bugün, döne döne okumalıdır ve anlamaya çalışmalıdır Turan Dursun'u. Bilim ve Gelecek çizgisinin öncülerinden biri olarak kabul ederiz biz onu. Katledilişinin 25. yılında saygıyla anıyoruz.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

BİLİM GÜNDEMİ / Bilim ve Gelecek Çeviri Kolektifi
"35 Altı 35 Yenilikçi - 2015" listesinde 3 Türk kadını / Zamanın oku ileriye doğru mu? / Bakteriler antibiyotiklere nasıl direnç kazanıyor? / Pulsar çalışması, kütleçekim sabitinin evrensel olduğunu doğruladı / Evren yavaş yavaş ölüyor mu?/ İlk yapay ribozom tasarlandı / İnsan evriminde karbonhidrat diyeti önemli / Diyet ve mide asiditesi arasındaki evrimsel bağlantı / Ölümden sonra bilinç ne kadar sürüyor? / Türkçe ıslık dilleri beynin her iki yanını da uyarıyor / Maymunlar konuşmaya sanıldığından yakın 4

KAPAK DOSYASI

Alâeddin Şenel
Vicdan ve savaş 14

Afşar Timuçin
Aydınlanmak ne demektir? 34

Alp Atamanalp
Liberal/postmodern tasallutun yeni oyuncağı: Vicdanizm ve neo-peygamberlik 42

Gaffar Yakınca (Deli Gaffar)
Vicdan ve vicdan solculuğu 48

DOSYA: ATLASTA DİŞİ AYAK İZLERİ 51
Hazırlayanlar: Nalân Mahsereci, Gözde Yazıcı, Yusuf Can Semerci

Londa Schiebinger
Dünyanın çevresini dolaşan ilk kadın Jean Baret . . . 52
Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun ilk kadın üyesi: İsabella Bird (Bishop) 56
Afrika'da üç kadın: Alexine Tinné, annesi Henriette ve teyzesi Adriana 58
72 günde devri âlemle Jules Verne'in kahramanının rekorunu kırdı: Nellie Bly 60
Niagara Şelalesi'nin korkusuz kadını: Annie Edson Taylor 61
Himalayalar'ın zirvelerine 'Kadınlara Oy Hakkı' mücadelesini taşıdı: Fanny Bullock Workman . . . 62
Arnavutluk dağlarının gezgini: Mary Edith Durham 63
Dünyanın etrafında fırıl fırıl: İda Laura Pfeiffer . . . 64

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
İnternet ve politika 66

Doç. Dr. Hasan Aydın
Eğip bükmeden eğitmek, ama nasıl? 71

Meriç Öztürk
Doğa, taklit ve teknolojinin birleştiği nokta: Biyomimetik 82

Nazan Mahsereci
"Doğal olarak" buluş yapan matematikçi: Terry Tao. . . 85

YAYIN DÜNYASI / Güner Or 88

Güner Or
Felsefenin Tesellisi: İlaç niyetine felsefe 88

Anıl Ceren Altunkanat
Kendi kendine yetebilen insan 90

YÖRÜNGEMİZ BİLİM / Murat Naroğlu
Müzikte rastlantı ve John Cage 92

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Pasta paylaşmanın incelikleri 94

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI **14**

VİCDAN ve SAVAŞ

Alâeddin Şenel

Biyolojik evrim yoluyla edinilmiş empati yetisine sahip insan türünün, hangi tarihlerde hangi koşullarda bu yetisini vicdanının sesini dinleme yeteneğine dönüştürebildiği araştırılmalı. Aynı biçimde bu yetisinin körelerek vicdana dönüştürülememesi ya da dönüştürülmüş olmasına karşın vicdanın sesine kulak tıkanması sonucunu doğurabilen kültürel evrimsel koşullara da bakılmalı. Bakıldığında, sorunun geçim/üretim ilişkileri ve kavga/savaş ilişkileri olmak üzere iki odaklı bir elipsi andıran yörünge çevresinde dönüp döndürüldüğü görülecektir.

Aydınlanmak ne demektir?

Afşar Timuçin

Aydınlanmış insan kavgacıdır: Hesap sorar, tartışır, eleştirir, gerektiğinde başını derde sokar. Aydınlanmışlık korkuyu büyük ölçüde giderir ya da en azından ussal bir çizgiye oturtur. Hiç korkmamak olası değildir: Yaralanabilir bir varlık mutlak korkusuz olamaz. Aydınlanmışlık dışa dönüklüğü, yani toplumsal yaşamda etkinliği kendiliğinden getirir.
O durumda korkuyu yenmek değil de korkuyla hesaplaşmak ya da korkuyu evcilleştirmek söz konusudur.
"Korkuyorum, öyleyse yokum" diyen kişi aydınlanmamış kişidir.

34

DOSYA / Atlasta dişi ayak izleri

Haz.: Nalân Mahsereci, Gözde Yazıcı, Yusuf Can Semerci

- Dünyanın çevresini dolaşan ilk kadın: Jean Baret...
- Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun ilk kadın üyesi: İsabella Bird Bishop...
- Afrika'da üç kadın: Alexandrine Tinné, annesi Henriette ve teyzesi Adriana...
- 72 günde devri âlemle Jules Verne'in kahramanının rekorunu kırdı: Nellie Bly...
- Niagara Şelalesi'nin korkusuz kadını: Annie Edson Taylor...
- Himalayalar'ın zirvelerine "Kadınlara Oy Hakkı" mücadelesini taşıdı: Fanny Bullock Workman...
- Arnavutluk dağlarının kadın gezgini: Mary Ediht Durham...
- Dünyanın etrafında fırıl fırıl: İda Laura Pfeiffer...

51

Liberal/postmodern tasallutun yeni oyuncağı:

Vicdanizm ve neo-peygamberlik

42

Alp Atamanalp

İçindeki günahlarla cebelleşerek hayatına devam eden peygamberleşmiş özne, toplumun maddesine yabancılaşmaya başlar. Günahlarından arındıkça fark eder ki etrafı milliyetçi, cinsiyetçi, türcü, homofobik manyaklarla çevrilidir! Marjinalizme ve anormalliğe övgü burada başlar ve siyasallaşan özne ile toplumun arası açılır, toplumsal dönüşümler uzaylılara havale edilir. Toplum artık dönüştürülebilir mecra olmaktan çıkmış, boka batmış, iğrenç, pislik dolu bir yerdir. Vicdanizm öznenin gözlerini toplumdaki cevherlere, olanaklara kör eder; içindeki ihtilalciyi öldürür ve yerine bir keşiş koyar.

Vicdan ve vicdan solculuğu

48

Gaffar Yakınca (Deli Gaffar)

Toplumsal katmanların belirleyeni olarak sınıfları değil de kimlikleri görmeye başladığınız anda, siyaseti de kimliklerin mücadele alanı gibi algılarsınız. Böyle olunca öncelikle sizin de kendinizi (solcuları) bir kimlik derekesine indirmeniz, sonra da diğer kimliklerle ilişkinizi tanımlamanız gerekir. Bu ilişki nasıl tanımlanacak? Tabii ki vicdana dair bir dizi kavramla. Bunun doğal sonucu enerjisini düzeni değiştirmekten ziyade yardıma ihtiyacı olanlarla dayanışmaya harcayan bir soldur.

Eğip bükmeden eğitmek, ama nasıl?

71

Doç. Dr. Hasan Aydın

Eğitimin ödevi, eğip bükmek değil, kişilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel gizilgüçlerini geliştirmelerine, yaratıcılıklarını serimlemelerine, bilgi ve değer üretilmesine olanak sağlamaktır.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN /
İzlem Gözükeleş

66

İnternet ve politika

İnternet, bir mücadele alanıdır ve mücadele içinde sürekli yeniden üretilir. Şirketlerin ve hükümetlerin keskin hamleler yaptığı bu oyunda bizim için en doğru adım, oyuna dahil olabilmemiz için açık standartların savunulması olacaktır.

35 Altı 35 Yenilikçi - 2015 listesinde 3 Türk kadını

MIT Tech Review ((Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne bağlı MIT Teknoloji Dergisi), her sene 35 yaş altında 35 tane yenilikçi insan seçiyor. Seçilen insanların, yeni gelişen önemli teknolojilere yönelik bir çalışmalarının olması gerekiyor, bu çalışmalarda ilham vericilik ve yaratıcılık da aranıyor. Diyelim ki, beynin nasıl çalıştığını bulanlar, bilişsel bozuklukların nasıl giderilebileceğine dair ayrıntılar çalışanlar, kanser tedavisinde yeni yollar açabilecek bilgiyi ortaya çıkaranlar ama bunların yanı sıra, yabay zekâ, robotik gibi alanlarda şaşırtıcı gelişmelere imza atan yenilikçiler de seçilebiliyor.

Seçim süreci şöyle yürüyor: Kamuoyundan önerilen yüzlerce isim *MIT Teknoloji Dergisi* editörleri tarafından bir araya getiriliyor. Kendi bölgelerinde yayımlanan yenilikleri 35 kişilik listeler haline getiren uluslararası ortaklar bulunuyor. MIT editörleri, bu isimler arasından 80 kişi seçiyor, sonra referans mektupları ve yaptıkları işlere dair açıklamalar da ekleyerek, listeyi dış hakemler grubuna gönderiyorlar. Farklı alanlardan akademisyen ve uzmanlardan oluşan hakem grubu, yaptıkları işlerin etkisi ve özgünlüğüne göre 80 kişiyi puanlıyor. Onlardan gelen geribildirimlere göre, MIT editörleri 35 kişiyi seçiyor.

Mucitler, girişimciler, vizyonerler, insancıllar, öncüler başlıklarında sınıflandırılan 35 Altı 35 Yenilikçi-2015 listesinde, 3 tane de Türk kadın yer aldı: Harvard Üniversitesi ve MIT'de doktora sonrası araştırmacı olarak çalışan **Canan Dağdeviren**, Stanford Genom Teknoloji Merkezi'nde malzemebilimci olarak bulunan **Gözde Durmuş** ile Microsoft çalışanı **Duygu Kayaman**.

Canan Dağdeviren: Cilt kanserini tespit eden cihaz ile organların hareketinden şarj olan kalp pili geliştirdi

Henüz 30 yaşındaki **Canan Dağdeviren** listeye, "esnek sensörler ve

Harvard ve MIT'de doktora sonrası araştırmacısı olarak çalışan Canan Dağdeviren.

pillerin ustası olarak, yeni sınıf tıbbi cihaz olanaklarını görmesi" nedeniyle, "Mucitler" kategorisinden girdi. MIT editörlerinden Julia Sklar, Dağdeviren'in çalışmalarını şöyle anlatıyor:

"Anneniz, cilt kreminin işe yaramadığını söylerse ne yapardınız? Eğer Türk malzemebilimcisi Canan Dağdeviren olsaydınız, cilt kalitesinde oluşan, insan dokunuşuyla tespit edilemeyecek kadar küçük değişiklikleri ölçebilen bir cihaz yapardınız. Bu aleti geliştirmek için dermatologlarla çalışan Dağdeviren, aletin, daha önemli bir kullanılışı olabileceğini de buldu: Cihaz, cilt kanserini erkenden yakalamak ya da hastalara gereksiz biyopsi yapılmasını önlemek için tarama işlevi de görebilirdi.

"Kanserin erken göstergelerinden biri, derinin çevrelediği cilt lekelerindeki hafif kalınlaşmadır. Dağdeviren'in aygıtı burada işin içine giriyor: Esnek bir kauçuktan yarısaydam yamaya gömülü pil ve ufak bir sensörden oluşan aygıt, doktorların parmaklarına göre çok daha isabetli olarak, ciltteki yoğunluk farklılıklarını tespit edebiliyor. Cihaz, vücudun herhangi bir yerinde kullanılabilir.

"Dağdeviren Urbana-Champaing' deki Illinois Üniversitesi'nde doktora öğrencisiyken, başka bir alet daha geliştirmişti: Vücudun içine kalıcı bir biçimde yerleştirilen bu cihaz, organ hareketlerinden enerji sağlıyordu. Cihaz, kalp pili gibi tıbbi cihazlarda doğrudan güç sağlayabilir ya da pil şarj etmek için kıllanılabilirdi. Bugün kullanılan kalp pilleri çok iridir ve her 5-8 yılda bir cerrahi olarak değiştirilmeleri gerekir.

"Şu anda hayvanlarda test edilmekte olan, Dağdeviren'in gücünü kendisi sağlayan cihazı, çok daha kullanışlı bir kalp pilinin yolunu açarak hayat kurtarıcı olabilecektir. Dağdeviren'in farklı mekanizmalar kullanan her iki cihaz projesi de, '35 Altı 35 Yenilikçi' listesinin genel amaçlarına uygundur. Dağdeviren, Harvard ve MIT'de doktora sonrası araştırmacısı olarak çalışmaktadır ve bugün kullanılanlardan daha az aksayan ve daha az sert olan, yeni bir biyomedikal elektronik sınıfı yaratmıştır."

Gözde Durmuş: Tek bir hücreyi havalandırarak özelliklerini tespit eden yöntem geliştirdi

"Öncüler" kategorisinden listeye giren, Dağdeviren gibi 30 yaşını sürmekte olan **Gözde Durmuş**'u ise,

Gözde Durmuş Stanford Genom Teknoloji Merkezi'nde araştırmacı.

MIT Teknoloji Dergisi malzemebilimi editörü Katherine Bourzac şöyle anlatıyor:

"Bir hücreyi havada tuttuğunuzda, onun hakkında bir şeyler öğrenebilmeniz, harika! Fiziksel değişikliklerle karşılaştığında ölen, kansere çeviren ya da ilaçlara cevap veren hücreler. Daha katı hale gelebilir ya da daha çok ezilebilirler ya da daha ağır ya da daha hafif olabilirler. Tek tek hücrelerin içinde olan bu değişiklikleri tespit eden araçlar, genellikle karmaşık ve pahalıdır. Bu durum, mikrobiyologların bir hastalığı, hâlâ laboratuvarda hücrelerin büyümesini bekleyerek değerlendirmeye çalışmalarına ve doktorların bir ilacın işe yarayıp yaramadığını, hastanın iyiye mi kötüye mi gidip gitmediğini görmek için bekleyerek sınamasına yol açar.

"Gözde Durmuş, hücrelerin anlattığı fiziksel özellikleri tespit eden hızlı ve basit bir icat yaptı: Hücreleri manyetik bir alan içinde havalandırarak, ne kadar yükseldiklerini ölçüyor. Beyaz kan hücreleri, kırmızı kan hücreleri, kanser hücreleri ve farklı bakterilerin her biri, farklı yüksekliğe çıkıyorlar; çünkü onların karakteristik yoğunlukları, manyetik itme ve hücre üzerindeki yerçekimi etkisi arasındaki dengeyi belirliyor.

"Ve Gözde Durmuş, bir bakteri hücresi antibiyotiğe yanıt verdiğinde, manyetik alanda daha önce yükseldiği kadar yükselmeme eğiliminde olduğunu da bulmuş. Durmuş, manyetik 'bir çip üzerinde mikroyerçekimli' hücre dedektörü üretmenin çok ucuza geldiğini söylüyor.

"Durmuş, Stanford Genom Teknoloji Merkezi'ndeki tezgâhında, iki küçük mıknatıs çubuğu üzerinde, lazer kesiciyle parçalara ayrılmış birkaç plastiği kaydıran hücre havalandırıcı bir cihaz üretmiş. Bu onları birbirne yapışmak ve çevrilmekten koruyor, böylelikle uzayda aralarında manyetik bir alan yaratılıyor. Bu uzaya Durmuş, ince bir tüp koyuyor. Tüpün yansımasını klasik bir mikroksopa gönderecek iki ayna ekliyor. Havalandırılacak olan hücre örnekleri, bir MRI kontrast elemanı olarak kullanılan gadoliniyum solüsyonuyla birlikte tüpe giriyorlar. Durmuş, "Bu hücrelerin manyetik alanda uçmasına yardım ediyor" diyor. Sonra yükseklikleri mikroskop altında ölçülebiliyor.

Görme engelliler için mobil uygulamalar geliştiren, kendisi de görme engelli olan Microsoft çalışanı Duygu Kayaman.

Durmuş, kendi başından geçenlerden, hızlı, kişiselleştirilmiş ilaçların izlenmesinin ne kadar önemli olabileceğini biliyor. Çocukluğunda İzmir'deyken, üç yıl süren bir bakteriyel enfeksiyona yakalanmış, çok canlı bir biçimde, acı içinde hastaneye gidişini ve doğru tedavi bulunana kadar etkisiz penisilin iğnelerine maruz kalışını anımsıyor.

Onun bu çalışması, garip ilhamlar verebilir. 1997'de, Hollandalı fizikçiler, ekstra güçlü mıknatıslar kullanarak bir kurbağayı havalandırmışlardı. Bir şeyleri zayıf manyetik alanda havaya kaldırmak çabalarının izlenmesi, kurbağalardan çok daha küçük objeler için, toksik manyetik çözeltiler gerektiriyor. Durmuş, toksik materyaller olmadan, sadece ucuz mıknatıslar ve bir parça plastik kullanarak bir şeyi havaya kaldırmanın nasıl olabileceğini buldu.

Kendisi de görme engelli olan Duygu Kayaman, görme engelliler için mobil uygulamalar geliştirdi

26 yaşındaki **Duygu Kayaman** ise, görme engelliler için geliştirdiği "Hayal Ortağım Projesi" listeye İnsancıllar kategorisinden girdi. 2,5 yaşından beri görme engelli olan Kayaman, Türkiye'de kendisiyle aynı zorlukları yaşayanlar için geliştirdiği Hayal Ortağım uygulamasıyla, 150 bin kişiye ulaşmıştı. 2014 yılında GSMA tarafından verilen en iyi mobil uygulama ödülünü alan Hayal Ortağım, görme engellilerin günlük gazetelere, kitaplara, dergilere, eğitimlere veya konum bazlı servislere ücretsiz olarak ulaşabilmesini sağlıyor. Bilgi Üniversitesi'nde yüksek lisans yapan Kayaman, bugün Microsoft'ta satış uzmanı olarak çalışıyor.

MIT Teknoloji Dergisi'ın geçtiğimiz yıl açıklanan listesinde, Türkiye'yi temsil eden tek isim, gene bir kadın, Stanford araştırmacısı olan **Duygu Kuzum**'du. Bu yılın diğer yenilikçi insanları ve yaptıkları çalışmaların ayrıntılarına ve daha önceki listelere ulaşmak isteyenler kaynağa göz atabilir.

Hazırlayan: Nalân Mahsereci

Kaynak: http://www.technologyreview.com/lists/innovators-under-35/2015/

Nedensellik, özgür seçim ve neden geleceği değil geçmişi hatırladığımıza dair yeni bir kavrayış

Zamanın oku

Université libre de Bruxelles'den teorik fizikçiler kuantum teorisinin (zamana göre) tamamen simetrik bir formülasyonunu geliştirdi. Bu formülasyon, asimetri ve geleceği değil sadece geçmişi hatırlayabildiğimiz gerçeği arasında kesin bir bağ kuruyor.

Klasik mekanik yasaları, zamanın yönünden bağımsız bir şekilde işlerken, kuantum mekaniği için aynı kuralın geçerliliği bilim dünyasında bir tartışma konusudur. İzole kuantum sistemlerinde hüküm süren yasalar zamana göre simetrik olduğu halde; kuantum mekaniğindeki "ölçümlerin sistemin durumunu değiştirmesi" olgusu, yalnızca zamanda ileri doğru gidilirken çalışan yasalara dayanıyor. Fakat bu etkinin yorumlanmasında çeşitli farklılıklar var.

Bugün geldiğimiz noktada Fransız üniversitesi Université libre de Bruxelles'den teorik fizikçiler kuantum teorisinin (zamana göre) tamamen simetrik bir formülasyonunu geliştirdi. Bu formülasyon asimetri ve dolayısıyla geleceği değil sadece geçmişi bilebileceğimiz gerçeği –Stephen Hawking bu olaya "psikolojik" zaman oku ismini veriyor– arasında kesin bir bağ kuruyor. Ognyan Oreshkov ve Nicolas Cerf tarafından elde edilen bulgular *Nature Physics* dergisinde yayımlandı.

Çalışma, özgür seçim ve nedensellik kavramları için yeni bir kavrayış biçimi sunuyor ve nedenselliğin fiziğin temel prensibi olarak düşünülmesine gerek olmadığını savunuyor. Şu anda yaptığımız seçimlerin geçmişi değil sadece geleceği etkileyebileceği fikri, standart kuantum teorisinde nedensellik yasası olarak kendini gösterir.

Makalenin yazarları bu yasayı anlamak için "seçim" kavramının kuantum mekaniğindeki karşılığını inceledi. Örneğin, biz deneycinin elindeki bir sistem üzerinde hangi ölçümü yapacağını seçebileceğini, fakat ölçüm sonucunu seçemeyeceğini düşünürüz. Buna paralel olarak nedensellik ilkesine göre, yapılacak ölçümün seçimi, çıktısı ile ancak gelecekte ilintili olabilir; oysa ki ölçümün çıktısı hem geçmişteki hem de gelecekteki ölçümlerin çıktıları ile ilintili olabilir.

Bu perspektiften bakıldığında, nedensellik ilkesi farklı zamanlarda farklı değişkenlerle ilgili ulaşılabilen bilginin üzerinde sınırlayıcı bir olgu olarak anlaşılabilir. Bu sınırlama zamana göre simetrik değildir, çünkü hem yapılacak ölçümün seçimi hem de ölçümün çıktısı deney sonrasında bilinebilir. Çalışmaya göre bu, kuantum teorisinin standart formülasyonunda üstü kapalı olarak bulunan asimetrinin esasıdır.

Çalışmanın başyazarı Oreshkov bu konuda "Kuantum teorisi ancak geçmişi bilebileceğimiz ve gelecekle ilgili öngörülerle ilgilendiğimiz gerçeğini yansıtan asimetrik kavramlara dayanarak formüle edildi. Fakat olasılık kavramı zamandan bağımsızdır ve bir fizikçinin perspektifinden bakıldığında, kuantum teorisini temelde simetrik olan terimlerle formüle etmek akla yatkın" diyor. Yazarlar sadece geçmişteki değil gelecekteki değişkenleri de temel alacak şekilde ifade edilen yeni bir ölçüm kavramının benimsenmesini öneriyor. Çalışmanın yazarlarından ve Kuantum Bilgi ve İletişim Merkezi'nin direktörü olan Nicolas Cerf "Önerdiğimiz yaklaşımda, ölçümler deneyi gerçekleştirenlerin 'özgür seçimleri' olarak değerlendirilmez, basitçe uzay zamanın farklı bölgelerindeki olası olaylarla ilgili bilgiyi betimler" diyor.

Bu yaklaşımın izlediği kuantum teorisinin zamana göre simetrik formülasyonunda, hem nedensellik ilkesi ve hem de psikolojik zaman okunun fizikçilerin sınır koşulları -teorinin öngörülerine dayanan fakat değerleri kural gereği rasgele olan parametreler- dediği şeyden doğduğu gösteriliyor. Böylelikle örneğin, yeni formülasyona göre, evrenin bazı bölümlerinde nedensellik ilkesinin ihlal edilmesi mümkün.

Zamana göre simetrik formülasyonun diğer bir sonucu Wigner'in fiziksel simetrilerin matematiksel gösterimlerini karakterize ettiği temel kuramına bir eklenti niteliğinde. Wigner'in kuramı aynı zamanda temel parçacıkların varlığı gibi birçok olayın anlaşılmasında merkezi bir konuma sahip. Çalışma yeni formülasyon içerisinde simetrilerin standart formülasyonun izin vermediği yollarla ifade edilebileceğini gösteriyor. Spekülatif olasılıklardan biri, bu tarz simetrilerin bir kuantum kütleçekim teorisiyle ilişkili olabileceği yönünde.

Oreshkov bu konuda "Eğer ki zamana göre simetrinin fiziğin temel yasalarının bir özelliği olması gerektiği görüşündeysek, yaptığımız çalışma, standart kuantum teorisinin mümkün gördüğünün ötesinde olayların var olabileceği olasılığını da düşünmemiz gerektiğini ortaya koyuyor. Bu tür olayların varlığı ve onları nerede aramamız gerektiği ise büyük bir soru işareti" diyor.

Çeviren: Cem Oran
İTÜ Fizik Mühendisliği YL

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2015/07/150728091946.htm

Bakteriler antibiyotiklere nasıl direnç kazanıyor?

Rice Üniversitesi'nin biyokimya laboratuvarından Yousif Shammoo, bakterilerin antibiyotiklere karşı nasıl bir direnç mekanizması geliştirdiğini, aynı zamanda ve hızlıca popülasyondaki diğer bireylere nasıl aktardığını saptadı. Shammoo, " Bu gerçekten de çifte darbe. Çalışmalarımız gösteriyor ki, bu bakteriler hem antibiyotiklere karşı dirençliler, hem de bu direnç çok efektif, şaşırtıcı ve aynı zamanda endişe verici" diyor.

Araştırmacılar bu bilgilerin bakteriyel ırkların, gelecekteki antibiyotiklere karşı nasıl ve ne zaman direnç oluşturacağı hakkında tahminde bulunmaya yardım edeceğine, hatta belki de durduracağına, en azından azaltacağını işaret ediyor. Araştırma *Molecular Biology and Evolution* (Moleküler Biyoloji ve Evrim) adlı dergide yayımlandı.

Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezlerine göre, Amerikan hastanelerinde antibiyotik direnci yüz binlerce enfeksiyona neden oluyor. Bu enfeksiyonlar binlerce ölüme yol açabiliyor. Enfeksiyonun yayılmasını sağlayan mikropların kontrol altına alınması sürerken, bakterileri öldürmek için kullanılan ilaçların en sonunda işe yaramaz hale geleceği endişesi de devam ediyor.

Araştırmacılardan Kathryn Beabout diyor ki: "Şimdiye kadar, antibiyotiklerin potansiyellerini en iyi koruma yolu onları tutumlu kullanmaktı. Fikrimize göre, eğer direncin nasıl ortaya çıktığını tahmin edersek, antibiyotikleri daha akıllıca kullanabiliriz."

Bakteri, daha önceden karşılaşmadığı antibiyotikle spesifik bir kombinasyon oluşturularak, labaratuvar ortamında deneysel olarak çalışıldı. İlgilenilen bakteri, bağırsak boşluğumuzda yaşayan *Enterococcus faecalis*'ti. Antibiyotik ise nadiren kullanılan tetrasiklinden türetilmiş olan tigesiklindi. Antibiyotik varlığında, iyi mutasyonların hangi hücrelere geçtiğini, yatay mutasyonun nasıl çalıştığını gözlemek amaçlanıyordu.

Transposon (bulunduğu pozisyonu genom boyunca değiştirebilen gen parçası) Tn916 olarak bilinen mutant DNA parçası, kendini çoğaltıp diğer hücrelere de geçebiliyor. Hücreler arasında genetik materyal değişimi olarak da bilinen bu olaya, paraseksual döngü denmektedir. Araştırmacılara göre, Tn916 birçok patojende bulunan tetrasiklin direnç genini (tetM) taşımaktadır.

Tigesiklin olmadan, Tn916 nadiren hareket ediyor; yaklaşık olarak 120.000 bakteriden yalnızca bir tanesi direnç genini başka bakteriye aktarıyor. Fakat antibiyotik varlığında, mutasyonun sebebiyet verdiği tetM'nin fazla üretilmesiyle, Tn916 hareketi, 50 bakteride 1'e yükseliyor. Direnç mekanizması 2 mutasyon varlığında çalışıyor: Tn916 ve ribozomal S10 proteinini kodlayan gen. Bu iki mutasyon çeşidi de, pre-gen ve post-gen sekanslama deneyleriyle kolayca saptanabilir.

Beabout, "Tetrasiklin, hücrenin ribozomuna bağlanır ve onun protein yapmasını engeller. TetM, tetrasiklini kovup ribozomu serbest bırakan bir protein, fakat tigesikline karşı genellikle etki etmez" diyor.

Yapılan deneylerde araştırmacılar, tetM proteinin büyük miktarlarda üretimini sağlayan mutasyonlar keşfettiler. Beabout: "Elinizde bol miktarda tetM varsa, tigesikline karşı etki edersiniz. İlginç olan şu ki; tetM, genom etrafında hareket edebilen ve başka hücrelere transfer edilebilen DNA elementi (konjugatif bir transposon). TetM'nin fazla miktarda ifade edilmesinin diğer bir etkisi de Tn916 transposonunun fazla hareket etmesi. Sürekli olarak bir hücreden başka bir hücreye geçiyor. Bu yüzden, hem direnç geni, hem de direnç geninin başka hücrelere transfer olması ve genom üzerindeki hareketinde olan artışı görüyoruz. Bu durum kesinlikle endişe verici."

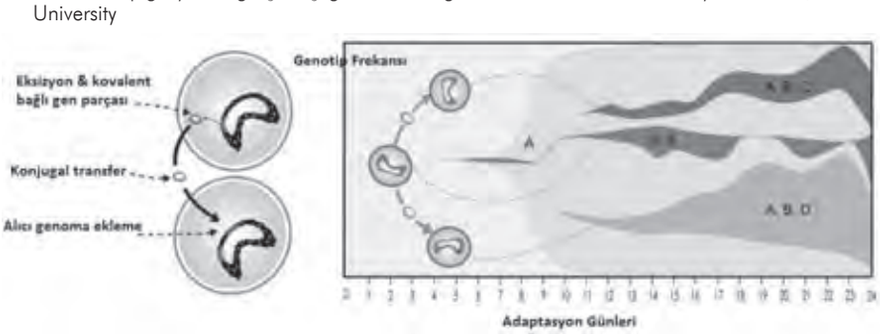
E. faecalis kolonileri biyoreaktörlerde 19 ve 24 gün boyunca hızlıca çoğalır. Sonuçlar gösteriyor ki, bakteriler direnç genini almak konusunda ciddi anlamda profesyoneller. Beabout şöyle devam ediyor: "Başlarda, bütün hücreler transposonunun sadece bir kopyasına sahipti, fakat deney devam ettikçe, ek olarak birçok kopya elde etmeye başladılar. Transposonların kopya sayıları çok hızlı bir şekilde artıyordu."

Shammoo bu araştırmanın, bakterilerin direnç mekanizmasının nasıl engellenebileceğine ve antibiyotiklerin verimliliğinin nasıl korunacağına ışık tutmasını umuyor. "Laboratuvarımız, bakterilerin gelecekte nasıl direnç kazanacağı konusunda evrimsel bir keşif yaptı. İlaç endüstrisi ve diğer laboratuvarlar da bu bilgiyi kullanarak, yeni ilaçlar geliştirebilir."

Çeviren: Nergis Tabaş

İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Bu grafik, Rice Üniversitesi'nde 24 saat boyunca artan konsantrasyonlarda tigesiklin uygulanan *Enterococcus faecalis* bakteri popülasyonun tigesikline karşı nasıl hızlıca direnç kazandığını gösteriyor. Ribozomal S10 proteinindeki mutasyon, popülasyonda hızlıca yüzde 100 frekansa ulaştı (A). Daha sonra, TetM'nin fazla ifade edilmesini sağlayan Tn916'da oluşan mutasyon (B), artan Tn96 yatay gen transferiyle de popülasyon boyunca yayıldı (C, D). Kesikli çizgiler, Tn916 konjugasyonun gerçekleştiği zamanları gösteren örneklerdir. © Kathryn Beabout / Rice University

Pulsar çalışması, kütleçekim sabitinin evrensel olduğunu doğruladı

Evrenin temel kuvvetlerinden biri olan kütleçekimin evrenin her köşesinde aynı olduğu, yıllarca süren pulsar gözlemleri tarafından da onaylandı. "Kütleçekimi, evrenin her yerinde ve her zamanında aynı mı?" sorusu, bu çalışmanın çıktılarıyla yine "evet" olarak cevaplandırılıyor.

Astronomlar, Ulusal Bilim Vakfı'nın (NSF) Batı Virginia ve Puerto Rico'daki gözlemevleri, PSR J1713+0747 adlı pulsarın atımlarını 21 yıldır hassas ve düzenli şekilde gözlemliyordu. Bu uzun ve yorucu sürecin neticesinde ise, kütleçekim sabiti Güneş Sistemi dışında ilk kez çok yüksek hassasiyetle ölçülebildi.

Pulsarlar kendi etrafında çok hızlı dönen, çok yüksek yoğunluklu süpernova kalıntısı, ölü yıldızlardır. Manyetik kutuplarından yayılan sürekli ışınım, pulsar kendi ekseni etrafında döndüğünden dolayı Dünya'ya sadece belirli periyotlarda ulaşır ve radyo dalgası olarak gözlemlenebilir. Dönüş hızları düzenli olan bu gökcisimleri, atom saatlerinin duyarlılıklarına eşit duyarlılıkta ölçüm araçları olarak kullanılabilir. Bu özelliklerinden dolayı pulsarlar; uzayın yapısı, zaman ve kütleçekimi gibi araştırmalar için eşsiz laboratuvarlardır.

Çalışmada bahsi geçen pulsar; bir beyaz cücenin eşlik ettiği, Dünya'ya 3750 ışık yılı uzaklıkta, bilinen en parlak ve stabil pulsarlardan biridir. Önceki çalışmalar, pulsarın beyaz cüce etrafındaki dönüş yörüngesinin periyodunun 68 gün alacak kadar büyük olduğunu gözlemlemişti. Sık görülmeyen bu geniş yörünge oldukça önemlidir, çünkü yapılacak olası kütleçekim çalışmalarında Einstein'in teorik öngörüsü olan kütleçekim dalgalarının hesaba katılması gerekmez.

"Bu yıldız kalıntısındaki esrarengiz tutarlılık, kütleçekiminin -G sabitinin- uzayın her bölgesinde aynı olduğuyla ilgili su götürmez kanıtlar ortaya koyuyor" diyen British Columbia Üniversitesi astronomu Weiwei Zhu, bulguların kozmolojide önemli olduğunu düşünüyor.

Charlottesville Ulusal Astronomi Gözlemevi astronomlarından Scott Ransom, "Yıldızları meydana getiren, galaksileri bir arada tutan kütleçekimi göründüğü kadarıyla Dünya'da hangi büyüklükte ise evrenin herhangi bir noktasında da o büyüklüktedir" diyor. Elde edilen değişmez kütleçekim sabiti, daha önce hesaplanmış uzak bir yıldız sistemindeki ile aynı. Dünya ve Ay ile yapılan önceki çalışmalar da kütleçekim sabitininin değişmediği sonucuna varmıştı.

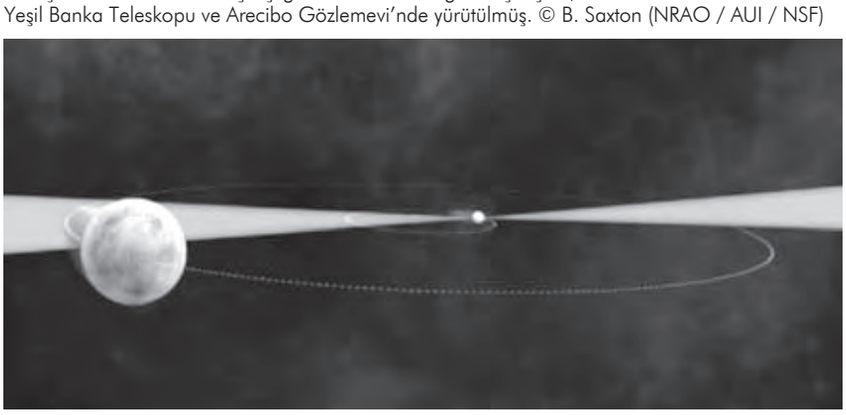
"Eski ve yeni sonuçlara göre evrenin herhangi bir yerinde veya zamanında kütleçekiminin farklı olma olasılığı ortadan kalkıyor" diyen Ingrid Stairs, "genel görelilik dışında bazı kütleçekim teorileri sık sık değişken kütleçekimi ile ilgili öngörüler yapıyor. Sonuçlarımız ve elde ettiğimiz sınırlar, bu tür teorilerilerdeki bazı parametrelere de kısıtlama getirecektir" diye ekliyor.

Zhu çalışmalarını şöyle özetliyor: "Kütleçekim sabiti, fiziğin en temel parametrelerindendir. Dolayısıyla bu sabitin gerçekten sabit olup olmadığını evrenin farklı yerlerinde, farklı fiziksel ortamlarda test etmek önemlidir. Güneş Sistemi'nde ve uzak yıldız sisteminde elde edilen sonuçlara ek olarak bizim pulsar çalışmamız da kütleçekim sabiti G'nin evrensel bir sabit olduğunu yineliyor."

Çeviren: Hakan Sert
YTÜ Fizik Bölümü Doktora Öğrencisi

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2015/08/150806144557.htm

Biri pulsar, biri beyaz cüce olan eski bir yıldız sistemi üzerinde yürütülen 21 yıllık çalışma, kütleçekimin evrende nasıl çalıştığını anlamamızı sağladı. Çalışma, ABD Ulusal Bilim Vakfı'nın Yeşil Banka Teleskopu ve Arecibo Gözlemevi'nde yürütülmüş. © B. Saxton (NRAO / AUI / NSF)

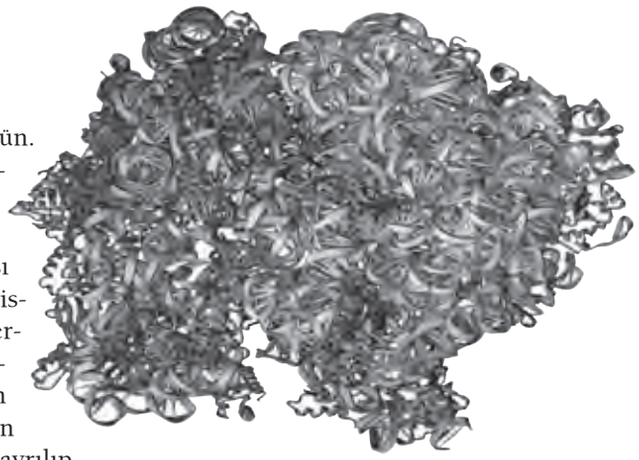
Evren yavaş yavaş ölüyor mu?

Çok sayıda galaksinin enerjisini ölçen çalışmanın bulguları, galaksilerin enerjilerinin yavaş yavaş azaldığını ve şimdiden iki milyar yıl önceki halinin yarısına düştüğünü gösterdi.

Galaksi ve Kütle Topluluğu Araştırma Projesi olarak, galaksi yapısı ve evrimi konusunda yürütülen çalışmada, Dünya'nın en güçlü yedi teleskobu kullanılarak uzak kızılötesinden uzak morötesine varan 21 farklı aralıktaki dalgaboylarında galaksilerin enerjileri gözlemlendi ve kataloglandı. Sonuçlara göre evrenin enerjisi, iki milyar yıl öncesine göre yarılanmış durumda.

"Evren artık koltuğuna uzanmış, battaniyesini üzerine çekmiş ve sonsuz uykusuna dalmakla meşgul" diyen Uluslararası Radyo Astronomi Merkezi (ICRAR) çalışanı Prof. Simon Driver, bulguları şöyle açıklıyor: "Elimizin ulaşabildiği tüm teleskopları kullanarak 200.000'den fazla galaksinin gücümüzün yettiği en geniş bant aralığında enerjilerini ölçtük. Şöyle ki, etrafa saçılan enerjinin büyük kısmı Büyük Patlama'da ortaya çıkmış olsa da, yıldızların füzyon reaksiyonlarından sabit bir enerji salınımı vardır. Yıldızlardan çıkan bu enerjinin bir kısmı yıldızlar arası tozlar veya galaksideki gök-

İlk yapay ribozom tasarlandı

Bir doğal ribozom betimi.

İllinois ve Northwestern Üniversiteleri'ndeki araştırmacılar, neredeyse gerçek bir hücresel bileşen ya da organel kadar iyi çalışan, hücre içindeki tüm proteinleri ve enzimleri üreten bağlanmış bir ribozom yaptı. Üretilen ribozom yeni ilaçlar ve yeni nesil biyomalzemelerin üretimini ve ribozomun fonksiyonlarını daha iyi anlamayı sağlayabilir. "Ribo-T" adı verilen insan yapımı ribozomun, laboratuvar ortamında, doğal ribozomun yapamadıklarını yapması sağlanabilir. Hücre bir protein yaptığı zaman, mRNA DNA tarafından kopyalanır. Ribozomların bir büyük ve bir küçük iki altbirimi, işlevsel birimi oluşturmak üzere mRNA üzerinde birleşir ve translasyon adı verilen işlemle, proteini oluşturan parçaları birleştirilir. Protein molekülü tamamlandığında ribozomun RNA ve proteinden yapılmış olan bu iki altbirimi birbirinden ayrılır. Natural'da yayımlanan yeni çalışmada, araştırmacılar, tasarımı ve Ribo-T'nin özelliklerini, ayrılmayan altbirimli ribozom olarak tanımlıyorlar. Ribo-T'nin, ribozomun fonksiyonlarını keşfetmek ya da tasarlanmış tedavi ediciler yapmak için özgün ve işlevsel polimerler, hatta belki bir gün biyolojik olmayan polimerler üretmek üzere ayarlanabilmesi mümkün. Bu nitelikte bir şey daha önce geliştirilmemişti. Araştırmacılar, çalışmaya başlarken Ribo-T'nin çalışması için çok küçük bir şans hissettiklerini, ancak bunu gerçekten bilmediklerini söylüyorlar. Protein sentezinin her aşamasında ribozomların altbirimlerinin birbirinden ayrılıp tekrar birleşmesiyle ilgili çalışmalarında hayal kırıklığına uğradılar. Altbirimler devamlı olarak birbirine bağlı kalabilir miydi? Böylece birbirine bağlı altbirimleri olan yeni bir ribozom tasarladılar: "Ribo-T." Biliminsanlarının yaptığı açıklamaya göre en sonunda yapabildikleri, ribozomal RNA'nın iki altbirimde paylaşıldığı ve bu şekilde bağlı bir ribozom tasarlayarak çift translasyon sistemi yaratabildiklerini gösteriyordu. Bu hibrid kimerik RNA, hücre içindeki ribozom fonksiyonlarını, hatta doğal tür ribozomun yokluğunda büyümeyi bile destekleyebilirdi. Ribo-T araştırmacıların beklediklerinden bile daha iyi çalıştı. Ribo-T sadece test tüpünde protein yapmakla kalmadı, doğal ribozomdan yoksun bakteriyel hücrelerde bakteriyi hayatta tutabilmek için yeterli proteini üretebilme kabiliyetine sahipti. Araştırmacılar buna şaşırdılar. Biliminsanları daha önce protein sentezi için iki ribozomal altbirimin ayrılması gerektiğine inanıyordu. Bu çalışma bu sanının açık bir şekilde doğru olmadığını gösteriyor. Bu yeni protein yapan fabrika, genetik kodu özgün ve dönüşebilir bir yönde genişletmek adına ümit veriyor, sentetik biyoloji ve biyomoleküler mühendislik için heyecan verici imkânlar sağlıyor. Bu ribozom, protein sentez makinesinin en kritik bölümleri ile deney yoluyla ribozomal fonksiyonları araştırmak için de heyecan verici bir araç.

Çeviren: Doğa Gündem

İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Kaynak: "Researchers design first artificial ribosome", http://www.eurekalert.org/pub_releases/2015-07/uoia-rdf072915.php

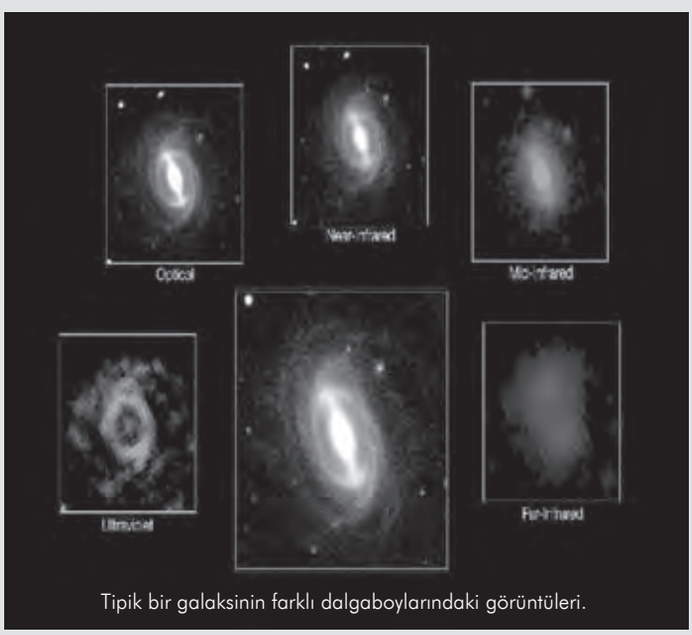
cisimleri tarafından soğrulurken, bir kısmı da galaksiden dışarı çıkarak başka bir galaksideki bir yıldız veya gezegen tarafından soğrulur; bazen de bizim teleskoplarımızdan birinin aynasına ulaşmayı başarır."

Evrenimizin soluklaştığı fikri her ne kadar 1990'ların sonlarında ortaya çıkmış olsa da, böyle kapsamlı bir çalışma şimdiye dek ortaya koyulmamıştı. Bulgular net şekilde gösteriyor ki, tüm dalgaboylarında morötesinden kızılötesine doğru bir kayma söz konusu; bu da galaksilerin enerjisinin azaldığını ve evrenin karanlık bir sona doğru sürüklendiğini gösteriyor.

Çeviren: Hakan Sert

YTÜ Fizik Bölümü Doktora Öğrencisi

Kaynak: http://sputniknews.com/environment/20150811/1025617446.html#ixzz3jLfkCVyN

Tipik bir galaksinin farklı dalgaboylarındaki görüntüleri.

İnsan evriminde karbonhidrat diyeti önemli

İnsan beyninin neden ve nasıl bugünkü büyüklüğüne erişecek şekilde evrimleştiğini anlamak insan evrimi çalışmalarının belki de en önemli parçası. Bilim dünyasında genel kabul gören görüşe göre, beyin boyutlarımızdaki büyüme özellikle son 3 milyon yıldır değişen beslenme biçimimizle yakından ilişkili; et tüketimimizdeki artış ile pişirme konusundaki yeteneklerimizin beynimizin büyüme hızı üzerindeki etkileri biliminsanlarının ilgisini üzerine çekiyor.

Fakat Dr. Karen Hardy ve ekibinin *Quaterly Reviev of Biology Dergi*si'nde yayımlanan yeni çalışmasında arkeoloji, antropoloji, genetik, fizyoloji ve anatomi alanlarında toplanan veriler bir araya getirilerek gerçekleştirilen analize göre -özellikle nişasta formunda- karbonhidrat tüketimi de, son 1 milyon yıl boyunca insan beynindeki büyümenin hızlanarak artmasında kritik bir öneme sahip. Sonuçlar karbonhidrat tüketiminin hem tükürük-amilaz (tükürükte bulunan ve nişastayı denstrin ve maltoza çeviren bir enzim) genlerindeki kopya sayısı (CNV) ile hem de ateşin pişirme eylemi için kullanılmasıyla eşzamanlı evrildiğini gösteriyor.

Obezite ve beslenmeyle ilişkili metabolizma hastalıklarındaki küresel artışla birlikte, taş devrine ait beslenme şekilleri üzerindeki ilgi yoğunlaştı. Bunun sebebi insan fizyolojisinin evrim sürecimizdeki beslenme profiline uyumlu şekilde gelişmiş olması. Bugüne kadar hayvansal proteinler ve yiyecekleri pişirerek yemenin son 2 milyon yılda insan beyni üzerinde yarattığı etkiler üzerine yoğunlaşıldı ve özellikle nişasta zengini bitkisel besinlerde bulunan karbonhitratların önemi çoğunlukla göz ardı edildi.

Hardy ve ekibi karbonhidrat temelli beslenme biçiminin büyük beyinli modern insanın evreminde kritik bir yere sahip olduğu senaryosunu oluşturken, aşağıdaki gözlemlerin altını çiziyor:

1) İnsan vücudunda toplam enerji bütçesinin yüzde 25'i, kandaki glikozun ise yüzde 60 kadarı beynin ihtiyaçları için kullanıyor. Glikozun -doğrudan glikoz barındıran besinleri yeterince tüketmeden- diğer kaynaklardan sentezlenmesi mümkün olmasına rağmen, bu yöntem son derece verimsiz ve bu yüksek glikoz talebinin düşük karbonhitratlı beslenme yöntemiyle karşılanması pek mümkün değil,

2) İnsan vücudu hamilelik ve emzirme dönemlerinde normalden daha fazla glikoza ihtiyaç duyar ve anneliğe özgü kandaki düşük glikoz seviyeleri, hem annenin hem de yavrusunun sağlığı için bir risk oluşturur,

3) Atalarımız nişastastayı tohum, bazı meyveler ve cevizden olduğu kadar yumru köklerden de elde etme imkânına sahiptir,

4) Çiğ nişasta insan vücudu tarafından ancak zayıf bir şekilde sindirilebilirken, pişirildiğinde kristalize yapısını kaybeder ve sindirimi büyük ölçüde kolaylaşır,

5) Tükürük-amilaz genleri insanda birçok kopya (ortalama 6) halinde görülürken, diğer primatlarda sadece 2 kopya halindedir. Bu durum üretilen tükürük-amilazın miktarını ve böylece nişastayı sindirme kabiliyetini arttırır. Tükürük-amilaz genlerinin çoğaldığı dönemin ne zamana karşılık geldiği belirsizliğini koruyor, fakat genetik veriler bu dönemin son 1 milyon yıl içersinde olduğuna işaret ediyor.

Hardy'e göre pişirerek beslenmek yaygınlaştıktan sonra, pişirme ve tükürük-amilaz genlerindeki kopya sayısının birlikte evrimi, glikoz bazlı ilkel beslenme biçimlerini beyin ve fetüs ihtiyaçlarını karşılamaya uygun hale getirdi ve bu durum 800 binyıl boyunca beyin boyutumuzun hızlanarak artmasına olanak tanıdı.

Sonuç olarak et tüketimi bugünkü büyük insan beyninin evriminde bir mihenk taşı olabilir, fakat pişirilmiş nişasta bazlı besinler artan tükürük-amilaz genleriyle birlikte bizi daha zeki canlılar yapmaya hâlâ devam etmekte.

Çeviren: Cem Oran

İTÜ Fizik Mühendisliği YL

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2015/08/150806133148.htm

Diyet ve mide asiditesi arasındaki evrimsel bağlantı

Bir araştırmanın sonuçlarına göre, kuşlarda ve memelilerde mide asidinin, sadece diyetle alınan besinleri parçalamaya yardım etmekle kalmayıp; hayvanları besin zehirlenmesine karşı da koruyabildiği anlaşıldı. Bu çalışma, insanlarda midedeki asitliğin evrimi ve modern yaşamın mide asidimizle bağırsaklarımızda yaşayan mikroorganizma topluluğunu nasıl etkilemiş olabileceği konusunda yeni sorular ortaya koydu.

Kuzey Karolina Devlet Üniversitesi'nde araştırmayı yürüten, post doktora yapmakta olan De DeAnna Beasley, "Bu çalışmaya, kuşlarda ve memelilerde mide asiditesi, diyet ve bağırsak bakterileri arasında nasıl bir ilişki olduğunu daha iyi anlayabilmek için başladık" diyor. "Mide içeriğine bakarak, bunun bağırsak mikropları tarafından nasıl etkilenebildiğini ve bunun insan sağlığı için ne anlama geldiğini belirlemek düşüncesindeydik."

Sorguçlu akbabalar beslenirken. Araştırmacılar, leşçil ya da etle beslenen ve mikrobik bulaşıcılık riskinin yüksek olduğu türlerde daha fazla mide asidi olduğunu gözlemledi. Bu aktivite sayesinde mide, bir filtre gibi görev yaparak mikropların mideden bağırsağa kontrollü bir şekilde geçebilmesini sağlıyor.

Araştırma ekibi, bugüne kadar kuş ve memelilerin mide a-

Ölümden sonra bilinç ne kadar sürüyor?

Yakın zamanda, İngiliz gazetesi *The Daily Mail*'de Dr. Sam Parnia ile yapılan bir görüşme yayımlandı. Sam Parnia, Birleşik Krallıklar Southampton Üniversitesi'nde multidisipliner bir çalışmayı yönetmiş ve bu çalışmanın sonuçlarını *Official Journal of Europen Resuscitation Council*'de (Avrupa Yeniden Canlandırılma Konseyi Resmi Dergisi) "Aware" (farkındalık) başlığı ile yayımlamıştı.

Çalışma, İngiltere, Amerika ve Avusturya'da ki 15 hastanede, ani kalp durmasından geri döndürülüp yaşatılabilmiş 2000'den çok hastayı içeriyordu. Bu, bu tarihe kadar titiz bir metodolojiyle yapılmış, öznel ifadelerin dışlandığı en geniş çalışmaydı.

Sonuçlara göre, aniden kalbi durup tekrar kalp atışı sağlanana kadar klinik olarak "ölü" kabul edilen hastaların yüzde 40'ı bu sürecin farkında olduklarını belirtmişlerdir. Dr. Parnia, şimdiye kadarki bulgularda ölümden sonraki birkaç dakikalık sürede bilincin yok olmadığını tespit ettiklerini belirtti. Vücudun canlılığı yitip gitse de bilinç hemen kaybolmuyor. Ancak incelenen olgularda, kalbin atmadığı zaman diliminde bile bilinç, 3 dakikadan fazla varlığını korumaktadır. Halbuki tipik olarak kalp atmayı durdurduktan 20-30 saniye sonra beynin de kendini kapattığı bugüne kadar kesin bilgi olarak kabul görüyordu. Tekrar kalbi çalıştırılan kişilerin bu süreçteki ölümle ilgili geri bildirimlerinin ise halüsinasyon ya da illüzyondan ibaret olduğu düşünülüyordu. Fakat kalp tam olarak durduğunda olan "olay"ın ne olduğu deneyimlenemiyordu. Bu çalışmada anımsanan detaylar ise, doğrulanmış daha önceki olaylarla tutarlılık göstermekteydi.

Çalışmaya 2060 ani kalp durması yaşamış hasta alınmıştır. Hastalardan 140 tanesi canlandırılma sırasında durumun kısmen farkında olduklarını belirtmişlerdir. Parnia'ya göre hastaların yüzde 39'u bir "farkındalık algısı" tariflemişler, fakat herhangi bir belirgin "anı"dan söz etmemişlerdir. Yine Dr. Parnia' ya göre, hastaların çoğunun aslında başlangıçta beyinsel aktiviteleri vardır, ancak hem beyin hasarının hem de sakinleştirici ilaçların etkisiyle bu anılarını kaybetmektedirler.

Hastaların beşte biri alışılmadık bir sakinlik duygusundan söz ederken, üçte biri ise "yavaşladıkları" ya da "hızlandıkları" duygusu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bir kısmı ise güneşin parlamasına benzeyen "parlak bir ışık" gördüklerini söylemişlerdir. Diğerleri korku ya da boğulma ya da suyun dibine sürüklendikleri gibi bir hisse kapıldıklarını anlatmışlardır. Yüzde 13'ü bedenlerinden ayrıldıkları hissine kapıldıklarını; aynı oranda hasta ise yükseldiklerini belirtmiştir.

Parnia'ya göre algının aksine ölüm belirgin bir "an" değildir. Ağır kalp, akciğer ve beyin hastalıkları ya da kazaların sebep olduğu geri dönüşü olasılıklı bir "süreç" olabileceği de düşünülebilir.

Çalışmanın sorumlusu, bundan sonra yaptıkları çalışmalarda var olan "ölüme yakın deneyim" teriminin ötesine geçip gerçekten neler olduğunu keşfetmek istediklerini söylüyor. Her ne kadar hastaların yaşadıklarını iddia ettikleri algıların gerçekliğini deneylemek mümkün olmasa da (zira yüzde 2 gibi düşük bir orandaki grup belirgin bir anıdan söz etmektedir) bu konuda çalışmaların daha da ileri götürülmesi gerektiği aşikârdır.

Son olarak son zamanlarda bu deneyim verilerini toparlayıp hazırlayan İngiltere Nottingham Trent Üniversitesi'nden psikolog David Wilde'ye göre, verilerin çoğu geriye, 10-20 yıl öncesine aittir; oysa ki daha geniş verilere ulaşıp çalışmaların geçerliliğini arttırmamız gerekmektedir.

Çeviren: Ebru Oktay

Kaynak: https://bioethics.georgetown.edu/2015/07/consciousness-after-clinical-death-the-biggest-ever-scientific-study-published/?utm_content=buffer45ffe&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

siditesi konusunda yapılmış tüm çalışmaları tarayarak 68 türün bilgisine erişti. Daha sonra her bir türün kendine özgü beslenme alışkanlıklarını belirlediler. Bundan sonra da bu alışkanlıkların mide asidiyle nasıl bir bağlantısı olduğuna baktılar.

Sonuçta, leşçiller veya etle beslenip yüksek mikrobik risk taşıyan türlerin mide asit düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlendi. Bu asit fazlalığı bir filtre görevi görerek, mideden bağırsağa mikroorganizma geçişini kontrollü olarak sağlıyordu.

Beasley sonuçların kendi hipotezlerini doğruladığını, ancak daha da ilerleyebilmek için başka onaylara da ihtiyaç olduğunu belirtiyor. "Bir sonraki adım, bu hayvanların bağırsaklarındaki mikrobik ekosistemin nasıl evrilmiş olduğunu incelemek olacak." Yüksek mide asiditesi olan hayvanların bağırsak florası daha küçük ya da daha mı değişken bir yapıda, yoksa bu küçük misafirler asiditeye daha mı dayanıklı?

Sürpriz olarak, araştırmacılar insan türünü omnivor (et ve ot yiyen) olarak sınıflandırdıklarında, midelerindeki asit düzeyleri leşçillerle bağlantılı olarak yüksek düzeydeydi. Bu arada yapılan çalışmalarda, giderek artan medikal tedavilerin (cerrahiden antiasit ilaçlara kadar) bu düzeyi değiştirdiği belirlendi.

"Şu anda giderek artan sorularımız, insanın nasıl evrildiği, türümüzün zamanla yiyeceklerle ilişkisinin nasıl olduğu ve diyet-ilaç gibi konulardaki modern değişimlerin midemizi, bağırsaklarımızdaki florayı ve sonuçta sağlığımızı nasıl etkilediği üzerine" diyor Beasley.

Çeviren: Dr. Ebru Oktay

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2015/07/150729155141.htm

Türkçe ıslık dilleri beynin her iki tarafını da uyarıyor

Giresun'a bağlı Kuşköy'de ıslık diliyle iletişim kuran insanlar görülüyor.

Dil birçok form alabilir; konuşma, yazma, işaret dili… Formundan bağımsız olarak, beynin sol tarafı bilgi işlenmesi sürecini domine eder. Fakat sağ taraf ses ve melodilerin işlenmesinde daha büyük role sahiptir.

Türkiye'nin kuzeydoğusunda dağlık bir bölge olan Kuşköy'de dikkatli dinlediğinizde, sarp bir vadiden karşıya ıslıkla söylenen bir konuşma duyabilirsiniz. Fakat bu duyduğunuz muhtemelen kuş sesi değildir. Türkçe'nin konuşmak yerine ıslıkla söylenen ve 5 km'ye kadar mesaj iletilebilmesini sağlayan bir versiyonudur. Beyinde dilin nasıl işlendiğiyle ilgili genel kanının aksine, yeni bir çalışma, kuş dilinin, beyinde normal konuşmadan farklı işleme konduğunu gösteriyor. Araştırma aynı zamanda konuşma kaybı yaşayan felç hastaları açısından umut verici olma olanağı da taşıyor.

Dünyadaki ıslık dillerinden biri olan ıslık Türkçesi, farklı bir fiziksel forma sahip olsa da, Türkçe'yle aynı kelimeleri ve gramer yapısını kullanır. Dünya üzerindeki dillerde konuşmanın yerini yazının alması gibi, sesin yerini de ıslık alabiliyor. Fransa Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde bioakustik ve dilbilim üzerine çalışan Julien Meyer, ıslığın sesin temel akustik işaretlerini de taklit ettiğini belirtiyor. Kuş dilini kullanan insanlar, tabii ki normal Türkçe'yi de konuşuyor; ancak ıslık dili köylülere uzakta olduklarında da bağlantıda kalmaları için bir yol sağlıyor.

Çalışma ekibinden Almanya Bochum Bilişsel Nörobilim Enstitüsü'nden biyopsikolog Onur Güntürkün, beynin sol tarafının sağa tarafa göre dili işlerken çok daha aktif rol oynadığını söylüyor. Islık dillerinde melodi de kullanıldığı için, Güntürkün ve çalışma arkadaşları melodik tonları işleyen beynin sağ tarafının normalden daha fazla rol oynayıp oynamadığını test etmek istediler. Bu hipotezi araştırmak için, klasik teste yeni bir yöntem getirdiler. Orjinal deneyde, araştırmacılar iki farklı hecenin, "ba" ve "da" seslerinin, aynı anda kulaklık kullanılarak deneklerin sağ ve sol kulaklarına gelmesini sağladılar. Sonra, katılımcılardan hangi sesi duyduklarını söylemeleri istendi.

Güntürkün eğer "ba" hecesi sağ kulağa verilmişse, çoğu kişinin "da" yerine "ba" sesini duyacağını belirtiyor. Bu sağ kulaktaki işitme sinirlerinin sinyali beynin sol tarafına ve oradaki dil işleme merkezine taşıması, fakat sol kulağın beynin sol tarafındaki merkeze iletmeden önce sağ tarafa taşımasından kaynaklıdır. Güntürkün sol kulaktan gelen sinyal son durağına ulaştığında, beynin sol yarısının sağ kulaktan gelen sesi çoktan işlemekle meşgul olduğunu söylüyor ve deney boyunca katılımcıların farklı sesler duyduklarının farkında olmadıklarını ekliyor.

Beynin ıslık dillerini de benzer şekilde işleyip işlemediğini test etmek için, araştırmacılar deneyi kuş dili sesleriyle tekrar ettiler. Kulaklıklara kuş dili Türkçesi verildiğinde, normal konuşmada gözlenen beynin sol tarafının baskın rolünden farklı olarak, deneklerin sağ ve sol kulaklardan gelen eşit frekanslı sesleri tanımlayabilmesiyle, beynin sağ ve sol yarısının çalışmasının dengelendiği gözlendi. Güntürkün bu durumun ıslık dillerinde, normal konuşma diline göre beynin sağ tarafının daha büyük rol oynadığını kanıtladığını söylüyor. Meyer de normalde beynin dili işleme sürecindeki asimetrinin neden ortadan kalktığı konusu hâlâ tartışmaya açık olsa da, sonuçların inandırıcı olduğunu belirtiyor.

Güntürkün bulguların felç sonrası konuşma kaybı yaşayan insanların tedavisinde yararlı olabileceğini ve sol beyninde felç olan insanların ıslık Türkçesi kullanmasının mümkün olduğunu ekliyor. Fakat bu yaklaşık sayıları 10.000 olan ve cep telefonu ve teknolojiyle giderek sayıca azalan kuş dili konuşan insanlar üzerinde, daha detaylı araştırmalar yapmak gerektiriyor.

Türkçe ıslık dilleri, beynin sağ ve sol yarısını eşit şekilde uyarıyor.
© Onur Güntürkün.

Hazırlayan: Nihan Avcı
ODTÜ Mimarlık Tarihi YL

KAYNAKLAR:

http://www.scientificamerican.com/podcast/episode/whistled-language-forces-brain-to-modify-usual-processing/
http://news.sciencemag.org/social-sciences/2015/08/whistled-turkish-tickles-both-sides-brain?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=facebook

Maymunlar konuşmaya sanıldığından yakın

Goril "Koko", ömrü boyunca aldığı eğitimle, iletişimin sessiz bir yolunu (Amerikan İşaret Dili) öğrenebilmiş olan, tanınmış bir maymun. Ancak öğrendiği bazı sesler, insanın konuşabilen tek primat olduğu algısını değiştirebilir.

Marcus Perlman araştırmasına 2010'da "Goril Vakfı'nda" başladı. Burası Koko'nun yaklaşık 40 yıl yaşadığı ve vaktinin çoğunu psikolog Penny Peterson ve biyolog Ron Cohn ile geçirdiği yerdi. Perlman, bu kuruma Koko'nun vücut hareketlerini gözlemlemeye gittiğini, ancak videolarını izlediğinde son derece şaşırtıcı olarak "sözlü-sesli" davranışlarına rastladığını söylüyor. Perlman şu anda araştırmayı Wisconsin Madison Üniversitesi Laboratuarı'nda psikolog Gary Lupyan ile sürdürüyor.

1930-1940'larda bir psikolog "karı-koca" ekibi, şempanzelere çocuklar gibi konuşma öğretilebileceği iddiasıyla çalışmalar yaptı, ancak çabaları başarısız kabul edildi. O zamandan beri maymunların seslendirme yapamayacakları ve hatta nefes alışverişlerini bile istemli kontrol edemeyecekleri düşünülüyordu. Bunun yerine maymunların çevresel etkilere bağlı olarak, örneğin bir yılanla karşılaştıklarında adeta refleks olarak ani bir ses çıkardıkları gözlemlenmişti. Ayrıca her bir maymun türünün özel, sabit bir "ses repertuvarı" olduğu ve yeni seslerle nefes alma teknikleri öğrenemeyecekleri düşünülüyordu. Bu sınırlar, bugüne kadar gelmiş dilin evrimi teorisine uyuyordu. Yani "insan" konuşabilen tek primattı.

Bu fikirlere göre maymunların az da olsa insana benzer bir konuşmalarının olması, olası değildi. Konuşma temel olarak evrilmişti ve son atamız olan şempanzelere kadarki primat sürecinde oldukça yeni sayılırdı.

Bununla birlikte *Animal Cognition* dergisinde Temmuz ayında yayımlanan çalışmada, Perlman ve Kaliforniya Santa Cruz Üniveristesi'nden çalışma arkadaşı Nathaniel Clark Koko'nun, Patterson, Cohn ve diğer insanlarla olan 71 saatlik video kaydını izleyip eledikten sonra, Koko'nun dokuz farklı performansını belirledi. Bunlar, istemli seslendirme ve nefes hareketlerini içeriyordu. Davranışlar öğrenilmiş davranışlardı ve diğer gorillerin tipik repartuvarının bir parçası değildiler.

Diğer şeylerin yanında Perlman ve Clark, Koko'nun bir şey istediğinde kendi eline üflediğini, burnuyla kâğıt mendile üflediğini, dönen cihazlarla oynadığını, kıyafetiyle bardağını silmeden önce cama hohladığını ve sözel olmasa da telefonu kulağıyla dirseği arasında tutarak konuşur gibi, gevezelik yapar gibi davrandığını belirlediler.

Bize benzeyen çok hoş ve periyodik sesler çıkarmamakla birlikte, Koko gırtlağını kontrol edebilecek şekilde bir homurtu çıkarabilmektedir. Koko ayrıca komutla öksürebiliyordu. Bu belki insanlar için çığır açacak bir bulgu değildir, ama goriller için gırtlaklarını istemli olarak kapatabilmek önemli durumdur.

Bu çeşitlilik Perlman'a göre motivasyon kaynaklarıdır. Dönen oyuncaklarla kendi eğlencesi için oynarken istemli öksürüğü Penny ve Ron'un komutuyla yapmaktadır Koko. Bu davranışların tamamı öğrenilmiş davranışlardır. Neticede Koko 6 aylıktan itibaren insanlarla yaşamıştır. Olasılıkla Koko diğer gorillerden daha becerikli değildir. Farklılıklar tamamen çevre koşullarına bağlı gelişmiştir. Bu özellikleri vahşi doğada görmek mümkün olmayacaktır. Bu bulgular, insan evrim çizgisinde konuşma yeteneğinin, son yaygın atalarımız olan gorillerin ortaya çıktığı düşünülen yaklaşık 10 milyon yıl öncesine dayanabileceğini göstermiştir.

Perlman'a göre Koko, açıklığa bir köprü kurmuş oldu. Maymunların eğitimle, biraz da olsa ses çıkarma yollarını kontrol edip geliştirebildiklerini gösterdi. Belki insandaki gibi bir kontrol değil bu, ama kesinlikle bir kontrol. Perlman'a göre orangutanlar da ses ve nefes kontrolünde etkileyici davranışlar sergiliyor. Öğrenmeyle tüm maymun ailesi, Koko gibi hareketler yapabilir gibi duruyor.

Çeviren: Dr. Ebru Oktay

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2015/08/150813171210.htm

Goril Koko, Dr. Penny Patterson'un söylediği şarkıyı dinliyor.

Vicdan ve savaş

Biyolojik evrim yoluyla edinilmiş empati yetisine sahip insan türünün, hangi tarihlerde hangi koşullarda bu yetisini vicdanının sesini dinleme yeteneğine dönüştürebildiği araştırılmalı. Aynı biçimde bu yetisinin körelerek vicdana dönüştürülememesi ya da dönüştürülmüş olmasına karşın vicdanın sesine kulak tıkanması sonucunu doğurabilen kültürel evrimsel koşullara da bakılmalı. Bakıldığında, sorunun geçim/üretim ilişkileri ve kavga/savaş ilişkileri olmak üzere iki odaklı bir elipsi andıran yörünge çevresinde dönüp döndürüldüğü görülecektir.

Alâeddin Şenel

Dan-dan-dan... Nerdesin vicdan!

Gece yarısı, üç el silah sesi... iki çığlık. Sonra derin, karanlık bir sessizlik; hiçbir şey olmamış gibi. Işıklarını yakıp bir pencere açan yok. Ne de kapısını açıp sesin geldiği yöne doğru koşan var. Herkes (hemen hemen herkes) kulaklarını tıkamış; vicdanlarını susturmuş. Kuşkusuz, ışıklarını açmadan, perdelerini aralayıp "ne var?" diye bakanlar olmuştur. Kesin birilerinin yürekleri de "cızz" etmiştir. Etmişse bu, vicdanları sızlamış demektir.

Sempati ve empati

Vicdanın kökleri, insanın fizyolojisinden, demek ki biyolojik evrimine kadar derinlerden beslenir. Acı tatlı meyvelerini kültürel evrim süreçlerinde verir. Biyolojik evriminde, dolayısıyla fizyolojisinde yatan köklerinden biri "empati yetisi" olsa gerektir.

"Sempati" kavramı Türkçede "duygudaşlık" ile karşılanabiliyorsa (hiç değilse ben böyle karşılıyorum) empati için de ("acıdaşlık" gibi) benzeri bir karşılık aranıp bulunmalıdır. Empati yapmanın, insanın kendini başka bir insanın, hatta başka bir (acı duyabilen) canlının yerine koyup düşünerek, onun acılarını, duygu ve düşüncelerini, önce anlamaya, sonra paylaşmaya çalışmak olduğunu biliyoruz. "Sempati", bunun sonucunda, o canlının duygularını paylaşmış olmanın yarattığı duygudur. Onu kendimizle bir tutarak ulaşılan anlayış ve sevgi duygusu.

"Vicdan" ise, olumsuz koşullar (örneğin sorunlar, acılar, umarsızlık) içindeki bir canlının durumunu anlamakla bağlantılıdır. "Onun yerinde ben olsaydım, neler duyumsar, neler düşünür, neler yapar da o olumsuz durumdan kurtulurdum?" varsayımı üzerine kurulu duygu, düşünce ve eylem tasarımıdır. (Bu tanımlamaları bellemeye kalkmayın! Birer tanım da siz yapın).

Yetiler ve yetenekler

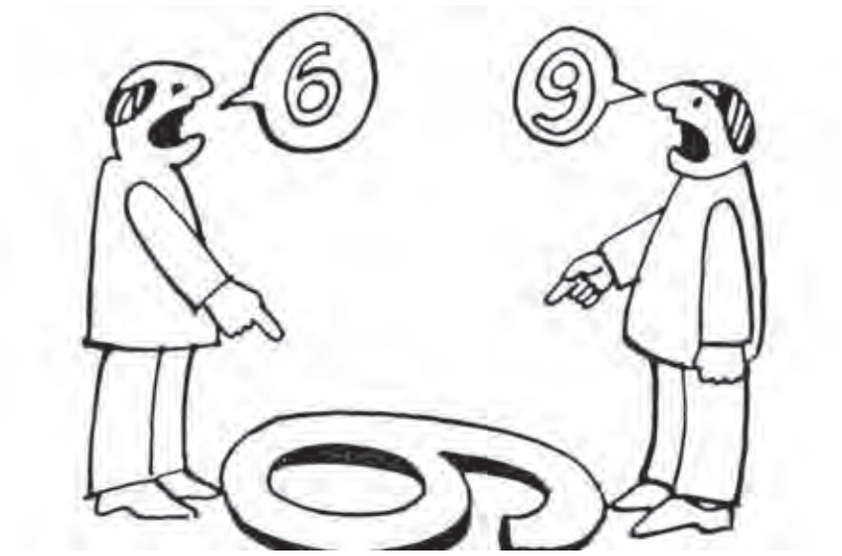
Empati kapasitesi, yalnızca insan (*Homo sapiens*) türünün sahip olduğu, insanı öteki hayvanlardan ayırt eden yetilerden biridir. Burada "yeti" ile "yetenek" ayrımına ilginizi çekmek isterim. Yetiler, biyolojik evrim sürecinde kazanılmıştır. Kültürel evrim

süreçlerinde "yetenekler" biçimine dönüştürülebilecek olan, fizyolojik, psikolojik temellerdir. Örneğin, yürüme yetisi ve bunun hızlı koşma, yarışmada koşma yeteneklerine dönüştürülmesi, dönüştürülmemesi ya da dönüştürülememesi. Örneğin, konuşma yetisi ve bunun (burada bir empati yapıyorum) Kürtçe konuşma, Kürtçeyi iyi konuşma, anadili gibi konuşma yeteneğine doğru geliştirilebilmesi ya da geliştirilememesi. Örneğin sevgi duyma yetisi ve bunun insanları sevme yeteneğine dönüştürülmesi, dönüştürülememesi. Kişinin sevgi yerine, bir insana, kendi topluluğuna, başka topluluklara nefret duyulup düşmanlık duyguları besleme yeteneği kazanılması. Örneğin, düşünme yetisi; ki simge işleme yetisi olarak da tanımlanabilir ve onun yeteneğe dönüştürülemeyerek inançlara saplanıp kalınması.

Beyinle ilgili bazı hastalıklarla doğmayan her insan, doğuştan düşünme yetisiyle dünyaya gelir. Bu yeti, içinde yaşanan kültürel ortam ve koşullara bağlı olarak, sesleri, notaları işleme (müzik) yeteneğine; sözcükleri, kavramları işleme (edebiyat, felsefe) yeteneklerine dönüştürülebilir. Böyle bir yaklaşım ile müzik, matematik yetenekleriyle doğmuş olmak gibi anlayışlar uyuşmaz, uzlaştırılamaz, çelişir. Dolayısıyla, doğuştan gelen bir empati yeteneğinden, empati yeteneksizliğinden, doğuştan vicdandan, vicdansızlıktan söz etmenin gerçekliği yansıtmayacağı görüşündeyim.

Biyolojik evrim ve kültürel evrim

Yetilerimiz, insan öncesi canlı türlerinin bir dalı insana varacak biyolojik evrim sürecinde bir bir kazanılmıştır. Bunlardan konumuz bakımından en önemlilerinden ilki, dik yürüme yetisidir. İkincisi, dik yürümenin bir yan ürünü olarak, ön ayakların, bedenin yükünü taşımanın getirdiği sınırlılıklardan kurtulup, serbest kalmasıdır. Zamanla kollara, ellere, kavrayıcı parmaklara doğru evrimidir. Ve nesneleri, öteki parmakların karşısında konuşlanarak onları sımsıkı kavrayıp yönlendirme olanağı sağlayan "karşıtbaşparmaklılık" dediğim adabiformelik. Üçüncüsü, üç boyutlu görme

Empati kapasitesi, yalnızca insan türünün sahip olduğu, insanı öteki hayvanlardan ayırt eden yetilerden biri. Bu yeti, kültürel evrim sürecinde yeteneğe dönüştürülür veya dönüştürülemez.

yetisi kazandıran bir evrimle "öndengözlülük". Gözlerin evrim geçirerek yanlardan öne kayması. Cisimleri her iki gözle birden, dolayısıyla derinlikleriyle görebilme yetisi. Dördüncüsü, belki elin evrimi kadar önemlisi, nesneleri, olayları, olguları, deneyimleri belleğe, simgeler yoluyla, sınırsız denebilerek bir kayıt yetisidir. Sonra onları anımsama, çağrıştırma, karşılaştırma, hepsi birden ele alındığında "düşünme yetisi".

İşte bütün bu yetilerin birlikte ve eşgüdümlü kullanılması, insansı canlıyı (*Hominid*'i) "maddesel ve simgesel" araçlar yapıp yaratıp kullanan bir insan (*Homo sapiens*) noktasına getirmiştir. İnsanın, araç kullanan, hatta kendisinin yaptığı tek tük aracı kullanabilen türlerden bile önemli bir farkı vardır: Onun, maddesel araçlar yanı sıra simgesel araçlar yapıp yaratabildiği gibi onları değiştirip geliştirme yetisine sahip tek canlı türü olarak ortaya çıkması.

Böylece, insan söz konusu olduğunda, geçmişte yaşamını belirleyen biyolojik evrimsel kazanımları önemini yitirmiştir. Biyolojik evrimsel temellere (yetilere) dayanarak da olsa, insanın, insan topluluklarının yaşamını, gidişini belirleyen kültürel evrim evresine geçilmiştir.[(1)]

Kalıtım ve kazanım

İnsana böyle bir anlayışla bakıldığında, karşılaşacağımız ilk sorun, nelerimizi biyolojik evrimimize, nelerimizi kültürel evrimimize borçlu olduğumuzdur. Bununla bağlantılı olarak, hangi özelliklerimizin (hangi yetilerimizin) kalıtımla (genlerle) kuşaktan kuşağa aktarılabildiğidir. Hangi özelliklerimizin (hangi yeteneklerimizin) ise, genlerle aktarılamayıp, her insanın doğduktan sonra öğreneceği (sonradan kazanacağı) sorularının yanıtıdır.

Genlerle yalnızca fizyolojik özelliklerin (örneğin çekikgözlülüğün) kalıtılabildiğini biliyoruz. Kültürel özelliklerin (örneğin Türkçe konuşma yeteneğinin) kalıtılamadığını da öğrendik! Öyleyse "biyolojik evrimsel özellikler biyolojik kalıtım ile, kültürel evrimsel özellikler kültürel kalıtım yoluyla edinilebilir" denebilir. Ancak böyle denmesi, önüne "kültürel" sıfatı konmuş da olsa kalıtım sözünün burada kullanılması, kafa karışıklıklarına yol açabilmektedir. Bunu düşünerek, yetenekler söz konusu olduğunda (doğuştan sonra edinileceği örtülü anlamını içinde taşıyan) "kazanım" kavramının kullanılmasını önermiştim.

Böylece, empati ve vicdan anlayışlarında da, kalıtım-kazanım (İngilizcesiyle *nature-nurture,* yani doğa-beslenme) tartışmasına gelip takılmış bulunuyoruz. Tartışmaya dalıp burada sözü uzatmadan (daha önceki yazılarımda tartışıp benimsediğim) [(2)] görüşümü aktaracağım: Fizyolojik evrimsel temellere (yetilere) dayanılarak geliştirilmiş türden de olsalar, hiçbir duyumuz, duygumuz, hiçbir düşünsel kazanımımız (bilgilerimiz)

genlerle aktarılamaz. Bunlar, simgesel araçlarımızla bağlantılı olup, taklitle, eğitimle, eylemle, deneyimle edinilip, gene simgesel araçlarla (sözlerle, yazılarla, resimlerle vb.) aktarılabilir.

Gerçekten, (sevgi, empati gibi) duyguların olsun, düşüncelerin (ve düşünme ürünü bilgilerin) olsun, aktarım aracı simgelerdir. Ve hiçbir simge kalıtımla aktarılamaz. İnsan, John Locke'un üç yüzyıl önce açığa çıkarıp, açıkça açıkladığı bir gerçekle, boş (Lat. *tabula rasa*) bir beyinle doğar.[3] Bilgilerini deneyimle sonradan edinir. Bilginin taşıyıcısı simgeler beyne (dilin öğrenilmesindeki gibi) sonradan yüklenip, işlenir. Bu bilginin doğruluğunun kanıtı ise, bilgilerin aktarılma araçları olan sözcüklerin ve sözcüklerden oluşturulan dilin kalıtımla geçirilememesidir. Chomsky'nin kalıtsal bulduğu, diller değil, "dil edinme yetisi" (İng. *Language Acquisation Devise=LAD*) dediği olgudur. Dil kalıtımla geçirilebilseydi, bir bebek ana babasının, ana atasının (ben "anata" diyorum) binlerce yıldır konuştuğu dilden hiç değilse birkaç sözcüğü doğarken, birliğinde, kafasında hazır olarak getirirdi. Onlarla birlikte örneğin "ateş yakar" bilgisini getirmiş olurdu. İlk gördüğü ateşi avuçlamaya kalkmazdı.

Sınırsız bellek ve anımsama yetisi

"Vicdan ve savaş" konusuyla bağlantılı sorunların tartışılacağı alanın sınırlarını ve iskeletini böylece belirlemiş oluyorum. Artık bundan sonra, vicdanın "tanrı vergisi", savaşın "insanın doğası" olup olmadığı tartışmalarına girmeyi gerekli görmüyorum. Bu durumda, önce vicdanı, evrimci bir bakış açısıyla ele alacağım savaşla ilgili görüşlerim için okuyucuyu daha önceki bir yazıma yönlendireceğim.

Başlangıç varsayımım, vicdan azabı duymak ya da duymadan dövüşmek veya duya duya dövüşmek, savaşmak gibi yeteneklerimizin üzerinde örüldüğü biyolojik evrimsel niteliğimizin bellek olduğudur. Nasıl bir bellek? Sınırsız (neredeyse sınırsız) çağrışım, anımsama, karşılaştırma olanakları sunan gene sınırsız bir bellek yetisi. Çözümlemelerimi böyle bir varsayıma dayandıracağım.

VİCDAN VE İNSAN

Doğrudan vicdan sorunlarına girmeden, insanın vicdan ile bağlantılandırılabilen zaman algısına ve imgelem yeteneğine de değinmekte yarar var.

Hem nesneler hem simgeler evreninde eyleyen insan

Biyolojik yapısıyla "hayvanlar evreni" üyesi olan insanın, onu öteki hayvanlardan ayırt edici özellikleri de vardır. Bunlardan birisi, yazılarımda, konuşmalarımda sık sık belirttiğim gibi, aynı anda hem nesneler hem simgeler evreninde yaşamasıdır. Öteki hayvanların en gelişmiş türleri bile, bir anda tek bir şeyi yapar: beslenir, çiftleşir, saldırır, kaçar. İnsan hayvanı, onlarınkinden daha gelişmiş bir beynin sağladığı yetiyle, bir anda iki eylemde birden bulunabilir: Hem nesneler evreninde bir eylemde bulunur; hem de hemen hemen aynı anda, o işi, yaptıklarının imgeleriyle, simgeleriyle yapıp, onları belleğine geçirerek, iki işi birden yapmış olur.

Böylece insanın, geçmiş, an, gelecek olarak, üç boyutlu bir zaman algısı içinde yaşadığı söylenebilir. E öyle olunca, bunun yarattığı olanaklar, sorunlar, kararlar, kararsızlıklar da olacaktır.

Böyle bir yetinin ve böyle sonuçlarının nedeni, yineliyorum, yaptığı her işi, kafasında bir de simgeleriyle yapıp belleğine atmasıdır. İlerde benzeri durumlarla karşılaşıp benzeri işleri yaparken, geçmişte yaptıklarını anımsayıp çağrıştırmasıdır. Üç boyutlu bir zaman içinde yaşamanın, karşılaştırmaya, algılamaya, düşünmeye, karar vermeye, eyleme geçmeye varacak sonuçları da olacaktır.

Kişi, belli bir anda gördüklerini, yaşadıklarını anlayıp algılayabilmesi yolunda, otomatik ya da bilinçli çağrışımlarla, onları geçmişteki benzerleriyle karşılaştırıp değerlendirme, düşünme alışkanlığı edinir. Örneğin, ufukta gördüğü bir kızıllık (eskiden olsaydı burada bir komünizm propagandası koklayabilirlerdi) bir orman yangını mıdır, değil midir? (Bugün savcılarımız böyle sözlerden örgüte eylem buyruğu gönderildiği savında bulunabiliyorlar). Bunu, geçmişte gördüğü bir ya da birden çok kızıllık ile karşılaştırarak anlayabilecektir. Çağrışım, anımsama süreci bu noktada durmayacaktır. Örneğin, ufuktaki kara bulutların çağrışımını, ardından gelen sağa-

nakları çağrıştırması izleyecektir. Ve fırtına patlak vermeden bir sığınağa kaçmaya karar verebilecektir.

Bu tür çağrışımlar insana, hem geçmiş hem gelecek zaman kavramlarını kazandıracaktır. Uzayıp giden kurak günlerin, geçmişte yaşadığı kıtlığı çağrıştırması, kendisini, daha aç kalmadan "açlık korkusu" içine düşürebilecektir. Tersine, bol yağışlı bir mevsim içinde yaşamaktaysa, "bolluk umutları" düşüne kapılabilecektir.

Korku-umut ve güvensizlik-güven duyguları bağlantısı

Bu varsayımlar gerçekliği yansıtıyorsa, sınırsız bir bellek ve çağrışım yetisinin insana (içinde yaşanan an'ın getirdiği "acı" ve "haz" duyuları yanı sıra) "korku" ve "umut" gibi temel "duygular" da kazandırabileceği söylenebilir. Hiç değilse bu tür duygularını pekiştireceğinden söz edilebilir.

Çözümlemelerimizin geldiği bu noktadan sonra, aç bir köpeğin davranışıyla aç bir insanın davranışının karşılaştırılması, aydınlatıcı, ufuk açıcı olacaktır. Sempati, empati duyguları yanı sıra (geliştirilebilmişse) kavga yeteneğinin, vicdan ile ilgili değerlerin köklerini anlamamıza yarayacaktır.

Köpek, daha çok anda yaşadığı için, doğal gereksinimlerini karşıladıktan sonra dinginliğe erebilmektedir. Bir kıyıya kıvrılıp yeniden acıkıncaya dek uyuyabilmektedir. İnsan ise, çoğu durumda karnını doyurmakla, açlık konusunda bile dinginliğe eremeyebiliyor. Geçmişte doymadığı durumları çağrıştırıp, gelecekte de aç kalabileceği korkusuna kapılabiliyor. Bu korkuyla tıkınabiliyor, yiyemeyeceği kadar yiyecek biriktirebiliyor. Hatta başkalarının birikmiş yiyeceklerine el koymanın yollarını arayarak kendini açlığa karşı güvenceye almaya çalışabiliyor. Ya da, hayvanlardan (yavrularını besleme içgüdüsü dışında) beklenemeyecek bir davranışla, yiyeceklerini paylaşma yoluna gidebiliyor. Bu davranışları da köklerine inilip çözümlenmeli.

Empati ve vicdan yeteneği

Burada ilginizi, insanın dinginliğe ve mutluluğa erip ermemesinde etkisi olacak "güvensizlik" ve "güven" duygularına çekmek isterim. Güvenle ve güvensizlikle ilgili korkularının ve umutlarının düşüncelerini ve davranışlarını ne kadar etkileyeceği iyi bilinmektedir. Ya söz konusu düşüncelerinin ve davranışlarının altında yatan empati yeteneğinin de sınırsız bir bellek ve çağrışım yetisinden beslendiği bilinmekte midir?

İnsanın kendisiyle ve başkalarıyla empati yapması

Empati yeteneğimiz de sınırsız bellek yetimizden beslenir. İnsan herhangi bir duyu (örneğin şiddetli bir acı) herhangi bir duygu (örneğin tutkulu bir sevgi) durumu yaşarken, geçmişteki benzeri deneyimlerini çağrıştıracaktır. Açken, hatta karnını iyice doyurduktan sonra, geçmişte açlık çektiği anların, günlerin acısını çağrıştırabilir. Bu, geçmişteki kendisiyle bir tür empati yapması demektir. Bunu yapınca, tok olduğu durumlarda bile geçmişte çektiği açlıkların acısını (elbette aynı biçim ve derecede değil) "kendisine acıma" biçiminde duyabilir. Burada "acıma" duygusunu dile getiren kavramının "acı" duygusu için kullanılan sözcükten türetilmiş olması anlamlıdır. Ve "acımak" vicdanın türettiği bir duygusal tepkidir.

İnsanın kendisiyle empati yeteneği, başka insanlarla, hatta başka canlılarla empati alışkanlığı kazanmasının kapısını aralar. Aç bir insanın ya da hayvanın neler çektiğini, kendi çektiklerini anımsayarak anlayabilir. O zaman, olanağı varsa, kendi acılarını dindirmek için yaptıklarını, onların acılarını dindirmek yolunda yapabilir. Böyle yapmak isteyebilir; böyle yapmasının gerekli, doğru olacağını düşünebilir. Böyle bir yardım isteğine kulak tıkamayabilir.

Bu yolda eyleme geçebilir. İşte empati yapma yeteneğinin geliştirilip, yardımlaşma, dayanışma gibi ahlak değerlerine dönüştürülmesi "vicdan" denen duygusal ve düşünsel niteliğimizi oluşturur. Ya da daha doğrusu, bu tür bir acıma, vicdanın harekete geçirilmesini sağlayabilir.

İnsanın kendisiyle empati yeteneği, başka insanlarla, hatta başka canlılarla empati alışkanlığı kazanmasının kapısını aralar.

VİCDAN VE SAVAŞ

Biyolojik evrim yoluyla edinilmiş empati yetisine sahip bu canlı türünün, hangi tarihlerde hangi koşullarda bu yetisini vicdanının sesini dinleme yeteneğine dönüştürebildiği araştırılmalıdır. Aynı biçimde bu yetisinin körelerek vicdana dönüştürülememesi ya da dönüştürülmüş olmasına karşın vicdanın sesine kulak tıkanması sonucunu doğurabilen kültürel evrimsel koşullara da bakılmalıdır. Bakıldığında, sorunun geçim/üretim ilişkileri ve kavga/savaş ilişkileri olmak üzere iki odaklı bir elipsi andıran yörünge çevresinde dönüp döndürüldüğü görülecektir. Burada, saldırganlık, kavga, savaş üzerine toplumsal ve tarihsel pers-

pektiften edinilmiş düşüncelerimin ve sonuçlarının özetine girişmeyeceğim. Yalnızca savaşın vicdan ile örtüşüp örtüşmediğiyle ilgili noktalara değinip, bu konulara odaklanmış *Bilim ve Gelecek*'in 1. ve 99. sayılarındaki yazılarıma göndermede bulunacağım.[4] Gene de kendimi, savaşın, kültürel evrimin sağladığı olanaklarla geçimsel, varoluşsal nedenlerini ve bahanelerini yitirdiği bir üretici güçler düzeyinde başlıca kaynağının, yarışmacı toplum düzeni olduğunu söyleyeceğim. Yarışmanın tırmandırılmasıyla varılacak kaçınılmaz sonuç kavga ve savaş olacaktır.[5]

Topluluğun eli silah tutan bütün erkekleri ortak av etkinliklerine katılacaklarına göre, avcı ve toplayıcı topluluklarda bir de empatiye gerek ve gereksinim duyulmayacağı söylenebilir.

Maddesel ve simgesel araçlar üretimi

İnsan, maddesel ve simgesel araçlar yapıp yaratıp, bunları kullanılırken değiştirip geliştirebilen (kültürel evrim geçiren) bir canlı olarak tanımlanabiliyordu. O zaman ilginin maddesel ve simgesel araçların gelişmesi süreç ve biçimlerine yöneltilmesi gerekir.

Geçim araçlarından av silahlarına

Her şeyden önce, insanın varoluş ve geçim sorunlarını çözmek için maddesel ve simgesel araçlar üretip geliştirmesinin önünde onları av silahlarına ve avlanma yöntemlerine dönüştürmesini önleyecek hiçbir engelin bulunmadığı belirtilmeli. Bu gerçek, ilk standart aracı olduğu düşünülen elbaltalarının çok amaçlı kullanıma uygun tasarlanmış olmasından da anlaşılabilir.

Araç yapma başlangıçta, bilgisi topluluktan da edinilse, (elbaltaları gibi taş araç teknolojileri üzerine yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre)[6] bireysel bir etkinlik olarak başlamış olabilir. Ama araç kullanılması söz konusu olduğunda, av silahları biçimindeki araçlarla yapılan "takım avı" kolektif ("kolektif eylem") niteliğindeydi. Topluluğun eli silah tutan bütün erkekleri ortak av etkinliklerine katılacaklarına göre, avcı ve toplayıcı topluluklarda bir de empatiye gerek ve gereksinim duyulmayacağı söylenebilir.

İlkel topluluklarda av-ev işbölümü

Avcı ve toplayıcı takımlarında, kadınların daha çok toplayıcılıkla, erkeklerin avcılıkla uğraşması, cinsler arası bir işbölümünün başladığını da gösterir. Hatta, kadın erkek kültürlerinin farklılaşmasının buradan başladığı söylenebilir. Ancak bu "kültürel" işbölümünün temelinde, biyolojik evrim sürecinde, erkeklerin daha iri ve güçlü fizyolojiyle ve buna uygun yetilerle doğmalarının payının da bulunduğu unutulmamalı.

Cinsler arası bu ekonomik ve kültürel işbölümü, ortak yaşam koşulları yanı sıra, farklı deneyim ve birikimlerinin ürünü olarak geliştirilen farklılaşmış kadın ve erkek kültürlerine yol açmıştır. Böyle bir farklılaşmanın bir empati gereksinimine ve cinsler arası empatiye yol açıp açmadığını gösterecek arkeolojik, etnografik ipuçları (bildiğim kadarıyla) yok.

İnsanın ilk standart aracı olduğu düşünülen elbaltalarının çok amaçlı (hem av amaçlı hem de birbirlerine karşı) kullanıldığı anlaşılıyor.

Patriarşilerde empati ve vicdan filizleri

Matriarşi düşlerini yıkabilecek bir gerçeklikle,[7] erkek, üzerinde tekel kurduğu (çağımızın kimi ilkel topluluklarında da kadınların dokunması bile tabu olan) av silahlarını, zaman zaman kadına da yöneltmiş olabilir. Onca kültürel evrimsel birikime karşın bunu bugün de yapabiliyorsa! Burada, biyolojik evrimsel bir olanakla, erkeğin kadından daha iri ve güçlü olmasının (belirleyici olmasa da) payı bulunabilir. Bu nokta sorunun çözümünde, ister istemez göz önüne alınacaktır.

Patriarşi dönemlerinde, büyük aileler içinde kolektif etkinliklerin baba tarafından ("yöneltilmesi" değil)

yürütülmesi, kadınlara karşı tutumu acımasızlık noktasına taşıyabilecek bir ortam yaratmış olsa gerektir. Böyle bir ortam, erkeklerin yaptıkları karşısında, anaların kızlarına, kadınların kız çocuklarına duydukları empatiyi artırmış olabilir. Kimi babalar, kızlarına yapılanları görüp, hatta kendisinin kızına yaptıklarını düşünüp "vicdan muhasebesi" sayılabilecek tepkiler vermiş bulunabilir.

Takım (topluluk) içi ilişkilerde, ama kadın-erkek ilişkileri dışındaki ilişkilerde, özellikle tüketim ilişkilerinde paylaşımcı, barışçı, sevgiye empatiye dayalı davranışların ipuçları (benzeri kültürel evrim düzeyinde yaşarlarken karşılaşılmış) çağımız ilkel (yalın toplumsal yapılı) topluluklarından çıkarsanabiliyor.

Topluluklararası ilişkilerde yabancı düşmanlığı

Topluluklararası ilişkilerde durum tümden farklı. Bir topluluk öteki topluluklarla ekonomik ilişkilere pek girmediği gibi, onları ilişkiye girdiği koşullarda pek olumlu ilişkiler geliştiremez. Nasıl geliştirsin ki, kendinin bildiği avlanma ve toplama alanlarını kurutabiliyorlarsa, onları, kendilerinin avlayacakları hayvanları avlayan hayvan sürüleri gibi yok edilmesi gereken canlılar sayıp ona göre davranabiliyordu. Böyle bir zarara uğramasa bile, ilkel topluluklara egemen güvensizlik ve korku duygusu, kültürlerine, yabancı korkusu ve yabancı düşmanlığı (ksenefobi) olarak yansımış görünüyor. Bu durumda, "öteki" toplulukların insanlarına vicdansız davranışlardan kaçınmayabilecektir.[8]

Kuşaklararası ilişkilerde kadın-erkek kültürlerinde empatiyle ve vicdanla ilgili tutumların farklılaşması

Kuşaklararası ilişkilere gelince, tutum bir kez daha değişir. Av-ev işbölümünün bir uzantısı olarak, çocuğun doğurulması, emzirilmesi üzerine binen beslenmesi yetiştirilmesi işleri, annenin çocuğa empatiyle yaklaşması kültürünü getirmiştir. Kız çocuklarının erkek kardeşlerince, yetişkin erkeklerce örselenmesi, empatisini vicdan sızlaması noktasına dek yoğunlaştırmış olabilir. Erkek çocuklarının ise, hem silahlarla, hem av ile günlük ilişkileri, hem de erkek kültürü, erkeklerin empati olanaklarını törpülemiş, vicdanlarını susturmuş görünüyor. Bu durumda vicdanın görünümlerinden olan başkası adına acı duyma, başkası için ağlama yetenekleri, kadınlardaki kadar gelişemeyecektir. Kavgada arkadaşı öldürülmüş bir kabile üyesine günümüzdeki "erkek adam/asker ağlamaz" ve "karı gibi ağlama" benzeri sözlerin söylenmiş olması çok olasıdır.

UYGARLIK ÖNCESİ TOPLULUKLARIN SİMGESEL ARAÇ KALINTILARINDA EMPATİNİN VE VİCDANIN İPUÇLARI

Tarihsel ilkel, avcı ve toplayıcı topluluklar hakkında arkeolojik buluntulara dayandırılamayan yukarıdaki varsayımlar bir yana bırakılıp arkeolojik buluntulara bakılırsa ne görülür?

Yukarı Paleolitik mağara ve kaya resimlerinde hayvanlarla empatiden söz edilebilir mi?

Daha çok Kuzey Avrupa topraklarının uzman avcı topluluklarının gerilerinde bıraktıkları simgesel araçları MÖ 30 bin - 15 bin arasından kalma mağara ve kaya resimleridir. Bunlar, kimi yazarlarca avladıkları hayvanlara (kendilerini aç bırakmadıkları için mi?) duydukları saygıya bağlanabilmektedir. Hatta onlara tapınıldığından söz edenler çıkmaktadır. Bu yöndeki yorumlar inandırıcı görünmemektedir. Savaş gibi av da empati duygularını (vardıysa bile) ancak köreltir. Acımak ile avlamak, hele avlaması kolay ve eti yumuşak

Yukarı Paleolitik mağara ve kaya resimlerindeki hayvan figürlerinin, avın başarılı geçmesi umuduna yönelik av sihri törenleri ürünü oldukları en doğru yorum olarak gözüküyor.

diye körpe yavruları avlamak, uzlaştırılabilecek tutumlar değildir. Doğru görünen yorum, onların, avın başarılı geçmesi umuduna yönelik av sihri törenleri ürünü olduklarıdır.[9]

Aynı kültürün yayıldığı yerlerdeki öteki buluntu türüne, "venüsler" denen şişman ya da gebe kadın yontucuklarına gelince neler söylenebilir? Bunlar, ne kadına saygıyı gösterir, ne de kadının sihirsel güçleri karşısında duyulan korkunun ürünü bir tapınmadır. Ağır basan yorum, avcılık yaşamının ürünü bir nüfus darboğazının aşılması umuduyla yapılan "doğurganlık muskaları" olduklarıdır.[10] Bu yorum doğruysa, kadınlar saygı duyulan özneler olmaktan çok, üreme araçları olarak görülmüştür. Öyleyse, venüsler erkeklerin kadına karşı duydukları sevginin, empatinin ürünü sanat yapıtları değildir.

Venüsler erkeklerin kadına karşı duydukları sevginin, empatinin ürünü sanat yapıtları değil, avcılık yaşamının ürünü bir nüfus darboğazının aşılması umuduyla yapılan "doğurganlık muskaları"dır. (Ünlü Willendorf venüsü)

Neolitik kültürlerde tanrıçalaştırılan kadın mı?

Yukarı paleolitikteki (MÖ 30. - 15. binyıl arasına tarihlendirilen) "venüsler"e benzer kadın yontucukları Neolitik (MÖ 10. - 5. binyıllar arası) kültür bölgelerinden de çıkarılmıştır.

Anadolu'nun (başta Hacılar) birçok Neolitik kültürlü ören yerinden de çıkarılan bu pişmiş toprak yontucukların, Ana Tanrıça'yı değil, Toprak Ana'yı simgelediği görüşünden yanayım. Tarımsal üretime geçilince "venüsler" kültür geleneği işlev değiştirmiş görünüyor. Şöyle ki, insanlığı üretime geçiren ve topluma emekgücü kazandıran kadının verimliliği ile toprağın verimliliği arasında bağlantı kurularak, "Toprak Ana" sanal öznesi yaratılmıştır.

Bu, kadından çok, toprak ile, tarım ürünleri ile bir empati girişimi sayılabilir. Ancak bu durumda da empati yapan insan, acıyan değil, kendisine (kıtlığa, doğal yıkımlara karşı) acınmasını bekleyen öznedir. Tarımla ilgili doğa güçlerinin özneleştirilmesinden, onların sınıflı, uygar, eşitsizlikçi toplumla birlikte, aşkınözneleştirilmesine geçildiği görülecektir. Egemen sınıflara, yöneticilere benzetilerek aşkınözneleştirilmelerinden sonradır ki, Toprak Ana bir de yüceltilip Ana Tanrıça konumuna yükseltilecektir. Böylece sınıflı toplumla yoğunlaşacak olan vicdan sorunu dinsel düşünüşe özgü bir vicdan anlayışı (ileride göreceğimiz gibi) geliştirilecektir.

SINIFLI TOPLUMA GÖTÜREN TOPLULUKLARARASI FARKLILAŞMAYLA YERLEŞİK ÇİFTÇİ - GÖÇEBE ÇOBAN SAVAŞÇI ARASI İLİŞKİLER ORTAMINDA VİCDAN SORUNLARI

Kadınların insanlığı bitkisel besin üretimine geçirmesini, erkeklerin (sap saman gibi artıkların verdiği olanakla) avladıkları hayvanları beslemeye başlayıp evcilleştirmeleri izlemiştir. Bunun üzerine hem bitkisel hem hayvansal besin üretilen kendine yeterli geçim biçimleriyle yerleşik çiftçi yaşamı sürülen köyler (önce Ortadoğu'da) yerden yağmurdan sonra mantar gibi bitmiştir. Böyle bir yaşam biçiminin vaat ettiği açlığa karşı güvenlik, yerleşik çiftçi yaşam biçiminin hızla yayılmasına yol açmıştır. Bu süreçte erkekler, av silahlarını, insanlara karşı savunma ve saldırı silahlarına dönüştürmüş görünür.

Göbekli Tepe'yi betimleyen bir çizim.

Göçebe çobanların savaşçı geçim/üretim biçimi

Yerleşik çiftçi yaşamı yayılıp bitkisel besin üretimine pek elverişli olmayan, ama hayvansal besin üretimine çok uygun bozkırlara ve yaylalara dek ulaşmıştır. Buralarda, hayvansal besin üretiminde uzmanlaşan göçebe çoban topluluklar gelişmiştir. Tarlalardan farklı olarak otlakların sınırları yoktur. Bu, kapanın elinde kalacağı ve başka çoban topluluklara kaptırmamaya çalışılacağı anlamına gelir. Otlaklar yanı sıra sürü kapmaya ve kaptırılmamaya

yönelik çabalar, savaşçı bir yaşam biçimine kapı açmıştır. İnsanlığın geleceğini, göçebe çoban topluluklararası ilişkilerden çok, uygarlığın, devletin, sürekli ordunun kurulmasına varacak bir gelişmeyle, göçebe çoban ile yerleşik çiftçi ilişkileri belirleyecektir. Yerleşik çiftçileri, savaşçı yaşam biçimleriyle ve üstün savaş araçlarıyla toplumsal artıyı aktarma yolu olan haraca bağlayan çobanlar, haracı güvenceye almak için ve onları koruyacakları gerekçesiyle, çiftçilerin yanına yerleşince, sınıflı topluma varacak süreç başlamıştır.

Savaş-empati ters oranlı ilişkisi

Görüşlerini benimsediğim Franz Oppenheimer, uygar toplumun ve devletin kuruluşunu "fetih kuramı" ile böyle açıklamaktadır.[11] Bu koşullarda, insanlık tarihinde kavgaların örgütlendirilip savaşa dönüştürüldüğü söylenebilir.[12] Buna, göçebe çoban topluluklarda savaş ilişkilerinin bir tür üretim ilişkileri işlevi göreceği eklenebilir.

Görünüşe bakılırsa, savaşan, toprak ele geçiren savaşçıların yenilgiye uğrattıkları, boyun eğmediklerinde öldürdükleri insanlara empatiyle

"On Çıplak Adamın Savaşı", Antonio Pollaiuolo, 1465.

yaklaşmaları, onlara acımaları beklenemez. Ama öteki görünümüyle, komutan, şef, savaşa (ölüme) sürdüğü savaşçıyla, toprağına el koyduğu çiftçiyle empati kurmak durumundadır. Bildik deyişle, kendisi altın yumurtlayan tavuğu boğazlamayacağı gibi, başkasının boğazlamasını engellemeye çalışacaktır. Dahası, komutan olsun, şef olsun, yönettiklerinin, sömürdüklerinin başkaldırmalarını engellemek, buyruklarına uymalarını sağlamak için, onlarla empati kurmaya çalışacaktır. Empati kurup, bu yolda, kaba güç yanı sıra ya da kaba güce gerek kalmasın diye, duygularını, inançlarını öğrenip onlara seslenme yoluna gidecektir. Bu, vicdan tepkileri biçimini alamasa da çıkar amaçlı bir empatidir. Savaşın ve böyle bir empatinin öteki kaynağı, uygar toplumla birlikte gelişecek ekonomik, toplumsal, yönetsel, düşünsel farklılaşmalar olacaktır.

UYGAR TOPLUMLARDA EMPATİ VE VİCDAN SORUNLARI

Uygar, sınıflı toplum, göçebe çoban toplulukların yerleşik çiftçi toplulukların topraklarını ele geçirip çiftçileri kendilerine aktaracakları bir toplumsal artı (artı ürün) üretmeye zorlamalarıyla doğmuştur. Toplumun yapısının artı ürün aktarımının sağladığı olanaklarla, çalıştıran-çalışan (ekonomik) efendi-köle/serf (toplumsal) yönetenyönetilen (siyasal) düşünce/inanç üreten ile inanç tüketen (ideolojik) farklılaşmalara uğramasının ürünüdür. Böyle farklılaşmalara uğramış toplumlarda üretim ilişkilerinde empatinin, vicdanın, savaşın yerine bakmadan önce birkaç noktayı daha aydınlatmak gerekecek.

Sınıflı topluma varamayan fetihlerde empati ve vicdan

Fetih küçük çaplı olur, fazla bir toplumsal artı aktarılamaz ve fetheden ile fethedilen yüz yüze ilişkileri kopacak kadar geniş bir topluluk oluşturamazsa, yüz yüze insan ilişkileri içinde kalınmışsa, empati, acıma, karışık evlilikler gibi nedenlerle, toplumsal artı aktarım damarları genişletilemez. Genişletilemediği gibi giderek daralabilir. Sonuçta fetihçi çobanın torunun da sabanın sapına sarılmak zorunda kaldığı görülebilir. Farklılaşma, sınıflaşma süreci durur. Eşitlikçi ilkel topluluk koşullarına geri dönülebilir. Ya da o topluluk, bağımsız varlığına son verilip, daha büyük savaş gücü edinebilmiş bir sınıflı toplum içine alınabilir.

Vicdansız kâhyaların ve yöneticilerin doğuşu

Fethin ve toplumsal katmanlaşmanın büyük çaplı olduğu, çapının daha da büyütülebildiği bölgelerde (Mezopotamya gibi elverişli tarihsel ve coğrafi koşulların birleştiği yerlerde) büyük sulama tarımına varacak büyük çaplı bayındırlık işlerine girişilmiştir. Bu tür işleri yönetecek işyöneticileri (menajerler) kesimi doğmuştur. İşlerin yönetilmesi büyük emekçi ordularındaki insanların yönetilmesini de getirmiştir. Onların arasından bir de kamu yöneticileri kesimi uzmanlaşarak oluşmuştur.[13] Her iki alanda, yüz yüze ilişki olanaklarının bulunmadığı koşullarda, aracıların çalıştırılması gereği doğmuştur. Çoğu çalıştırılanlar, sömürülenler arasından seçilip yükseltilen aracılar, çalışanlardan, yönetilenlerden çok, yönetenlerin, çalıştıranların isteğine uymak durumundadırlar. Uymazlarsa işlerinden olabilirler. Bu demektir ki vicdanlarının sesinden çok efendilerinin, yöneticilerinin sesine kulak verip buyruklarını uygularlar. Kraldan çok kralcı rolü oynarlar.

Çalıştırdıkları, sömürdükleri ile yüz yüze ilişki içinde olmayan, on-

larla empati yapma koşulları içinde bulunmayan üst yöneticiler ise "göz görmeyince gönül katlanır" sözünü onaylarcasına, olabildiğince acımasız, vicdansız davranabileceklerdir.

Hem farklılaşma hem bütünleşme paradoksunun çözümü: Devletin baskı (kaba güç) ve ikna (ideolojik hegemonya) araçlarının birbirini dengelemesi

Sınıflı uygar toplumda, bir yandan işbölümü, uzmanlaşma, farklılaşma süreçleri gelişirken, öte yandan farklılaşmış kesimlerin birbirini tamamlamasının ürünü bir bütünleşme süreci işler. Birbirine zıt bu iki süreci bir arada sürdürme sorunuyla karşılaşılır. Bu sorun, fethin ve boyun eğdirmenin sürdürülen geleneğiyle, bir yanda kaba güce başvurulmasıyla çözülmeye çalışılır. Öte yandan, gerçek ya da varsayımsal ortak çıkar adına, (ama kesinlikle egemen sınıfın ve yöneticilerin çıkarına) birlik ve bütünlük duygu ve düşünceleri yayılır. Kaba güce her zaman başvurma olanağı bulunmayacağı için ve çoğu zaman kaba güce başvurmaya gerek bırakmamak için, ya da kaba güç yanı sıra inancın gücünden yararlanmadan birlik ve bütünlüğün sürdürülemeyeceği görüldüğünde, ikna araçları geliştirilir. Baskı aracı ordu ve kolluk güçleri, başlıca ikna aracı dinsel ideolojidir. Birliğin ve bütünlüğün gönüllü sağlanması için dinsel ideolojide, hem farklılaşmalar (tanrı-kul ilişkileri metaforuyla) savunulur hem de (yönetenlerin de yönetilenlerin de aynı tanrının kulu kölesi oldukları söylemiyle) tam bir birlikten ve bütünlükten söz edilir. Bu yolda gerçeklik tepetakla edilip bol bol tanrının (dolayısıyla onun yeryüzü vekili yöneticinin) merhametinden, adaletinden, kullarının durumunu bildiğinden, yardımlarına koşacağından söz edilir. Dinsel empati ve vicdan anlayışı böyle ikiyüzlü, içeriği boş bir anlayıştır. Aynı anlayışla, "kul"ların gene tanrı adına bile olsa başkaldırdıklarında, devletin baskı araçlarının gene tanrı adına kullanılıp "imansızlara" karşı hiçbir acımanın gösterilmemesi istenebilmektedir. Tektanrıcı dinsel ideolojide fazladan, vicdanın sesinin gereğinin yapılması ötedünyaya; çoktanrıcı Hindu inancında ruhun dünyaya bir daha gelişine (öteyaşama)[14] ertelenebilmektedir.

ESKİ ÇAĞ'IN ESKİ DÜNYA SINIFLI TOPLUMLARINDAN VİCDAN SORUNLARINA VE VİCDAN-SAVAŞ BAĞLANTISINA ÖRNEKLER

Mezopotamya'dan üç örnek

İnsanlığın ilk sınıflı toplumlarının kurulduğu Mezopotamya'da, toplum içi baskıyla dinsel ideolojiyle eşitsizlikçi düzeni koruma, onu topluluklararası savaşlarla yayma girişimleri, empati olanaklarını azaltıp pek çok vicdan sorunu üretmiştir.

Devlet terörü: Bunun bir örneği Asur imparatorlarının devlet terörü ile dinsel hoşgörü politikalarını birlikte yürütme çabalarında görülebilir.

Asur'un (Sultan Selim'e "acımasız" anlamına gelen "Yavuz" sıfatının verilip bununla övünülmesini çağrıştırırcasına) "Acımasız" sıfatı adının başına konan imparatoru Asurnaşirpal'in (öl. MÖ 589?) "hizmetleri" hakkında şu örnek verilir. Asur'un kuzeyindeki (olasılıkla Anadolu'daki) bir dağlık bölgeye seferinin kazançları, 40 savaş arabası, 460 at, 50 kilo altın, büyük tutarlarda gümüş, kurşun, bakır, 100 kap, 200 tava, 1000 giysi, 2000 sığır, 500 koyun, 15.000 tutsak![15] İkinci Sargon (yö.722-705) ise Toroslardan körfeze tüm ülkeleri fethedip kılıcını denizde yıkamakla övünmektedir. Bir başkaldırıyı, yöneticisinin tüm soyunu "bir ölü yığını"na dönüştürüp, ülkedeki zeytinlikleri yakıp, bağları söküp hayvanlarını telef ederek bastırdığını sayılarla anlatarak yazdırıp tarihe geçirtmiş olur. Öteki iki örnek şöyle:

Çalıştırdıkları, sömürdükleri ile yüz yüze ilişki içinde olmayan, onlarla empati yapma koşulları içinde bulunmayan üst yöneticiler, olabildiğince acımasız, vicdansız davranabileceklerdir. ("Babil Kulesi", Pieter Brueghel, 1563)

Gılgamış'ın timsah gözyaşları: İnsanlığın günümüze (çiviyazılı tabletlerde) kalabilen ilk romanı sayılan Gılgamış Destanı içinde, başrol Uruk kent devletinin varlığının üçte ikisi tanrı, üçte biri insan sayılan egemeni Gılgamış'a verilmiştir. Kent halkını Uruk'un ünlü surlarını yaptırırken angaryada çalıştırırken acımasız davranmıştır. Ayrıca Uruk'ta evlenen bütün kızlar üzerindeki egemene tanınan "ilk gece hakkı" ayrıcalığını bağışlamayıp ödünsüz kullanmaktaymış. Halk tanrılara yakarır; tanrılar, Gılgamış'ı dizginlemek için, onun kadar güçlü bir "orman adamı" yaratıp gönderirler. Gılgamış onu kölesi, aynı zamanda sevgilisi yapmanın bir yolunu bulur.

Gılgamış (sağda) ve Enkidu.

Gılgamış (oğlancı olmalı ki) verimlilik tanrıçası İştar'ın, kendine "tohumlarını vermesi" isteğini geri çevirmiştir. Onuru kırılan tanrıça babasından Göğün Boğası'nı (Güneş'i) Uruk'a göndermesini ister. Gılgamış Enkidu ile birlikte onu öldürür. Ama ceza, nedense Enkidu'ya kesilir. Enkidu ölür. Gılgamış günlerce yas tutar, ağlar. Sonunda anlaşılıyor ki, bütün gözyaşları bir gün Enkidu gibi "toprak olacağı" nedeniyle kendisine acımaktan beslenmiştir. Gerisi, Gılgamış'ın ölümsüzlük otunu arayıp, bulup, yılana kaptırışı bildik öykü.[16] Öykünün günümüzle ilgili yanı insan doğasının "başkalarının ölümüne ağlar görünüp kendi ölümüne ağlayan" evrensel bir eğilimini işlemesinde, empatinin, acımanın bir biçiminin koşullarını aydınlatmasında yatmaktadır.

Hammurabi'nin vicdanı?: Cezaların sınıflara göre farklılaştırıldığı ve kısas ilkesiyle bedeni sakatlayıcı cezaların öngörüldüğü toplumların yöneticilerinde empatinin ve vicdanın durumu yasa derlemelerinden çıkarılabilir. Birinci Babilonya imparatorluğunun altıncı egemeni Hammurabi'nin (MÖ 1728-1686) derlettiği "Hammurabi Yasaları" örnek olarak gösterilebilir.

Güneş Tanrı Şamaş'ın kendisine verdiğini söylediği tabletlerin Giriş'inde, adaletli bir yönetici olup, yasalarını ezilen halkı korumak için çıkardığını söyleyerek övünmektedir. Bu nasıl adalet, nasıl yoksul halkı korumak, nasıl bir vicdandır, görelim: Tabletin 8. paragrafında tanrıya ve saraya ait bir şeyi çalanın, çaldığının 30 katını; halktan birinin malını çalanın 10 katını ödeyeceği yazılıdır. Kölelerin kaçmasını [vicdan gereği] destekleyenlerin, onları saklayanların karşılığını canları ile ödeyecekleri (15. ve 16. paragraflarda) belirtilmiştir. Başkasını sevip kocasını öldüren kadının, ölenin yakınlarının eline verilip, kazık çakılarak [neresine belirtilmemiş!] cezalandırılabileceği 153. paragrafta düzenlenmiştir. Çeşitli paragraflarda, babasına vuran oğlun elinin, çocuğunu gereğince emzirmeyen kadının memesinin kesilmesi buyurulmaktadır. "Bu tür cezaları koyanlarda empati, vicdan gelişmiş olamaz" diye düşünürken, "göze göz" kısas ilkesi izlenen yasada (198. paragrafında) halktan birinin gözünü çıkaran soylu sınıftansa 1 mina [25 kg] gümüş ödeyerek kurtulabildiğini okuyoruz. Demek ki yasa-koyucu, uygulayıcı, suçlanan soylu olunca, onunla empati yapıp, vicdanı, gözünün çıkarılmasından rahatsız olabiliyormuş!

Mısırdan iki örnek

Tanrı-kral anlayışının egemen olduğu Mısır'da Firavun'un sözü yasa sayılacağından, her an değiştirilebilecek yasaları yazıyla saptamanın sorun yaratacağı için olmalı, yazılı yasalar çıkarılmamıştır. Arkeologlar bugüne dek bir Mısır yasa derlemesiyle karşılaşmamışlardır. Bu durumda, Mısır kültüründe empati durumlarını, vicdan sorunlarını başka kaynaklardan çıkarmak gerekmektedir. Onlardan biri "ötedünya yargılamaları" ötekisi yüksek memurlara seslenilen "yönetsel ahlak" öğütleri diyebileceğimiz metinlerdir.

Mısır'ın "Ölüler Kitabı" savunmalarında beylerin tanrıları kandırması: Mısır'ın "Ölüler Kitabı" olarak adlandırılan hiyeroglif yazılı metinler,[17] 18.-11. sülaleler (MÖ yaklaşık 1800-1700 arası) sırasında derlenip toparlanmıştır. Metinler söz konusu süre içinde ölen yerel yöneticilerin ötedünyada yapılacağına inandıkları yargılamada sunulmaları için hazırlanmıştır. Bunlarda, Firavunun bağışladığı ölümsüzlüğü yitirmemek amacıyla bu dünya yaşamlarında yaptıklarının hesabı verilmektedir.

Çoğunda, insanlara kötülük etmedikleri, uyruklarına baskı yapmadıkları ileri sürülmektedir. Hizmetçilerine kötü davranmamakla; kıtlıkta ambarlarını yoksullara açmakla; dulu, öksüzü kollamakla (günümüze dek sürebilen bir deyişle "tüyü bitmemiş yetimin hakkını yememek" ile) övünülmektedir. Anlaşılan, resmi ideolojilerdeki gibi, yapılanların tam tersi söylenmektedir. Oysa bir mezar resminde vergi memurunun ürününü saklayan çiftçiye işkence ederken, karısının tepsiyle meyve sunarak öfkesini yatıştırmaya çalıştığı gösterilmektedir:

Gerçekten, Ölüler Kitabı'ndaki savunmanın gerisindeki amaç ve vicdansızlık, eşitsizlikçi düzenin yıkıldığında (MÖ 2013-2040 arası) fetret döneminde doğan durumdan yakınan Bilge Upuver'in sözlerinde şöyle yansımaktadır: "Çölün kabil-

Birinci Babilonya İmparatorluğunun altıncı egemeni Hammurabi'nin (MÖ 1728-1686) derlettiği "Hammurabi Yasaları"nda empati sadece soylu sınıflarla.

leri her yerde Mısırlı oldular... Varsıllar yas tutuyor, yoksullar sevinç içinde. ... Evin hanımefendisinin çocuğu ile köle kızın çocuğu bir tutuluyor. Prensler aç açık sokaklarda dolaşıyorlar; [eski] hizmetçilerine hizmet ediyorlar. Mısırın tahılı ortak mülk olmuş..."

"Khati'nin Öğütleri" içinde yansıtılan vicdanın amacı: Aristoteles'in oğlunun adını koyduğu Nikomakhos'a Etik yapıtını çağrıştıran (ama onun soyut, felsefi derinliğiyle karşılaştırılamayacak) bir metin, yöneticilere verilen pratik ahlak öğütlerini içermektedir.

"Doğru olanı yap. Ağlayanın yasını dindir. Dul kadını [hangi anlamda?] soyma" denmektedir. "Hiçbir adamı babasının mülkünden sürme. Kimseyi gereksiz yere öldürme..."[18] Bu tür öğütlerden sonra konan "böyle yaparsan başta kalırsın" sözü amacın, "vicdanın sesi" yönünde davranmaktan çok, "düzenin sürmesi", yöneticinin düzenini sürdürmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bir örnek de Anadolu'dan: Hititler'de sınıfına göre vicdan

Mezopotamya yasa derlemeleri geleneğinin belki (Kuzey Mezopotamya'daki) son halkası, gene çiviyazılı tabletler üzerinde yazılı bulunan Hitit Yasa Derlemesi olsa gerekir.[19] MÖ 1350 dolaylarından gelen, 1907'de bulunan derlemede de, adaletin ve vicdanın saatinin, toplumsal sınıflara göre hızlanıp, yavaşlayıp ya da durduğu anlaşılmaktadır: Bunun işte birkaç ipucu:

1. paragrafa göre, tasarlayarak adam öldüren kişi [öldürdüğünün yakınlarına] dört kişi (köle) verir. "Ondan sonra serbesttir" denir. Ama, tasarlanarak öldürülen bir köle kızsa, (2. paragraftaki düzenlemeye göre) sahibine iki köle vermesi yetiyor.

Babilonya ve Asur yasalarında, bol bol karşılaşılan kısas kuralı gereği suçlunun bedenini sakatlama cezaları yerine, Hitit yasalarında (kat kat) mal, köle, gümüş para cezaları (tazminat) konmuş. Acımaktan, vicdandan dolayı mı? Yasalarda, bedensel cezaya yer verilen bir tek paragraf bulunmakla birlikte, buradaki anlayış, empatinin, vicdanın, acımanın sınıfsal sınırlılığını gösterir nitelikte: Yangın çıkaran köle kızın [olasılıkla kazayla olup olmadığına bakılmaksızın] burnunun ve kulaklarının bakır bıçakla kesileceği, 99. paragrafta yazılı.

Bir başka ilginç cezalandırma (187.-200. paragraflar arasında düzenlenen) hayvanlarla cinsel ilişkide bulunanlara ölüm cezasının öngörülmesi. Ama bu cezayı kralın bağışlayabileceği de belirtilmiş. Böyle bir şiddetli cezanın tek kuraldışı, at ile cinsel ilişkiyle ilgili. Yaygınlığından mı, at sahibi olan soylular arasında yaygınlığından mı, ata verdikleri büyük önemle ona duyulan sempatiyi empatiyle karşılamaktan mı, belli değil. Hiç değilse benim bilgim yok bu konuda.

İbrani tarihinden, Tevrat'a yansıyan savaş, empati, vicdan anlayışı örnekleri

Çift sütuna sık ara satırla bine yakın *Tevrat* sayfalarında, "İbraniler" ile başlayıp "Yahudiler"e uzanan tarihleriyle ilgili bilgiler de bulunur. Bunlarda yöneticilerine ve uyruklarına örnek oluşturmuş pek çok savaş, empati, vicdan anlayışı yansıtılmış bulunmaktadır.

Hitit yasalarında da adaletin ve vicdanın saatinin, toplumsal sınıflara göre hızlanıp, yavaşlayıp ya da durduğu anlaşılmaktadır.

"Orduların Rabbi"nin acıması olur mu?: Her şeyden önce, adı "Orduların Rabbi" konan bir tanrıdan (ki bu, onun buyruklarının gereğini yerine getirmek için çırpınan dincilerinden, yani din adamlarından, yöneticilerinden ve sıradan sofularından demektir) vicdan beklenebilir mi? Kendimize sorup kaynaklardan araştırmak gerekir. Musa'nın yerleşme ve uygarlaşma amaçlı bir kabileler konfederasyonu oluşturduğunu sanıyorum. İpuçları bu yönde. Birliği sağlamak için, kabile tanrıları yerine Yehova'yı dayattığı anlaşılıyor.

"Altın buzağı" öyküsünde, Yehova'ya inançtan ayrılma girişimine katılanların acımasızca harcandığı anlatılıyor. Musa, kendine bağlı kalanları yanına çağırıp, altın buzağıya tapınanları kılıçtan geçirmelerini buyuruyor. "Herkes kendi kardeşini, herkes kendi komşusunu öldürsün" buyruğu yerine getirildiğinde sonuç, "O gün halktan üç bin kadar adam düştü"[20] sözüyle özetleniyor.

Bu öykü, topluluğun birliği, yöneticinin egemenliği tehlikede görüldüğünde, başkaldırıya tanrı adına girişilmiş olsa bile, savaşlarda, içsavaşlarda empatinin bastırılıp, vicdanın sesinin kesilebildiğini gösteriyor. Bu tutum, İbranilerin sonraki tarihlerinde izlenecek (günümüze kadar sürebilecek) bir örnek olarak değerlendirilebilir. Başka halkların tarihlerinde de benzeri durumlarda benzeri tutumların takınıldığı biliniyor.

"Dina ile Şekem" öyküsü: İnançlar ile çıkarlar örtüşünce vicdanın sesi işitilmez olur: *Tevrat* içindeki bu öyküde (Tekvin/Yaratılış 34:1-31de) anlatılanlar şöyle: Yerleşik bir halkın beyinin oğlu Şekem, yakınlarına kamp kuran göçebe çoban bir İbrani kabilesinin kızı Dina ile ilişki kurar. Babasını, evlenmelerine izin verilmesini rica etmesi için kızın babasına gönderir. "Sünnetsiz halka kız vermeyiz" bahanesiyle, yalnız Şekem'in değil, çocuk, yetişkin bütün erkeklerinin sünnet olması koşulu getirilir. Sonra öyküde sünnet acısı içinde kıvranmaları fırsat bilinip, hepsinin öldürülüp, mallarının yağmalanıp kaçıldığı anlatılır. Dina'nın babası Yakup, yapılanları (vicdan azabından değil) "Bu ülkede yaşayan halkları bana düşman ettiniz... Sayı-

Dina ile Şekem öyküsünü anlatan iki çizim.

ca azız. Eğer birleşir, bana saldırırlarsa, ailemle birlikte yok olurum" diye kınar. Oğulları yaptıklarını, "Kızkardeşimize bir fahişe gibi davranmalı mıydı?" diye savunurlar.

Klasik çağ Yunan'ından ve Roma'sından iki örnek

Klasik çağ uygar toplumlarında, inançlara dayandırılan dinsel düşünüşün yanı sıra (kimi çevrelerde onun yerine) akla dayandırılan bir ideoloji işlevi de gören felsefi düşünüş belirir. Bu ortamda, birçok bilgi alanında olduğu gibi, ahlak, vicdan sorunlarına da, rasyonel, soyut, felsefi yaklaşımlar (ahlak felsefesi) geliştirilir. Onlara "Vicdan Anlayışları" başlığı altında şöyle bir değinilip geçilecekse de burada, söz konusu düşüncelerin günlük davranış pratiklerini nasıl etkileyebildiği şu iki örnekte izlenebilir:

Sokrates'in içtiği şehitlik şerbeti miydi baldıran şurubu mu?: Sokrates (MÖ 449-399), zamanında Atina'nın yönetiminin "demos" denen sıradan kenttaşların denetimine girmesinden rahatsızdı. Bilginin erdem olduğu görüşüyle Atina'nın da iyi eğitim almış, yönetim bilgisi edinmiş, erdemli (açıkça söylemese de aristokrat) kişilerce yönetilmesinden yanaydı. Gemiler nasıl sıradan tayfalara teslim edilmiyorsa, Atina kenti devletinin dümeninin de her meslekten kurayla seçilmiş sıradan kenttaşlara teslim edilmemeliydi. Halkın partisinin yöneticilerinin yönetim bilgisinden yoksun olduğunu, onlarla girişmekte olduğu sohbet görünümlü tartışmalarda kanıtlama alışkanlığı geliştirdi. Yaptığı tartışmaları aristokrat çocukları da izleyerek eğleniyorlardı. Çünkü Sokrates, akıllıca düzenlenmiş sorularıyla, demokrat politikacıları çelişkilere düşürerek onlarla alay ediyordu. Onların, değil yönetimin, kendi zanaatlarının bilgisini bile doğru dürüst edinmediklerini gösteriyordu.

Eleştirileri, ilerde "doğrudan demokrasi" denecek yönetim biçiminin temellerine yönelikti. Tartışmalarında edindiği düşmanları bunu görüp Sokrates'i Halk Mahkemesi (301 ya da 5001 üyeli halk jürisi) önüne çıkarıp yargıladılar. "Atina tanrılarına saygısızlıkla yeni tanrılar sunuyor" diye dinsizlik ve "gençlerin aklını ve (oğlancılık imasıyla) ahlâkını bozuyor" diye ahlaksızlık savlarıyla ölümüne karar çıkarttılar.

"Başımıza yeni tanrılar çıkaracak" suçlamasının dayanağı, Sokrates'in sık sık içindeki "Daimon" dediği bir sese danıştığını söylemesiydi. Sözünü ettiği Daimon aslında, sağduyusundan, sezgilerinden, kısacası vicdanından başka bir şey değildi. Bunu anlatamadığı gibi, öğrencilerin kaçırma önerisini kabul etmedi. Ne de Atina'da, görenek olduğu gibi, Halk Mahkemesi önüne karısını çocuklarını çıkarıp, ağlayıp yalvarmalarıyla jüri üyelerinin vicdanlarına seslenerek cezasını önleme yolunu tuttu. Çevresindeki aristokrat gençlerden biri ve öğrencisi olan Platon'un anlattıklarına göre, baldıran zehirini "tiksinmeden, son yudumuna kadar" içerek ölüme razı oldu.

Bu tutumunun gerekçesi, gene Platon'un *Sokrates'in Savunması* adlı yazısında aktardığına göre şuydu: "Atina'nın yasaları işime yararken yararlandım, zararıma olduğu zaman onlara uymaktan kaçınmam kenttaşlığa sığmaz."[21] Anlaşılan böyle bir tutarsızlığı vicdanına sığdıramamış!

Ölüme katlanış gerekçesi bununla bitmiyor. "Hem ben ölmüyorum, ruhum yeni bir yaşama başlıyor." Bu son sözü, inançlar, değerler, düşünceler uğruna ölümün göze alındığı övülesi (ama etkin değil edilgin) bir vicdan tepkisi olarak değerlendirilebilir. Ancak, benzeri bir tepkiyi, geçmişte Mısır'da görüldüğü gibi ölümsüzlük umuduyla gösterenler

Sokrates'in içtiği şehitlik şerbeti miydi, baldıran şurubu mu? ("Socrates'in Ölümü", J. L. David)

çıkmıştır. Gelecekte, Haçlı Akınları sırasında,[22] ve günümüzde cihadçı akımlarda, kendini kurban verme biçimindeki vicdani tepki, cennete kapağı atma düşüncesine dayandırılacaksa, ahlak açısından pek iç acıcı bir tutum olarak görülmeyebilir. "İmanı bütün" safların, kendisiyle birlikte ("gözümü kırpmadan" denir ama ben hiç de öyle sanmıyorum) onlarca, yüzlerce kişiyi cehenneme sürükleyebilmesi gibi vicdansız davranışların gerekçesi olarak gösterilebildiği örnekleri çağrıştırabilir.

Sokrates, ahlak ile ilgili bir başka düşüncesini "kendini bil" lakonik (kısa özlü) sözüyle dile getirmişti. Bu sözü kişinin kendisiyle empati yapmasının bir örneği olarak görülüp gösterilebilir. Böyle bir empati, kişinin geçmişte yaptıklarını anımsayıp kendini yargılaması sonucunda, o kimsenin gelecekte bazı şeyleri yapıp bazı şeyleri yapmaması gerektiği sonucuna (vicdan hesaplaşmasına) varabilir. Bunun kişiyi o yönde eyleme, davranışa hazırlayabileceği söylenebilir.

Senaca'nın kölelerle empati kurulmasını isteyişi: "Lucius'a Kırkyedinci Mektup" olarak bilinen yazısında Senaca, (MÖ 4 - MS 65) vicdan sorunlarına empati ile yaklaşmaktadır: Zamanın özgür Roma yurttaşlarının "her köle bir düşman" sözünü doğru bulmaz: "Köleler bizim düşmanımız değildir, biz onları kendimize düşman ediyoruz" der. Ancak kölelik kurumuna karşı çıkmaz. Yalnızca, kölelere insanca [empatiyle] davranılmamasına karşı çıkar: "Onlar köledir diyecekler ama onlar aynı zamanda insandır" der. Sonra, efendilerden kölelerine karşı sevecen [sempatiyle] davranmalarını, kaba davranmamalarını bekler. Onlarla konuşmalarını, hatta birlikte yemek yemelerini öğütler. Sonra da, onlara "gidin özgürsünüz" demesini bekliyorsanız, çok beklersiniz. Efendilerin köleleri kendilerine seviyle bağlamalarını ister. Kölelerle empati konusunda bir adım daha atar: "Biz de onlar kadar yazgının elinde olduğumuza göre, onlar gibi birer köle değil miyiz?... Köle olmayan birini göster, kimi şehvetin, kimi açgözlülüğün, herkes umudun herkes korkunun kölesidir."[23] Burada, empatinin bir türünün, sınıflı toplumda duyulmuş olabilecek bir gereksinim olarak geliştirildiği yorumuma bir destek görmekteyim.

ÖTEDÜNYACI DİNSEL VE BUDÜNYACI LAİK VİCDAN ANLAYIŞLARI

Savaş kuramlarının dine, doğaya, toplumsal/tarihsel olgulara dayandırıldığı üç kümede toplanabileceği gibi, vicdan kuramlarının, vicdanın kaynağı akılda, duygularda, inançlarda görülen üç küme içinde sınıflandırılabileceği söylenebilir.

Sokrates'in "Daimon" ve "Erdem" kavramları örneğiyle felsefede vicdan anlayışı

Birçok konuda olduğu gibi ahlak konusunda da düşünsel sorunlara ilk kez Eski Yunan filozoflarınca kuramsal (felsefi) düzeyde yaklaşılmıştır. Felsefeye bir girildi mi ondan kolay kolay duru bir sonuca varılarak çıkılamayacağı bahanesiyle (aslında bilgi birikimimin ve derginin sayfalarının yetersiz olduğuna dayanarak) bu işe kalkışmayacağım. Örneğin Yunan'dan yalnızca Sokrates'in vicdan üzerine düşüncesinin ipuçlarını vererek yetineceğim.

Sokrates'in yargılanması sırasındaki ahlak pratiğini görmüştük. Bu pratiğin altında, kuramsal düzeyde bir "vicdan" anlayışı bulunuyordu. Suçlanmasında bahane olarak kullanılan "Atina'nın tanrılarına saygısızlık edip yeni tanrılar uydurmak" savının dayanağı, içindeki Daimon ile konuşmasıydı. Karşı olduğu Atina kurra demokrasisinin kurrayla saptanmış Halk Mahkemesi jürisinin kararına "işime gelince yararlandığım Atina yasaları işime gelmeyince kaçmam uygun olmaz" diye boyun eğip baldıran şerbetini içerek, içindeki Daimon'un sesine uyduğunu eylemiyle göstermişti.

Konuştuğunu söylediği "içindeki ses" Daimon ile amaçladığı "vicdanın sesi" idi. Buradan Sokrates'in vicdanı, kişinin bir "iç düşünme" girişimi, "değerleri, doğruları ile karşı karşıya kaldığı durum"[24] hakkında bir değerlendirme yapma, sonunda ahlakça en uygun davranışı gösterme (vicdanın sesini dinleme) olarak anladığı çıkarsanabilir.

Sokrates'in Daimon üzerine düşünceleri, bireysel ama akla dayandırdığı bir vicdan anlayışını sergiler. Onun erdem ile ilgili söylediklerinde ise, vicdanın toplumsal kaynağı hakkındaki görüşlerinin ipuçlarını görürüz. Erdemin bilgiyle, iyinin kötüden ayırt edilmesi (ahlak) olanağını sağlayabilecek türden bir bilgiyle elde edilebileceği görüşündedir. Ahlakı, örtülü olarak, (duygulara, inançlara değil) akla dayandırdığı söylenebilir. Bunu "kimse bilerek kötülük etmez" öyleyse "kötülüğün kaynağı bilgisizliktir" düşüncelerinden de çıkarabiliriz. Bu düşüncelerinde, suçluluğu, suçluların doğuştan kötülükleri, günahkârlıkları gibi nedenlere değil, bilgisizliklerine bağlaması anlamlıdır. Böylece vicdanın hem (Daimon metaforundaki gibi) bireysel kaynağını, hem toplumsal kaynaklarını dile getirmiş olur. Bunların hem kendisiyle, hem de erdemsizliklerinin nedenini kavramasına yol açan suçlularla empatiye girmesinin sonucu olduğu da söylenebilir.

DİNSEL DÜŞÜNÜŞTE VİCDAN ANLAYIŞI

Dinler aslında (akıl, düşünce değil) duygu ve inanç dizgeleridir. Böyle doğan dinlerde, felsefenin ve aklın eleştirileri yöneltildiğinde, dinciler, dinin düşünsel savunucuları olan dinci filozoflar, inançları bir de rasyonel temellere (akla) dayandırma yoluna (sonradan) giderler. Böyle bir tutumun yaratabileceği iç çelişkiler, dinci ahlak ve vicdan anlayışının eleştirilmesine bol bol fırsat sunacaktır.

Augustinus'ta Adem'in günahını kalıtmış lanetli insan anlayışı

Hıristiyan inançlarını felsefi, rasyonel temellere dayandırma çabasını ilk gösteren düşünür Augustinus (355-430) olmuştur. Augustinus'un "kalıtsal ilk günah" kavramı, insanın doğuştan günahkârlığına inanç nedeniyle, suçlu görülenlere empatiyle yaklaşma olanağını tümden ortadan kaldırmıştır.

Augustinus, gençliğinde Hıristiyanlığı bırakıp paganlıktan manişeizme birçok inanca girip çıkmış biriydi. Hıristiyanlığa gecikmiş dönüşünün hesabını *İtiraflar* adlı yapıtında şöyle veriyor: "İçimde homurdanan vicdanımın karşısına çırılçıplak çıkması gereken gün geldiğinde (İslam'ın "dilsiz şeytan" kavramını çağrıştıran bir deyişle) 'dilim nerede?' dedim. Böylece içim içimi kemirdi ve korkunç bir utançla ve şiddetle sarsıldım." Bu sözleri kendisini tam bir vicdan sorgusundan geçirdiğini gösterir.[25] Aynı zamanda ahlak felsefesini (Sokrates'in yaptığı gibi) akla dayandırırken onu Hıristiyan inançlarıyla uzlaştırmaya çalışacağını gösterir.

Augustinus'a göre, tanrı yetkin yaratıcıdır. Bu inançtan tümdengelimle, onun yaptığı her işin, yarattığı her varlığın yetkin olacağı sonucunu çıkarır. Kanıt mı istiyorsunuz? Evreni ve canlıları 6 günde yaratmıştır. Ve 6, çarpanlarının toplamı kendine eşit (1x2x3=1+2+3) tek yetkin sayıdır. "Peki bir de yarattıklarına bakalım. Bu dünyada yadsınamaz kölelik var, eşitsizlik var. Bunların acısını çeken insanlar var. Onları da yetkin mi sayacağız? Bu etik sorunu, bu vicdan sorununu nasıl yanıtlayabilir? Çelişkiyi, Tanrı'nın egemen olduğu (sonsuz) Gök Devleti, Şeytan'ın (geçici) egemenlik sürdüğü Yer Devleti ayrımı alegorisiyle aşmaya çalışır. Tanrı insanları (yeryüzüne sürgün edilmelerinden önce) özgür irade verip eşit yaratmıştı. Ama ataları Adem ile Havva Tanrı'nın "yemeyin" buyurduğu yasak meyveyi yiyip, özgür iradelerini [o nasıl özgür irade ise?] kullanamayıp, Şeytan'ın gösterdiği kötü yola düşüp, günaha girdiler. Dolayısıyla, cezalandırılıp Tanrı'nın krallığından sürüldüler. Üstelik bu ilk günah, kalıtsal olup soylarına geçmektedir. İşte yeryüzündeki kötülükler, kölelik olsun, zorbalık olsun, eşitsizlikler olsun, acılar olsun, kötülükler, Tanrı'nın buyruğunun değil, şeytanın baştan çıkarmasının izlenmiş olmasının sonucudur.

Augustinus'un "vicdan anlayışı", vicdanın, Tanrı'nın insana armağanı olduğudur.

Vicdanı akla dayandıran bir kimse "vicdan bunun neresinde?" diyecektir. Vicdanı, inançlarıyla sınırlı kalan, bilim sancılı doğuma çözüm getirdiğinde (laik ahlak anlayışına sahip bir kocanın tersine) *Kutsal Kitap*'taki ilgili şu pasajı okuyarak, karısını doğal doğuma zorlayabilecektir: "Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın; ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır." Dinsel ahlak anlayışında, cihad buyruğunun gereğini yerine getirip şehidlik şerbetini içerek cenneti kazanmaya can atan bir Müslümanın (varsa?) vicdanının sesi de farklı olmayacaktır.

Augustinus'un, Hıristiyanların, Müslümanların "vicdan anlayışı", vicdanın, Tanrı'nın insana armağanı olduğudur. İyi ile kötüyü, hayır ile şer'i sevap ile günahı ayırt edip seçme yeteneğiyle ilgilidir. Vicdanın sesi (inançların) sana doğru olanı gösterecektir. İnançlarına uyuyorsan, "vicdana uygun mu değil mi?" diye hiç duraksama, uygundur. Böyle bir anlayışta vicdan, ileri sürüldüğü gibi akla değil, inançlara dayandırılmaktadır. Akla, inançların doğruluğu savına bir kılıf uydurmak (rasyonelleştirmek) düşecektir. Sonuçta, vicdanın sesine değil Tanrının sözüne boyun eğilmiş olunacaktır.

Vicdan üzerine bir monografinin yazarının belirttiği gibi "Hıristiyanlıkta vicdan Birlik kalesinin komiserliği"[26] işlevini görmektedir.

Dinsel vicdan anlayışlarından laik vicdan anlayışlarına geçmeden, bu iki vicdan anlayışında köprü oluşturan iki Hıristiyan düşünürün daha görüşlerini özetlemekte yarar var.

Luther'in Protestan vicdanı Papa'nınkinden farklı değil

Protestanlık aslında, ulus devletin çıkış koşullarında feodal yapısını sürdüren Papalığa ve ona bağlı kiliselere, ama gene dinsel örtüler altında bir tepki akımıydı. Buna uygun olarak, Protestanlığın anlayışı da, temelde dinsel, ama görünüşte vicdana daha büyük önem verilen bir vicdan anlayışı olacaktı. Bu gerçek, kurucusu sayılan Luther'in görüşlerinden ve davranışlarından izlenebilir:

Martin Luther (1483-1546) Papalığın vicdanını rahatsız eden (günah bağışlama senetleri gibi) uygulamalarını protesto eden tezlerini kilisesinin kapısına (1517'de) 95 tez olarak astığı zaman, bir mezhebin tohumlarını attığını bilmiyordu. Davasına Papalığın Alman kiliselerinden aldığı vergilerden rahatsız olan Al-

Protestanlığın kurucusu Martin Luther, "vicdan"ın Tanrı ile doğrudan iletişim sonucunda oluşacak duygu ve düşüncelere bağlanılmasını savundu. Ama sonuç Papa'nın anlayışından pek farklı olmadı.

man papazlar yanı sıra, feodal beyler, prensler sahip çıkarak, Luther'i Papalık ile savaşımda öne sürdüler. Dolayısıyla düşüncelerinin ve eyleminin vicdanını rahatsız eden toplumsal bir yönü vardı.

Ancak vicdan konularında, kendisini Tanrı ile Latince *Kutsal Kitap* ve Papa, piskoposlar aracılığıyla değil, doğrudan ilişkinin daha doğru olacağı sonucuna götüren bir kişisel deneyim de yaşamıştı. Bir yolculukta fırtınaya yakalanmıştı. Bindiği tekne batma tehlikesi atlatmış, kendisi ölüm korkusu yaşamıştı. Yardımcı olması için bir Hıristiyan ermişine yalvardı. Yardım ederse keşiş olacağına söz verdi.

Vicdan anlayışında, Tanrı'nın, halkın anlamadığı *Kitap*'taki ve Katolik papazların yorumuyla aktarılan biçimiyle buyruklarına bağlanmak yerine, Tanrı ile doğrudan iletişim sonucunda oluşacak duygu ve düşüncelere bağlanılmasını savundu. Böyle bir vicdan anlayışı, gene *Kutsal Kitap*'a bağlı olsa da, Tanrı ile dolaysız iletişimin sağlayabileceği bireysel bir vicdanı da getirmiş oldu. Protestanlığın vicdan anlayışının Katolikliğinkinden (Papa'nınkinden) farkı bu noktadaydı. Ama sonuçta dönüp dolaşıp dinci vicdan anlayışına demir atılacaktı. Luther'e dönersek vicdan anlayışında böyle bireysel bir yorum kapısını açmasaydı, zaten Papalığın kurumsal anlayışlarına karşı çıkamazdı.

Buradan Luther'in ve Protestanlığın, daha özgür ve halktan yana bir vicdan anlayışı çıkaracağı sanılmasın. Gerçekten Köylü Savaşları (1525) öncesinde sömürülen, yoksul serflerden yana olup, Roma Kilisesi'ni "gelmiş geçmiş ve gelecek en büyük hırsız" diye suçlamıştı. Ama Köylü Savaşları'ndan sonra vicdanının pusulasının oklarını ayaklanan köylülere yöneltti: Önce, "*İncil* davasının zora başvurularak kazanılmasından yana değilim" dedi. Sonra "prenslerin davasının silaha başvurulmadan kazanılamayacağını" söyleyip. "Bunların gemi azıya almış çılgınlıkları böyle sürecek olursa... krallar ve prensler için zora başvurulup [onların] yaptıklarının hesabını, sözle değil, silahla sormaktan başka çare kalmayacak" dedi. Dahası, "Bunları gizli ya da herkesin gözleri önünde parçalamalı, kudurmuş köpek gibi gebertmeli. Onlar ancak tüfeğin sesinden anlar... acımak yok!" demek noktasına vardı. Tutumunun ve sözlerinin günümüzün kimi dinci politikacılarınınkini çağrıştırması çok acı.

Münzer'in ölü vahye karşı yaşayan akıl olan vahiyindeki vicdan

Dinsel vicdan anlayışından laik vicdan anlayışına geçiş işlevi görecek köprünün bir ayağını Luther'in bireyci ahlak görüşleri oluşturmuşsa, ötekisini, Münzer'in akılcı ve toplumcu ahlak anlayışı oluşturacaktı. Thomas Münzer (1498-1521) reformcu dinsel düşüncelerini ve devrimci eylemini, 25 gibi erken bir yaşta, kilisesinde *Kutsal Kitap*'tan okunan Latince parçalar yerine onların halkın anlayacağı Almanca öğütleri (vaazları) ile başlamıştı. Sonra dinsel bir vicdan sorunu olarak başlayıp ayaklanmaya dönen (Katolik kilisesi papazlarını ve vaftiz edilmeyi kabul etmeyen) Anababtist (Vaftiz karşıtı) ayaklanmaya katılıp önderliğine geçti.

Thomas Münzer (1498-1521) Anababtist (Vaftiz karşıtı) ayaklanmaya katılıp önderliğine geçti.

Önce Alman prenslerinin vicdanına seslenip, kendilerine İsa'nın verdiği dünyevi erk kılıçlarını, Papalığın gene İsa'dan aldığı kutsal erk kılıcını kötüye kullanmasına karşı, kınlarından çıkarmalarını istedi. Kılıçlarını, Papalığın dini araç edip köylüleri sömürmesine tepkiyle ayaklananlardan yana kullanmalarını bekledi. Prensler tam tersine Papalığın yanında yer alıp Anababtistlere saldırıp topraklarına el koymaya başlayınca, bu kez onları da karşısına aldı. Papalık tarafından bozulmamış bir Hıristiyanlık anlayışını, İsa'nın sözlerinden seçtiği söylemlerle halkın davasını savunma, hatta halkı devrime kışkırtma yolunda kullandı. Anlaşılan, düşmanları, *Kutsal Kitap*'tan aldıkları kendilerinden yana daha çok ve daha inandırıcı alıntılarla karşısına çıkmışlardı. O zaman, vicdanı inanç yerine akla dayandırdığı şu devrimci yorumu getirdi:

"Asıl canlı ve yaşayan vahiy, bütün halklarda her zaman var olan akıldır. Aklın karşısına *Kutsal Kitap*'ı çıkarmak, aklı yazıyla öldürmek demektir... Kutsal Ruh dışımızda değildir; aklın ta kendisidir. İman, insanda can bulan akıldan başka bir şey değildir... Hıristiyan olmayanlar da iman sahibi olabilirler... Bu akıl sayesinde insan tanrılaşır... Cenneti kendi yaşamımızda aramalı... Yeryüzünde kurmalıyız... Cehennem, sonsuza dek lanetlenmişlik gibi şeyler yoktur... İnsanların kötü içgüdülerinden, tamahtan başka şeytan da yoktur."[27]

Bu sözlerde, yalnızca akla dayandırılacak bir laik ahlak ve vicdan anlayışına yönelişle karşılaşmıyoruz. Aynı zamanda halktan yana ve devrimci eylem anlayışına da yol gösterildiğini görüyoruz. Öyle ki vicdanın (Sokrates'inki gibi kişisel ve edilgin

bir katlanış ya da özveri biçimi değil) dünyayı, düzeni değiştirmeye çağıran toplumcu, etkin anlayışının dile getirilmiş olduğu söylenebilir. Ancak Luther'in ve Anababtistlerin hem eylemi, hem düşünceleri, sıfırlanacak derecede şiddetle ve acımasızca bastırıldığından, akla dayandırılan laik etik ve vicdan anlayışı (ama toplumcu olmayan biçimiyle) Aydınlanma'nın burjuva düşünürlerince başlatılıp geliştirilecektir.

Calvin: Dinci vicdanın pusulası iktidara geçilince şaşar

Protestanlık akımı, Jean Calvin (1509-1564) önderliğinde siyasal erkin (Cenevre'de) ele geçirileceği kadar güçlenince, Katolik baskısı karşısında "mazlum" rolü oynayan ve haklı olarak vicdanlara çağrı çıkaranlar, konum ve tutum değiştireceklerdi. Baskıcı bir ahlak anlayışıyla zalim yöneticilere dönüşeceklerdi. Gerçekten Cenevre'yi yöneten Calvin'in sürüklediği Protestan dinciler teokratik diktatörlüğünde, kitaplara sansür konacak, dans, kumar, ölçüsüz içki yasaklanacak, fahişeler ırmağa atılıp boğulacak, dinden sapanlar diri diri yakılacaktı. Onların düşüncelerine kuramlarına geçmeden, tektanrıcı dinin Müslümanlık biçiminin vicdan anlayışına (birikim, yer ve yetiştirme sorunlarımı aşamadığım için çok kısaca bile olsa) değineceğim.[28]

İslam'da vicdan: bildiğiniz gibi!

Dinsel vicdan anlayışı, İslamlıkta *Kur'an*'nda ve dinsel inançların (Hıristiyanlıkta olduğu gibi) felsefeden alınan akıl kavramıyla desteklendiği Kelam geleneğinde sürdürülmüştür. Buna göre de vicdan, Tanrı'nın / Allah'ın kitabı (sözü) ve peygamberi (sözcüsü) aracılığıyla kulların yüreğine ve aklına kazıdığı armağanıdır. Bu niteliği Arapçada vicdan anlamına gelen sözcüklerden de çıkarılabilir:

Birisi *el-zecir* (ya da *zecr*) olup, engelleyici (sözlüğün "zecri" türevinden anlaşılabileceği gibi)[29], yasaklayıcı anlamlarına gelmektedir. "Tanrı'nın, müminin yüreğindeki öğütçüsü (vaizi), inancının, yüreğine düşen, onu hakikate çağıran ışık" olarak tanımlanır.

İslam'da vicdan: bildiğiniz gibi! Son örneklerini her gün yaşıyoruz.

"Vicdan" olarak çevrilen öteki sözcük *takva,* kayırma, koruma, sahip çıkma anlamlarına gelen *vikaye* sözcüğünden türetilmiştir. "Allah'tan korkup, dinin yasak ettiği şeylerden çekinme" kötülüğe karşı korunma gibi anlamlara gelmektedir. Takva sahibi (ehl-i takva) "Allah'ın, dinin buyruklarına sıkı sıkıya uyan kimseler" için kullanılır.[30] Böyle bir vicdan anlayışında, özgür seçime, kişisel, budünyacı değerlere yer olmayacağı açıktır.

Gerçekten, İslam düşünürü Gazzali (öl. 1111) insanın *nefs* (ruh, kendilik bilinci) dediği ruhunun; a. Nefs-i amarrah (bir kimseyi, tutkularını özgürce yücelterek kötülüğe yönelten niteliği; b. Nefs-i lavanmah (doğru ya da yanlış olana yönelten vicdan olarak çevrilebilecek niteliği); c. Nefs-i Mutmain (ruhun kişiyi kendisiyle sonul barışa ulaştıran niteliği) olarak üç farklı nitelikten oluştuğu inancındaydı.[31]

Gazzali'de, nefs'in insanı doğruya ya da yanlışa götürebilecek olan, dolayısıyla özgür seçim fırsatı verir görünen, böylece sorumlu tutulup cezalandırılmasını adaletli gösterme olanağı veren bir vicdan anlamı vardı. Doğrunun ve eğrinin ne olduğu, Allah'ın sözleriyle (*Kur'an*'da) belirlendiğine göre, bildik dinsel vicdan anlayışı içinde kalmaktadır. Hiçbir biçimde, kuşkuya düşme, aklın değerlendirmesinden geçirme, özgür seçim olanağı tanıma anlamında vicdan anlayışına yaklaşamamaktadır. Tersine (Hasan Aydın'ın *Gazzâlî* çalışmasının Sonuç'unda belirttiği gibi", insanın kurtuluşunu "gelip geçici olan dünyadan el çekmesi, içe yönelmesi, ahlaksal bir yaşam sürmesi ve **şeriata itaat etmesiyle** [vurgu benim] olası görür."[32]

Gerçeğin doğrunun başlıca kaynağı Allah'ın sözü saydığı *Kur'an*'dan vicdan ve savaş ilişkisi hakkındaki bir ayet, İslam vicdan anlayışının bu niteliğini ortaya koymaktadır. Gerçekten, "kutsal savaş" sayılan "cihad" ile de bağlantılandırılabilecek söz konusu ayette şunlar yazılıdır: "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir siz bilmezsiniz."[33]

Böyle bir vicdan anlayışıyla, yeryüzünün dar-ül İslam ile dar-ül harb olarak bölündüğü ve dar-ül harb'e cihad açma görevi verildiği koşullarda, savaş karşıtı bir vicdan oluşabilir mi? Oluşsa bile, "vicdani red"ci bir savaş karşıtı vicdanının sesini duyurabilir mi? Duyursa bile, vicdanının sesi doğrultusunda davranması hoşgörüyle karşılanabilir mi?

İslam'da vicdanın sesi, baskıya, zalimliğe uğrayan mazlum Müslümanlar söz konusu olduğunda duyulup duyurulmasıyla sınırlı görünüyor. Buna bir de "hayır işleri" anlayışı çerçevesinde yapılan sadaka (Tanrı'yı hoşnut etmek amacıyla yapılan, ama siyasal sömürüyü ve ekonomik sömürüyü örtme yolunda kullanılabilen yardımlar) eklenebilir. İnsanın, doğrudan değil, yaradanı dolayısıyla sevilmesi gerektiği söylenen bir inançta, vicdanın kaynakları olan empati ve sempati de, evrensel, bütün insanları içine ala-

cak bir vicdan anlayışı da gelişemez.

Burada genel olarak dinin, özel olarak da İslamlığın bir niteliğine daha değinilmeli. İlk sınıflı toplumla başlayıp varlığını günümüz sınıflı toplumlarına dek sürdürebilen din kurumu bir (Althusser'in kavramıyla) "genel ideoloji"[34] konumu kazanmıştır. Yalnız genel değil aynı zamanda egemen (hegemonik) ideoloji konumuna gelebildiği tarihlerde ve toplumlarda, kültürel evrim kazanımı hemen bütün üstyapı kuramlarını (sanatı, edebiyatı, politikayı, felsefeyi) yutup sindirme eğilimi gösterir. Örneğin müzik dinselleştirilir, resim (yasaklanmamışsa) dinselleştirilir, mimarlık dinselleştirilir. Dolayısıyla her güzelin, her doğrunun, her gerçeğin kaynağı dinde sanılır, dinde aranır. Bu, konumuz ahlak ve vicdan için de geçerlidir. Açıkçası, ahlak ve vicdan dinle özdeşleştirilmiştir. Böyle bir durum, tek ahlakın din, vicdanlı tek insanın dindar kişi olduğu algısı ve yanılgısı yaratır.

LAİK BURJUVA VİCDAN ANLAYIŞLARI

17. yüzyıldan ve Avrupa'dan başlayarak ötedünyacı dünya görüşü yerine, budünyacı değerleri geliştirme yönünde düşünce akımları görüldü. Hümanizm, Aydınlanma başlıkları altında toplanabilecek bu akımlar yeni bir (kapitalist) ekonomik düzenin ve yeni bir (burjuvazi) sınıfın gelişmesinin ürünüydü. Bu gelişmelere koşut olarak, dinsel düşünüşün yerini almaya bilimsel düşünüş aday oldu. Dinsel ahlakın yerini, laik (budünyacı, akla dayandırılan) ahlak, dolayısıyla laik vicdan anlayışları almaya çalıştı. Bu yolda laik burjuva vicdan kavramını ilk formülleştiren düşünürlerden biri Locke oldu.

Locke'un budünyacı vicdan yaklaşımı

"İnsan boş bir beyinle doğar... bilgilerimizi [sonradan] deneyimle ediniriz"[35] diyen düşünür John Locke (1632-1704) burjuvazinin dünya görüşünü "ampirizm" olarak adlandırılacak felsefesinde derleyip toplamıştır. Felsefesinin içinde, toplum ve yönetim sorunlarına (*Kutsal Kitap*'taki ve dinin öteki kaynaklarındaki çözüm önerilerini bir yana bırakıp) akılcı bir yaklaşım göstermiştir. Başta Katolik-Protestan sürtüşmesi olmak üzere Avrupa'da yüzyıllara yayılmış çok kanlı din savaşlarına tepkiyle gelişen "dinsel hoşgörü" geleneğine, *Hoşgörü Üzerine Mektup* (1685) yapıtında klasik anlayış biçimini kazandırmıştır. Onunla bağlantılı ahlakla ve vicdanla ilgili görüşlerini işlemiştir. Onlarla laik, budünyacı vicdan anlayışının temellerini döşemiş olur.

Locke önce, başta dinsel, sonra feodal eski yerleşik yetkelerin karşısına tek başına bile çıkabilecek bireye uygun bir vicdanın gereği üzerinde durup onun koşullarını araştırır. Bu nedenle, vicdanın kurumsal dinin egemenliğinden kurtulmasının önerildiği Aydınlanma akımının öncülerinden sayılabilir.

Locke'un *Hoşgörü Üzerine Mektup* (1685), *İnsan Zihni Üzerine Deneme* (1685) ve *Uygar Yönetim Üzerine İnceleme* (1688) yapıtları[36] birlikte değerlendirildiğinde, vicdanı, aydınlanma akımının yayacağı (insanın dinine göre ayrım yapılmayan) evrensel bir insan anlayışına ve insanın doğuştan getirdiği varsayılan "doğal haklar" kuramına dayandırdığı görülecektir.

Bunlarda önce, insanlığın başlangıcında yaşanan bir "doğa durumu" varsayımında bulunur. Bu, tüm insanların özgür ve eşit olduğu bir durumdur. Ne var ki, insanların, kişiler arası sürtüşmelerde hem davacı hem yargıç gibi bir konumda bulunuşları, sorunlar yaratacaktır. Bunu çözmek için, aklın yolunu tutup bir "toplum sözleşmesi" yaparlar. Bu sözleşmeyle toplumu yönetme ve yargı işlerini toplumu temsil eden kurumlara bırakırlar. Böylece doğa durumundan sivil toplum durumuna geçmiş olurlar. Sözleşmenin amacı doğa durumundaki haklarından vazgeçmek değildir.

John Locke (1632-1704) laik, budünyacı vicdan anlayışının temellerini döşedi.

Özgürlük, mülkiyet, yaşam hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasının sağlanmasıdır. Söz konusu olan, toplum durumuna geçilince korunup geliştirilecek haklar arasında, başta mal mülk edinme, özgürlük bulunmaktadır. Özgürlükler arasında da din ve vicdan özgürlüğü.

Locke bu noktada, vicdanın Tanrı'nın insan ruhuna, onu yaratırken yerleştirdiği bir iç ve derin inanç biçiminde armağanı olduğu görüşüne katılmaz. Toplumsal barışın sürdürülmesi için ortak aklın gösterdiği kötülük görmeme ve kötülük etmeme aklına dayandırır. Sözleşmenin varlık nedeni olan temel, doğal hak ve özgürlüklerin yönetimce çiğnenmesi durumunda, halkın, yasalara, yöneticinin buyruklarına uyma yolunda verdiği sözü geri alma, direnme, devrim yoluna başvurma hakkının doğacağını da ekler.

Kant: Akla dayandırılan ödev ahlakının empati vicdanı

Çağdaş, budünyacı, insancı, evrensel bir ahlak (dolayısıyla) evrensel bir vicdan anlayışının savunucusu aranınca, akla ilk olarak Immanuel Kant (1724-1804) gelecektir. Kant da Locke gibi ahlakı, vicdanı inançlara, dine kutsal kitaplara, duygulara değil, akla (toplum içinde yaşamanın rasyonel gereklerine) dayandırmıştır.[37]

Kant'a göre, bir davranışın ahlaka (ve vicdana) uygun görülmesinin ölçütü aranırken, o davranışta bulunanın (iyilik etme, kötülük etme gibi) niyetine, amacına bakılmamalıdır. Bu, (ilerde anarşist akımın ahlakçı düşünürlerinin vurgulayacağı ödül umudu, ceza korkusu gibi nedenlerle) ahlakı koşula (dolayısıyla değişebilecek koşullara) bağlamak olur.

Çağdaş, budünyacı, insancı, evrensel bir ahlak ve vicdan anlayışının savunucusu aranınca, akla ilk olarak Immanuel Kant (1724-1804) gelecektir.

Bir davranışın, koşulsuz, evrensel, ama aynı zamanda kişiyi zorlayıcı bir ahlak ilkesine dayanıp dayanmadığı, "ödev bilinci" dediği ölçüte uygun olup olmadığı araştırılarak anlaşılabilir. Böylece Kant, ahlakı "pratik akıl" dediği düşünme alanına alarak şöyle tanımlamıştır. Bir davranış, başka insanlar da aynı davranışı gösterdiklerinde toplumun çarkları dönmeyi sürdürebiliyorsa, o bir davranış ilkesi olarak izlenebilecek ahlaklı davranış sayılır. Bu, öteki yüzünden okunup söylenirse "kendine yapılmasından hoşlanmayacağın bir davranışta bulunman, ahlaka aykırı olur" demektir. Bu da ahlakın kaynağının ortak akılla toplumsal konsensusa (uylaşıma) bağlı olduğu anlamına gelir.

Böyle bir çözümlemeyle Kant, ahlak sorunlarının çözümünü "kişinin kendini karşısındakinin yerine koyarak düşünüp karar verip davranması" sözleriyle özetlenebilecek empatiye dayanan bir vicdan ile çözülebileceğini söylemiş olur. Strohm, Kant'ın bu "karşıdaki/başka kişisinin gerçek ya da aklın tasarladığı ideal kişi olabileceği" açıklamasını getirir.[38] Ki bu da yalnızca bireylerle değil toplumla empati kurulması gereğini vurgulamak olur.

Nietzsche: Aşırı bireyci ahlak anlayışı vicdansızlığa ve savaşa götürür

Burjuvazinin budünyacı, akılcı, yararcı ahlak anlayışını, aşırı bireyci (sosyal Darvinci sonuçlara götürebilecek) uç noktaya taşıyan Friedrich Nietzsche (1844-1900) oldu. Nietzsche'nin yapıtlarının adları (Türkçe'ye de çevrilen *İyinin ve Kötünün Ötesinde* ve *Ahlakın Soykütüğü*) anımsanırsa,[39] felsefesinin ahlak ve değerler üzerine odaklandığı anlaşılacaktır. Ancak, bireysel istenç (irade) yüceltilip, onun yaratacağı düşünce ve davranış olarak "güçlünün hakkı" onaylanan türden bir ahlak anlayışı ile ahlaksızlık arasındaki çizginin bulanıklaştığı görülecektir.

Nietzsche, takındığı seçkinci tutumuna uygun olarak, önce "köle ahlakı" saydığı Hıristiyanlığa ve genel olarak dine saldırır. Bu yolda varlığını tanımadığı Tanrı düşüncesini karşısına almaktan çekinmez. Ama Nietzsche aynı zamanda demokrasi ve Hıristiyanlık kadar "sürü ahlakı" saydığı komünist akımlara da şiddetle karşı çıkmıştır.[39]

Peki Nietzsche'nin benimsediği ahlak ne ahlakıdır? İnsanın, ilerde "üstinsan" dediği, kendisinin tanrısı olabilecek, bugünkü insanın üstünde fiziksel ve tinsel bakımdan yetkin, bir türe evrinmesini sağlayacak "efendi ahlakı". Nietzsche'nin bu ahlak anlayışında, empati, acıma gibi "ikiyüzlü" dediği davranışların kaynağı olarak gördüğü vicdan, denebilir ki sıfırlanmaktadır. Bu yoldaki açıklamasına göre, insanın, onu yüceltecek olan tutkularının dizginlenmesi üzerine, kendini incitmek için "kötü vicdan" icat edilmiştir. Öyleyse Nietzsche'nin onun karşısına koyduğu "iyi vicdan" nedir? Şiddetin yasaklanmadığı, insanın, acıma zayıflığıyla kendini sınırlamadan alacağı, özgür kararlarından ve onları eyleme koymaktan doğan sonuçların hesabını (Tanrı içinde) kimseye vermek zorunda görmeyen vicdanı. Ama hesabı gene kendisine verdiği bir vicdan. Böylece Nietzsche, vicdanın tüm toplumsal kaynaklarını kurutmuş olur. O zaman, şiddete başvurmayı ve savaşı da, üst insana götürecek araçlar olarak yüceltmesine şaşmamak gerek.

Burjuvazinin budünyacı, akılcı, yararcı ahlak anlayışını, aşırı bireyci (sosyal Darvinci sonuçlara götürebilecek) uç noktaya taşıyan Friedrich Nietzsche (1844-1900) oldu.

Kuşkusuz Nietzsche'nin, ahlakı, vicdanı, din kurumunun tekelinden, Tanrı'nın elinden kurtarması önemli bir düşünsel katkıdır. Dinsel ahlakın ve vicdanın ikiyüzlülüğünü gösterirken dinsel tabuyu kaldırması da önemlidir. Ama Nietzsche, öte yandan, "köle ahlakı" ve "kötü vicdan" yerine, aşırı bireyci ve şiddeti yücelten, seçkinci bir "efendi ahlakı"nın "iyi vicdanı" (o da ne demekse?) dediği anlayışı getirmek isterken, vicdanın empati yapma işlevini, vicdanın hem kaynağını hem gereğini yadsımış olmaktadır.

Sosyalizmin ve Anarşizm akımı düşünürlerinin evrensel insandan ve emekten yana vicdanı

Endüstri devriminin yarattığı kapitalist üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği iki sınıftan burjuvazinin (düşünürlerinin netleştirdiği) ahlak ve vicdan anlayışının örneklerini gördük. Aynı devrimin ürünü işçi sınıfının "sosyalist ve komünist" nitelenen sözcülerinin düzen, ahlak, vicdan ile ilgili görüşlerinin iyi bilindiğini düşünerek onların birkaç odağına ilgiyi çekip, ayrıntılarına girmeden geçebiliriz. Söz konusu odakları, bilindiği gibi, "yabancılaşma eleştirisi" ve "herkesten gücüne göre, herkese gereksinimine göre" katılım ve bölüşüm ilkesidir. Buna bir de, yarışma (kaçınılmaz tırmanışı kavgaya ve savaşa götüren yarışma) yerine, emekçilerin ve sonuçta bütün insanlığın "dayanışma" ahlakı yolunda birleşmesi eklenmelidir.

Odağına, ahlak ve vicdan değerlerini almış olması nedeniyle, işçi sınıfının dünya görüşünün ve ideolojisinin, sosyalizm yanı sıra öteki açılımı olarak anarşizm akımının vicdan anlayışı üzerinde biraz daha fazla durmak, yazının başlığının bir gereğini yerine getirmek olacak.

Bireyci anarşist açılımını bir yana bırakıp, kolektivist anarşist akımın

(başlıcaları Kropotkin ve Bakunin olan) düşünürleri, komünist düzene (ahlak sorunları yaratabilecek hatta eski zorbalık biçimleri yerine yenilerini getirebilecek gördükleri) proletarya diktatörlüğü hazırlık/geçiş döneminden sonra geçilmesi düşüncesine karşı çıktılar. Başta devlet olmak üzere ona bağlı tüm düşünsel ve fiziksel baskı ve şiddet kurumlarının bir devrimle yıkılmasından sonra hemen üretim araçlarının kamunun denetimine geçirilebileceğini düşündüler. Dayanışma, bölüşme, insanların evrensel kardeşliği, komünist toplumunda kısa sürede gerçekleştirilebilecek, komünist vicdan o zaman sesini kazanacaktı. Bu yolda devleti ve kiliseyi, şiddet ve baskı aracı, ahlaksızlık üreten kurumlar olarak gördüler. Öyle ki, kolluk kurumları (ordu, polis) mahkemeler, tutukevleri kaldırıldıktan bir gün sonrasından başlayarak işlenen suçlarda, sıfıra inecek yönde bir azalma görülecekti. Çünkü insan, doğuştan iyi ve akıllı bir canlıydı. Onu bozan, kapitalizmin (ödüllendirici, cezalandırıcı) kurumlarıydı. Örneğin tutukevleri, suçluluğu azaltmıyordu. Nasıl suç işleneceğinin eğitiminin alındığı okullar gibi işletiliyordu.

Gerçek, güvenilir ahlak, kolektivist anarşist düşünürlere göre, ödüllendirilme umudu ile cezalandırılma korkusu baskısı altındaki bir vicdanla sağlanamazdı. Bunlar kaldırıldıktan sonradır ki kişi, vicdanıyla ve aklıyla baş başa kalacaktı. Baş başa kalıp doğru, dürüst, özgür seçimlerde bulunacaktı. Gerçek, evrensel bir ahlak anlayışına uygun davranabilecekti.

Çağımız vicdan türlerinden ve savaş karşıtlığı girişimlerinden örnekler(40)

Buraya dek vicdan ve onunla çatıştığı noktalarda savaş konularında tarihteki düşünce ve davranış örneklerine göz atılmış oldu. Bundan sonra yazı, günümüzden de gelişigüzel örneklem derlenerek (zaten uzamış yazıda bir sonuç değerlendirmesine girişilmeden) sonlandırılabilir.

Vicdani redcilik: Savaşa karşı düşünce ve tutumların geçmişi savaş kadar geçmişlere dayansa gerek. Çağımızda, toplumsal çapta ilk örneği, Quaker'lar Protestan mezhebi üyelerinin Amerikan İç Savaşı sırasındaki eylemlerinde görülür. Bu mezhebin üyeleri, *Kutsal Kitap*'taki On Buyruk'tan "öldürmeyeceksin" biçimindeki ilkine dayanarak savaşa katılmayı kabul etmezler. Bu istekleri bir ölçüde kabul görür.

Benzeri savaş karşıtı "vicdani redcilik" denen bireysel ve grupsal tepkiler, İngiltere'de de görüldü. Öyle ki, başvurularını karara bağlamak için (daha 16. yüzyılda) adına "Vicdan Mahkemesi" (İng. "*Court of Conscience*") de denen bir özel mahkeme kurulmuştu. Başvuranlardan 6.000 kadarı kendini ya askeri mahkemede, oradan orduda, ya da tutukevinde bulmuştu, o başka.

Gene de, bu sistemin daha sonraki tarihlerde iyileştirilmesiyle, açılan 16.500 davadan yüzde sekseninde, başvuranların savaş karşıtı isteği doğrultusunda kararlar çıkarılabildi. Benzeri başvurularla Birleşik Devletler'de Kore, Vietnam savaşları sırasında karşılaşılınca, geri hizmet, askerliğini erteleme, başka kamu hizmetlerinde çalıştırma gibi çözümler arandı. Vicdani redciler arasında (sosyalist değerler gibi) dinsel inanç dışı gerekçeler sunanlar da görülmeye başlandı.

İsrail'de (1967 savaşında) vatanı korumayı kabul etmekle birlikte, İsrail'in sınırları dışındaki Gazze'yi işgale katılmaya karşı çıkan askerler görüldü. Buna zıt bir eğilimle, kimi radikal Museviler olarak Gazze'de izinsiz İsrail yerleşimlerinin ordu tarafından kaldırılmasına, inançları gereği karşı çıktıklarını belirten "vicdani redciler" de görüldü. Savaş karşıtı vicdani redci hareket aydınlar, edebiyatçılar, sanatçılar, bilimciler arasında da yandaş buldu. Örneğin Einstein onlardan biriydi.

Öteki alanlarda rahatsız olan vicdanlar: Vicdani redciliğe benzer bir akımı, bilindiği gibi, İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşında Gandi yaratmıştı.

Avrupa'da vicdani reddin toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkılan feminist türü gelişti. ABD'de güçlenen köktendinci akımlarla, aşılanmaya karşı sancısız doğuma karşı, çocuk düşürmeye hatta doğum denetim haplarına karşı vicdani red hakkını ileri sürenler (bizdeki gibi) çıkabiliyor.

"Vicdan özgürlüğü hakkı"nın örneğin, 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Demeci'ne ("Herkes, ... vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir" denerek) bir insan hakkı olarak kabul edilip uluslararası belgelere sokulduğu; anayasalara geçildiği biliniyor.

Çağımızın içine battığı dış ve iç savaşlarda gittikçe daha etkili silahlarla acımasız, vicdansız kararlar alabilen politikacılarının ve savaşçılarının (askerlerinin) buyruklarına karşı çıkıp yerine getirmeyebilecek savaş karşıtı, insanlıktan yana vicdanlarını dinleyebilecek olası kimseler çıkabilmekte. Bu tür insanlara karşı önlemler alınmakta, bu yolda insansız hava silahlarının geliştirilmekte oluşu, tüyler ürpertici bir gerçek olarak karşımızda duruyor. Bunlara karşı vicdanın ve aklın sesini dinleyenlerin çözüm, önlem ve eylem biçimleri arayışları sürecektir. İlginç bir çözüm, şimdiden insansız

savaş araçlarının kullanılmasını insanın elinden alıp bilgisayarlara veren teknolojiye karşı (yapay zeka teknolojisine karşı) önerildi: "Yapay vicdan"! İşlevi, özel bilgisayar programlarının geliştirilip, bilgisayar programlarıyla vicdansız kararların, bilgisayar uygulanmasının reddedilmesini sağlayabilmek olacak. Bunu öneren Jacques Pirat gibi yaratıcı ama aynı zamanda vicdan sahibi kimseler eksik olmayacaktır.

NOT: Arkadaşım Fatih Unuttum'un, sağ olsun, yüksek nitelikli emek katkılarından yararlanamasaydım, bu yazı, bu biçimiyle yetiştirilemezdi.

DİPNOTLAR

1) Krş. William McNeil, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 2013, İmge Kitabevi Yayınları, s.26.

2) Alâeddin Şenel, "Bilgi ve Duygu Genlerle Geçer mi?" *Bilim ve Gelecek*, 106 (Aralık 2002), s.8.

3) John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul, 2004, Kabalcı Yayınları'ndan bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 2013, Bilim ve Sanat Yayınları, s.67.

4) Bkz. Alâeddin Şenel, "Tarihçesi, psikolojisi, sosyolojisi, felsefesi ve teknolojisi ile: Savaş", *Bilim ve Gelecek*, 1 (Mart 2004) ve "Din Savaşı mı Sınıf Savaşı mı? *Bilim ve Gelecek*, 99 (Mayıs 2012).

5) Hesiodos, "İşler ve Günler", çev. Furkan Akderin, İstanbul, 2010, Sosyal Yayınlar, *Tanrıların Doğuşu* içinde, 2. dizesinde "çömlekçi çömlekçiyi, dülger dülgeri kıskanır" saptamasıyla, daha MÖ 8. yüzyıl Yunan'ında, uygar işbölümlü toplumunun başında (kendisi bunun bilincinde olmasa da) ilerde savaşa varabilecek yarışmanın ipuçlarını vermiştir.

6) Fransız arkeolog Louis Leakey, Afrika'daki ilk insan topluluklarının ilk araçlarını inceleyip benzerlerini yapma çalışmaları sonucunda bir insanın çok kolaylıkla ve çok kısa sürede taş parçasından araç yapabileceğini kanıtladı. Leakey, *İnsanın Ataları*'ndan. Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, Ankara, 2014, İmge Kitabevi Yayınları, s.212 n.

7) Nephan Saran, *Antropoloji*, İstanbul, 1989, İnkılâp Kitabevi, s.129'da çağımızın ilkel topluluklarıyla ilgili olarak, "hemen hiçbir toplumda kadın yönetmez" demektedir.

8) Pierre Clastres, *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu*, çev. Alev Türker ve Mehmet Sert, İstanbul, 1980, Ayrıntı Yayınları, s.233'te, 17. yüzyıl başında bir Amerikan yerlisi kabilesinin (Culupiler'in) şefi Kalain'in çeşitli tarihlerde komşu kabileden birçok kişiyi gece baskınlarında öldürüp derisini yüzdüğünü, yakalanınca kendisine yapılan ağır işkencelere, bağırırsam ruhum ağzımdan uçup kaçar diye dayandığını, 1609'da ise Algonkinler'in kendilerinden 12 tutsak alan düşmanlarına derisini yüzüp, tendonlarını çekip, yavaş yavaş yakarak öldürdüklerinin kanıtlarını derlemiştir.

9) Bir Fransız din adamı olan Henri Brueil, kırk yıl boyunca hemen her yerdeki mağara resimlerini inceledi ve bu sonuca vardı. Bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.186; aralarında, insanın insana şiddetini gösteren birkaç resimle yalnızca (Kuzey Avrupa'nın uzman avcılarının mağaralarında değil) Güney Afrika'daki su avcısı bir topluluğun su altından girilen mağarasında karşılaşıldı (bkz. s.182).

10) Venüsler hakkında Brueil'in yorumu da bu yönde; bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.gene 186.

11) Franz Oppenheimer, *Devlet*, çev. Alâeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, Ankara, 2005, Phoenix Yayınevi, s.69.

12) Arkeolog Halet Çambel, sınıfları, üretime geçilip toprağa yerleşildiği Neolitik döneme koymaktadır; bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.311n; Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Erdoğan Başar, İstanbul, 2015, Say Yayınları, II. Bölüm'ün ilk sözü: "Bir tarlanın etrafını çevirip 'burası bana aittir' diyen ve bu söze inanacak kadar saf kişiler bulan ilk insan uygar toplumun kurucusu olmuştur" deyip mülkiyet kurumunu yaratarak insanlık tarihini kana bulayan hırsızlıklara, adam öldürmelere, savaşlara varacak bozulmanın da başlatıcısı olmuştur diye eklemektedir.

13) Ayrıntıları için bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, 9. Bölüm: Sümer'de Uygar Topluma Geçişin Kurgusu.

14) Önerdiğim "Öteyaşamcılık" kavramı ve ötedünyacılığa benzer işlevi için bkz. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.520.

15) Bkz. Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, çev. Zühal Kılıç, İstanbul, 1996, İletişim Yayınları, s.160'dan Şenel, *İnsanlık Tarihi*, 630 n.

16) Bkz. *Gılgamış Destanı*, çev. ve sun. N.K. Sanders, çev. Sevin Kutlu ve Teoman Duralı, İstanbul, 1973, Hürriyet Yayınları ve öteki yayınevlerinin çevirileri.

17) Joyce O. Hertzler, *The Social Thought of Ancient Civilizations*'dan Adam Şenel, *Uygarlık Çizgisi*, Ankara, 1967, Bizim Yayınlar, s.102; krş. Peter le Page Renouf, *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, çev. Erhan Altunay, İstanbul, 2015, Onbir Yayınları.

18) Şenel, *Uygarlık Çizgisi*, s.98 ve Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.478.

19) Şenel, *Uygarlık Çizgisi*, s.78-82; krş. Oliver Robert Gurney, *Hititler*, çev. Pınar Arpaçay, Ankara, 2001, Dost Kitabevi.

20) *Kutsal Kitap*, 2001 Yeni Çeviri, *Tevrat*, Mısırdan Çıkış, 32:1-28.

21) Eflatun [Platon] *Sokrates'in Müdafaası*, çev. Niyazi Berkes, İstanbul, 1946, MEB Yayınları ve öteki çevirilerinden Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 2013, Bilim ve Sanat Yayınları, s.143-144.

22) Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi* (Antik Çağ cildi) çev. Muammer Sencer, İstanbul, 2000, Say Yayınları'ndan Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.829: Haçlı Akınları feodal Avrupa'nın iç çelişkilerine (başta topraksız, feodal beysiz kalmış serflerin düzeni bozup yıkma tehlikesine) çözüm için, kafirler elinde sızlayan İsa'nın kemiklerini kurtarmak bahanesiyle başlamıştı. Amacına uygun olarak, işsiz ve topraksızlar savaşlarda harcandı. Ama onların öksüzleri gelecekte düzene tehlikeli olacaktı. Onların da harcanması için, Musa gibi yürüyerek denizi aşacaklarına inandırılan, kadını tanımamış günahsız çocuklardan (1212'de) bir ordu oluşturuldu. Beklenen mucize gerçekleşmedi. Denize adım atan boğuldu. Kalanlar köle tacirlerinin, oğlancıların, çocukları sakatlayıp sokaklara salan dilenci çetelerinin eline düştü. İsa'nın kemikleri için sızlayan Hıristiyan vicdanlardan, çocukların kemiklerinin sızlatılmasına ses çıkmadı!

23) Bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.221-222. Roma düşünürlerinin ve politikacılarının pek sevdiği Stoa felsefesi, aklın yürüttüğü evrensel devlet ile duygular egemen yeryüzü devletleri, iç özgürlük - iç kölelik ile dış özgürlük ve kölelik ikili sınıflandırmalarıyla, bir yandan eşitlikten özgürlükten yana görünürken (önemli olan iç özgürlük gibi kandırmalarla) Roma'nın eşitsizlikçi, köleci düzenine karşı çıkılmadan ikiyüzlü bir ahlak anlayışını sergilediler. Bu yanlarıyla Hıristiyanlığın budünya-ötedünya ikilisiyle yapılacak ikiyüzlülüğüne örnek oluşturdular. Stoacılığın daha olumlu bir yorumu için bkz. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, İstanbul, 2006, Bulut Yayınları, s.222-231.

24) Bkz. *Vikipedia: the free encyclopedia*, "Conscience" (17.08.2015) ve Timuçin, *Düşünce Tarihi*, 140.

25) Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, 2010, Alfa Yayıncılık yapıtında Augustinus'un günah kavramı üzerinde bu kadar vurguyla durmasının nedeni, bir ara bu dünyayı bir kötülük tanrısının yönettiği inancına dayandırılan (Zoroastercilikten türeme) Manişeist dine girip çıkmasıydı. Bunun yanı sıra, gençliğinde söylevcilik öğrenmek için gittiği Kartaca'da gebe bıraktığı kızla, ailesinin karşı çıkması nedeniyle evlenemeyip, onu çocuğuyla kendi başına bırakmış olmanın verdiği vicdan acısı gibi bir kişisel deneyimiydi.

26) Strohm, *Conscience*, (A Very Short Introduction) Oxford, 2011, Oxford University Press, s.14.

27) Zimmermann'dan Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Sümer, İstanbul, 1995, Sol Yayınları s.60'dan Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.127; ayrıca bkz. Dieter Forte, *Martin Luther ve Thomas Münzer ya da Muhasebenin Başlangıcı*, çev. Sargut Şölçin, İstanbul, 1983, Kaynak Yayınları.

28) Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.321-322. Böylece Calvin, VIII. Henry'nin İngiliz kilisesini Papalıktan koparacak girişimlerine Katolik vicdanı ile hoş görmeyip tutukluluğu ve ölümü göze alan, iş dinden sapanların yakılmasına gelince, bu yolda verdiği kararların her uygulanmasında bulunmuş olan Thomas More'dan (1478-1535) farklı tutum takınmamış oluyordu.

29) Strohm, Conscience, s.4.

30) *Wikipedia*, Conscience, "Religious Views".

31) *Wikipedia*, Conscience, "Medieval Philosophical Views".

32) Hasan Aydın, *Gazzâlî* (Felsefi ve İslam Modernizmine Etkileri), İstanbul, 2012, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, s.412.

33) *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, 2001 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, "Bakara", 2016.

34) Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*'na, İstanbul, çeşitli tarihlerde çeşitli baskıları içinde Murat Belge'nin çeviriye yazdığı önsözde "total ideoloji" biçiminde.

35) John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'den, Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.367.

36) John Locke, *Sivil Toplumda Devlet Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Hale Akman ve Serdar Taşçı, İstanbul, 2002, Metropol Yayınları.

37) Bkz. Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. Gertunde Durusoy, İstanbul, 1999, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.

38) Strohm, *Conscience*, s.46.

39) Bkz. Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, 2010, Say Yayınları, 182 s. Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, 2011, Say Yayınları, 223 s.

40) Bu başlık altındaki örneklerin hemen hepsi, vicdan üzerine bir monografinin yazarının derlemelerinden aktarılmıştır. Bkz. Strohm, *Conscience*, 133 s. özellikle s.77-81 arası.

Aydınlanmak ne demektir?

Aydınlanmış insan kavgacıdır: hesap sorar tartışır eleştirir, gerektiğinde başını derde sokar. Aydınlanmışlık korkuyu büyük ölçüde giderir ya da en azından ussal bir çizgiye oturtur. Hiç korkmamak olası değildir: yaralanabilir bir varlık mutlak korkusuz olamaz. Aydınlanmışlık dışa dönüklüğü yani toplumsal yaşamda etkinliği kendiliğinden getirir. O durumda korkuyu yenmek değil de korkuyla hesaplaşmak ya da korkuyu evcilleştirmek sözkonusudur. Korkuyorum öyleyse yokum diyen kişi aydınlanmamış kişidir.

Afşar Timuçin

Aydınlanmanın en genel bilgisine ulaşmaya çalışırken öncelikle onu kavramsal düzeyde ele almak yani onun ne olup ne olmadığını belirlemek gerekmez mi? Onun ne olup ne olmadığını belirlemek için yani onu tanımlamak için tarihsel bilgiye de gereksinimimiz var: bir şeyi en etkin biçimde tarihsel gelişimine bakarak kavrayabiliriz. Görüldüğü gibi burada aşılması pek de kolay olmayan ama gerekli de olmayan yani aşılması gerekmeyen bir ikilem var: kavramsal olan mı tarihsel olan mı önceliklidir? Bilimsel bakmayı bilen için ikisi de önceliklidir ya da hiçbiri öncelikli değildir. Botaniğin ne olduğunu bilmeden kırlara çıkıp kır çiçekleriyle ilgili araştırmalar yapmaya kalkan kişiyi yadırgamaz mıyız? Kırlarla bağını koparmış bir botanikçiye botanikçi diyebilir miyiz? Aydınlanmayı tanımlamadan, onun alanını ve sınırlarını belirlemeden tarihine yönelmenin, onu tarihsel çerçevede kavramaya çalışmanın hiç de kolay olmadığı açıktır. Aydınlanmanın tarihine bakmadan bir aydınlanma tanımı yapabilmek olası değildir.

Dural olanla değişken olanı bütünleştirmek

Auguste Comte'un 19. yüzyılda yaptığı "dural olan" ve "etkin olan" ayrımı uygulamada bir kolaylık sağlayabilir. Daha doğrusu bilimsel kavrayış her iki bakış açısını da gerekli kılar: yerine göre birini yerine göre öbürünü kullanabiliriz. Dikkatimizi bazen birbirini izleyen olguların bütününe bazen de bu olgulardan birine yöneltebiliriz. Örneğin bir dilin kendini zamanda varedişini görmek için tarihsel oluşumları göz önünde tutmak kadar bu dille ilgili herhangi bir sorunu yalnız kendisi olarak ele almak da önemlidir. Zincirin bütününü ya da uzunca bir parçasını ele almak da zincirin bir halkasını görmeye çalışmak da önemlidir. Tarihsel bakışın yapısal bakışla tersleştiğini düşünmek yanlış olur. Yapısal tarihselin ve tarihsel yapısalın yabancısı değildir. Tarihsel yöntem ya da yapısal yöntem diye iki ayrı uğraş belirlersek bilimsel düşünceyi sakatlamış oluruz. Bir yapıyı incelerken onun tarihsele bağlı olduğunu unutmamak gerekir. Zaman içinde birbirini doğurarak olgunlaşan bir gerçekliğin serüvenini bir bütün olarak görmek de bu serüvenin değişik evrelerini ve bu evrelerde oluşmuş belirleyici nitelikleri ayrı ayrı incelemek de olasıdır. Bunun için Auguste Comte'un düşündüğü gibi bazı bilgi alanlarının dural olarak bazılarının da etkin olarak incelenmesi gerektiğini varsaymak bizi bir başka biçimde yanlışa düşürebilir.

İdeolojik nedenlerle bir gerçekliğin iki ayrı görünümünden başka bir şey olmayan bu iki bakışı birbirinden koparak tarihselci bakışın karşısına yapısalcı bakışı koymaya çalışanlar konuyla uzaktan yakından ilgili olanları bir süre için oyaladılar ama bundan bir sonuç elde edemediler. Amaçları korktukları ve bucak bucak kaçtıkları tarihi yok saymak ve bilinci kopuk kopuk bilgilerin dünyasına hapsetmekti. Bilimsel bakış açısı ideolojik korkuların

doğurduğu yandaşlıkları hoşgöremez. Gerçekliği her zaman yüreklilikle gözlemlemek ve bu gözlemden çıkacak her türlü sonucu efendice ve kahramanca benimsemek doğru olur. Bilim adamı ve felsefe adamı gerçekliği kendine uydurmakla değil gerçekliğe uymakla yükümlüdür. Bir düzeni, bir toplumsal ve iktisadi yaşam düzenini ayakta tutabilmek için kültürün değerleriyle oynamak, kavramların içeriklerini yarı yarıya ya da tümüyle boşaltmak ve onlara uydurma içerikler doldurmak, böylece düşünsellikle gerçekliğin ilişkisini bozup bozuk bilinçler oluşturma koşullarını yaratmak en hafif anlamıyla hafifliktir. Üst düzeyde düşünen insan ahlakı bir şeyleri kötüye kullanmaya kapalı olduğu gibi kendini kullandırmamak konusunda da aşırı bir duyarlılığı gerektirir.

Biz gene başa dönelim. Bir bilgi alanında neyin peşinde olduğumuzu neyi aramamız gerektiğini bilmeden, ne yapmamız gerektiğiyle ilgili belli bir fikir geliştirmeden, bir çıkış noktasına ya da hatta bir varsayıma ulaşmadan bir tarih çalışması yapabilir miyiz? Öte yandan bizim bilgiye sağlıklı yönelişimizi sağlayacak olan da tarihsel bilgi birikimimizdir. Örneğin bütün bir tarihtir ya da daha dar çerçevede aydınlanmanın tarihidir bize aydınlanma fikrini verecek olan, aydınlanma kavramı üzerine sağlam bir fikir geliştirmemizi sağlayacak olan. Aydınlanmayı incelemeye kalkarken onun tarihine olduğu kadar onun en genel bilgisine de gereksinimimiz olacaktır. Tarih geniş ve uzundur, onda ne aradığımızı bilmezsek dağılır kalırız. Bu tarihsel ve kavramsal ikileminden kurtulmaya çalışmak boşunadır ama bu ikilemi iki ayrı dünya gerçeği gibi görmek de yanlıştır. Gerçekte yakından baktığımızda görürüz: bir ikilemden çok bir soyutlayıcı bakış sözkonusudur. Her alanın olduğu gibi aydınlanmanın bilgisine yönelirken de bu ikilem kaçınılmaz olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak bilgide ilerledikçe bu ikilemin kendiliğinden aşınmaya başladığını ya da aşılmaya başladığını görürüz. Dural olanla değişken olanı önünde sonunda bütünleştirecek bir tutum almak zorundayız. Çalışma ilerledikçe her iki kavrayışın birbirine yaklaşmakta olduğu görülecektir. Çalışma boyunca ya da çalışmanın bütün süreçlerinde tarih araştırması kavramsal araştırmayı ve kavramsal araştırma tarihsel araştırmayı gerektirecektir. Bunlardan birini öbürü karşısında belirleyici saymak ve birine öncelik tanımak doğru olmaz. Tarihsel olan kavramsal olanı ve kavramsal olan tarihsel olanı açıklar. İşe bu ikilemle başlamak ve giderek bu ikilemi aşmaya çalışmak gerekir.

Diyelim aydınlanmayla ilgili bir tarih çalışması yapmak istiyoruz. Yani Eskiçağ'dan başlayarak bütün yaşanmış zamanların sağlıklı düşünceyi yaratan etkinliklerini ya da aydınlık yüzlerini kısaca görmeyi amaçlıyoruz. O zaman Eskiçağ üzerinde özellikle durmak gerekir. Eskiçağ bilgi sorunları açısından da ahlak sorunları açısından da toplum sorunları açısından da oldukça önemlidir. İnsanlığın kültür temeli Eskiçağ'da atılmıştır. Durmayıp daha geriye gidersek Tarihöncesi'nin sınırlarından girmiş oluruz. İnsanlığın temelleri biz geriye gittikçe karanlığa gömülen o en eski zamanlarda atıldı. İnsanlığın düşünce geçmişini incelemek felsefe tarihinin sınırlarında kalarak bir takım düşünce oluşumlarını görmenin ötesinde yoğun bir insanbilim çalışması yapmayı gerektirir. Amacımız daha basit daha sıradan bir işi gerçekleştirmek ve insanın kültür düzeyinde en eski serüvenlerine bir göz atmak da olsa tarihin bir takım verilerine başvurmamız gerekir. İşi daha basit bir düzeyde ele alacağız bu yüzden çeşitli verileri ayrıntılı bir biçimde incelememiz gerekmez gibilerden bir gerekçenin tehlikeli bir bakışa tanıklık ettiğini söyleyebiliriz. Bizi aydınlatacak yani bize bilgi sağlayacak verilere var gücümüzle yönelmemiz gerekir.

Tarihsele yönelmenin sıkıntılı yanı

Elde bol bol veri var mı? Geçmişin kıvrımlarında rahat rahat dolaşabiliyor muyuz? Tarihsele yönelmenin en sıkıntılı yanı belge eksikliğidir. Tarihçinin bu yoksunluktan bir yıkım payı çıkarmaması ve olan belgeleri en iyi biçimde ve en nesnel ölçülerde değerlendirebilmesi önemlidir. O en eski zamanlardan bize bol bol belge kalmış olsaydı bugün dünyaya bakışımız bambaşka olacaktı. Ama olmayacak düşler görmenin pek bir anlamı yoktur. Olmayacak düşler görmekte bir sakınca da yoktur: ummadığımız bir anda yeni belgelere ulaştığımız da olmuştur. Bunun en belirleyici örneği geçen yüzyılın başında yapılan kazılarla elde edilen bilgilerdir. Bu bilgiler dünyaya bakışımızı değiştirdi, tarihe bakışımızda değişikliklere yol açtı, sanki bir dünya yıkıldı yerine bir başka dünya kuruldu. Toprağa gömülmüş bir uygarlığın yeniden doğuşu bir mucizeyi gerçekleştirmiş oldu yaşamımızda. Ancak zamanla çok önemli yeni tarihsel verilere de ulaşsak her zaman geçmişle ilgili bir yoksunluk duygusunu enine boyuna yaşayacağız. Elimizle koymuş gibi bulabileceğimiz bir geçmiş yok bizim için.

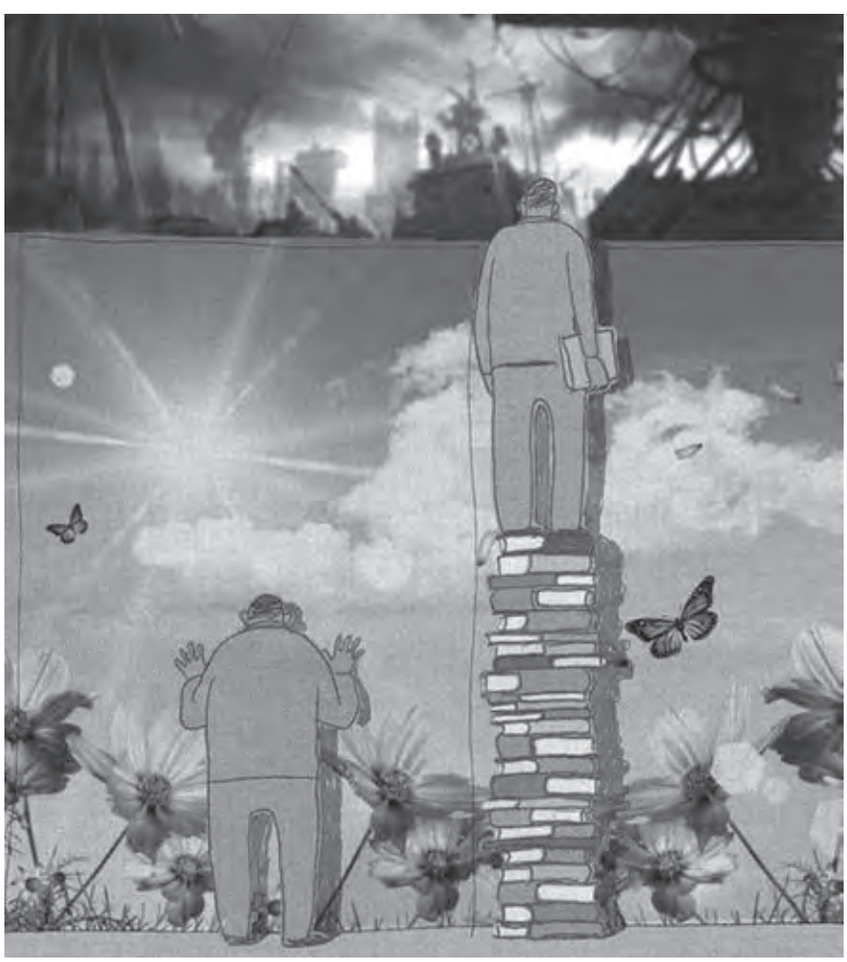

Mutlak nesnellik de mutlak öznellik de düş

Belli bir soruna örneğin bir kavramsal bilgiye yönelirken de doğrudan doğruya tarihsel olana yönelirken de başlıca amacımız olabildiğince nesnel kalabilmek olmalıdır. Özellikle ideolojik bakış bizi nesnellikten uzaklaştırır. Bununla birlikte bir ölçüde de olsa işe öznelliğin karışması doğaldır. İnsanın olduğu her yerde en azından bir parça öznellik bulunacaktır. Öznellik her bilimsel ve felsefi araştırmaya kaçınılması olanaksız engeller çıkarır. Bakışımız her zaman bizim bakışımızdır: ne ölçüde ortak bir gözle görmek istersek isteyelim ya da bir başka deyişle ne ölçüde mutlak nesnelliğe ulaşmak istersek isteyelim öznelliğin engellerinden kurtulamayız ve ondan kurtulmamız da gerekmez. Öznellikten bir bakıma iyi ki kurtulamıyoruz, düşüncenin canlılığını ve kıvraklığını yitirdiği yerde salt usun verimli olabileceğini düşünemeyiz. Mutlak nesnellik de mutlak öznellik de düşten başka bir şey değildir. Her şey bir yana açı olabilmek çok önemlidir. Bu da her şeyi bir insanın gözüyle görmek anlamı taşır. Bakmayı bilmek de diyebiliriz buna. Kendi gözüyle görmek diye de adlandırabiliriz bunu. Bir insanın gözüyle görmek nesneli görmekte eksik kalmak gibi düşünülmemelidir. Bilimde ve felsefede bir noktada birleşen birçok bakış değil doğru bakış önemlidir. Bir soruna topluca yanlış bakmak da olasıdır. Yani nesnelliğin koşulları ortak görüşlerden çok doğru görüşlerdedir. Gene de insanlar arasında görüş alışverişinin ne kadar önemli olduğunu, tartışmanın bir zorunluluk olduğunu unutmuyoruz.

Görmeyi bilmek

Kendi gözüyle görmek dediğimiz şey istediğini görmek istemediğini görmemek ya da bir şeyi istediği gibi görmek değildir. Sağlam bakmak ve doğru görmek önemlidir. Bunun için dünyayı dolgun ve düzgün bir bilinçle görmeye yönelmek önemlidir. Herkes ister istemez kendi gözüyle görür. Kendi bilinciyle görür demektir bu. Herkesin kendi gözü vardır, kimsenin ortak gözü yoktur. Ortak bilinç bütünü karşılamaz. Herkesin kendi gözü var diyoruz ama gerçekten herkesin kendi gözü var mıdır? Bir gözün göz olabilmesi için bilinç yetkinliği zorunludur. Nesnelliğin peşine düşerken en büyük dayanaklarımızdan biri görme gücümüzdür. Bilinç yetmezliğinde sağlam bir bakış elde edemeyiz. Bilinç yetmezliğine bağlı olarak dikkat eksikliği durumunda **görü**'yü elden kaçırabiliriz ve parçalı bir körlüğe yakalanabiliriz. Nesnelliği sağlayan şey büyük ölçüde etkin bilgi birikimdir ya da donanımdır. Bakmaya alışık olmak ya da daha genel olarak görmeyi bilmek diye bir şey de vardır. Araştırmada özenle ilerledikçe daha açık görme daha doğru görme düzeyine ulaşabiliriz. Bir örnek verelim. Latin edebiyatının yunan kültür değerlerinden etkilenerek geliştiğini en genel çerçevede bilmek güzeldir, ne var ki bu bize yetmez, bu edebiyatı tarihsel gelişimi içinde ele almadan, olanı biteni her açıdan olduğu gibi bu etkilenme açısından da teker teker görmeden bizim bu genel bilgimiz havada kalacaktır. Ancak böyle bir genel bilgiye ulaşmış olmak da önemlidir. Bu bilgiyi gözden kaçırarak latin edebiyatının genel tarihsel görünümünü ortaya koymaya çalışırsak yanlış denebilecek kadar eksik bir iş yapmış oluruz. Bu da bize nedenler araştırmasının önemini, nedenselliğin belirleyiciliğini gösterir.

Nedenler araştırması

Nedenler araştırması bilimsellik yolunda ya da doğru bilgiye ulaşmak yolunda en önemli araştırmadır. Bir olguyu ancak nedenleriyle kavrayabiliriz, daha doğrusu nedenlerine göre kavrayabiliriz. Sağlam bir göz nedenlere ulaşmak yolunda donanımlı gözdür. Nedenlerin bütününü göremesek de onları olabildiği kadar geniş çerçevede görmemiz gerekir. Düşünme konusunda sınırlı çabası ve sıradan alışkanlığı olanlar kaba nedenleri ya da yakın nedenleri görmekten öteye pek geçemezler. Bütün nedenleri göremeyebiliriz ama en belirleyici nedenleri görmeye çalışmamız doğru olur. Yakın nedenlerde takılıp kalmamak, uzak nedenlere doğru i-

nebilmek önemlidir. Yakın nedenler düşünmeye pek alışmamışların bile görebileceği nedenlerdir. Oda neden soğudu? Soba söndüğü için soğudu. Bu gözlemi yapamayacak kişinin zihin sağlığı yerinde değildir. Buna karşılık bir toplumda iktisadi yaşam koşullarını gözlemleyen bir kişi yeterince donanımlı değilse ya o alanda hiçbir yargı ortaya koymak istemeyecek ya da ortaya koyduğu yargılar yetersiz olacaktır. Ancak ne olursa olsun her türlü gözleme incelikle yönelmekle kabasaba yönelmek arasında belli bir uzaklık vardır. Donanımlı kişinin kabasaba yönelişini çokça yadırgarız. Donanımsız kişinin daha incelikli yönelmeye çalışması daha iyi sonuçlar getirebilecek midir? Yapılacak şey en yüksek ölçülerde titiz ve duyarlı olmaktır.

Aydınlatmakla yükümlü olmak

Genel olarak insanlardan bu titizliği ya da bu duyarlığı bekleyemeyiz, beklesek de boşuna beklemiş oluruz. Bu köklü ve ayrıntılı bakış araştırmacılığı meslek edinmiş kişilerin işidir. Bir bakış belli bir düşünsel yatkınlık yanında bir laboratuar alışkanlığını gerektirir. Laboratuar dediğimiz şey somut araştırma alanlarının bütünüdür, örneğin estetikçi için yapıtlardır. Araştırmacı kişiler doğru yani nesnel bilgilere ulaşmakla ve insanlara doğru bilgi ulaştırmakla yükümlüdürler. Araştırmacının kitleleri uyarmak gibi bir yükümlülüğü de vardır. Özellikle ortak yaşamı ilgilendiren konularda bu yükümlülük savsaklanmaması gereken bir yükümlülüktür. Kitleler uyarılmadıkları sürece gündelik bilginin dışındaki bilgilere ilgisiz kalırlar. Oysa insan bilgisiyle olabildiğince beslenmek her insan bireyinin hakkıdır. Herkesin gerçek anlamda araştırmacı olmasını bekleyemeyiz. Bu alanda bir takım yetersizlikler yüzünden insanları suçlamak değil onları elden geldiğince aydınlatmak gerekir. Aydınlanmanın temel anlamı da budur, insanların aydınlanmalarına yardımcı olmak kültür araştırmacılarının görevi değil midir? Kitleler ilgisiz koşullarda yaşarken bir takım çok önemli ince ayrıntıları ancak raslantıyla görebilirler. Hiçbir şeyi raslantıya bırakmamak gerekir. Bir insan hiç ilgilenmeyeceğini sandığı bir bilgiyle ilgilenebilir, yeter ki o bilgiyle yüzyüze gelme olanağı bulsun. Birileri siz insanları aydınlatmakla mı yükümlüsünüz diye alaycı bir tutum alabilirler. Onlara verilecek yanıt evet yükümlüyüz olmalıdır. Bu bir bilgi sunma eylemidir, kimseyi bilgi edinsin diye baskı altına almakla zerre kadar ilgili değildir. Her kişi bu tür bilgilere ilgisiz kalma hakkına sahiptir, böyle bir ilgisizlik kendisine ve yakınlarına iyilikler getirecekse.

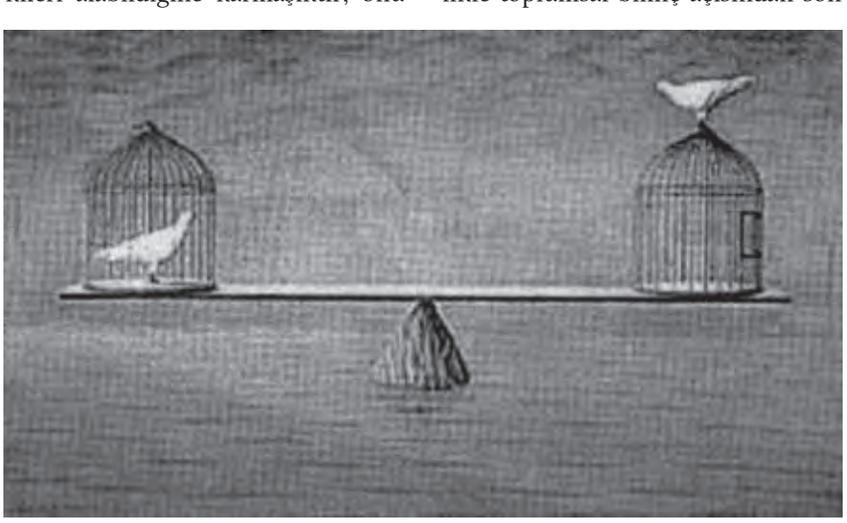
Ayrıca herkes kendi alanının bilgilisi olabilir ya da olmalıdır. Kendi alanımızın bilgilisi olsak yeter diyebilir miyiz? Hem diyebiliriz hem diyemeyiz. Mesleki bilgilerimiz ya da teknik bilgilerimiz insanı insan olarak tanımamıza yeterince elvermez. Bunun için bilinç ufkumuzun sınırlarını zorlamamız doğru olur. Uzman olmak demek dar bir alanda iş görüyor olmak demektir. Uzmanın sezgisi bulanık ve çok zaman eksikli bir sezgidir ve daha geniş çerçevede büyük ölçüde yanlışa eğilimlidir. Yararla ilgili konularda elbette her zaman uzmanın görüşüne başvurmak gerekir. Midesi ağrıyan kişi hekime başvuracaktır. Midesi ağrıyan kişiyle hekimin ilişkisi insani düzeyde sıradan bir ilişkidir ya da derinliksiz bir ilişkidir. Bu ilişkinin sağlık açısından daha köklü bir ilişki olması hekimin de hastanın da yararına değil midir? Bir insanda ne kadar çok insanlık bulunabilirse insanlığın o ölçüde olumluya doğru dönüşeceği açıktır. Doğru insanlar doğru toplumsal devinimleri yaratırlar. Sorun her zaman biraz daha insan olmaya çalışmak sorunudur. Kitlelerin dünyası derine inmeye hevesli değildir. Hele azgelişmişlik koşullarında bilgiye hiç de yakın durmayan geniş kitlelerin temel insan sorunları karşısında son derece duyarsız olduğunu görürüz. Onlar da yavaş yavaş ileriye doğru aydınlanmaya doğru gelişen bir insanlığın üyeleridir. Ne var ki aydınlanma dönüşümleri kitlelerin içinden sessizce geçer, onlara dönüşüm koşullarını alttan alta benimsetir. Genelde gündelik yaşayan insanlar dönüşümleri hatta kendilerindeki dönüşümü sezemezler ve dönüşüm biraz yoğun ve hızlı olduğu zaman bundan tedirgin olurlar. Burada bir yanlış anlaşılmayı önlemek için hemen şunları söylemeliyiz: bu belirlediğimiz ayrımın sınıfsallıkla bir ilgisi yoktur. Her sınıftan insanlar bilinç koşulları çerçevesinde aydınlanmaya son derece eğilimli olabildikleri gibi ilgisiz de olabiliyorlar.

Dönüşümü sezmek

Dönüşüm sonsuzdur. Kimileri dönüşümü sezemese de bu böyledir. Gene de herkes için değişen bir şeyler vardır, yaşam biçimleri bazen örtülü biçimlerde bazen gözle görünür ölçülerde değişmektedir. Aydınlık bilinçler bu dönüşümleri elleriyle koymuş gibi göremeseler de büyük ölçüde sezerler ve olabildiğince doğru okurlar. O bir yana aydınlık bilinçler insanlığın geleceğe doğru daha sağlam ve daha hızlı gelişebilmesine evrensel yükümlülükleri çerçevesinde becerebildikleri ölçüde katkıda bulunmaya çalışırlar. Bunu cahilin karşısına geçip bilgiçlik etmek ve ona durumunu göstermek diye anlarsak yanlışa düşmüş oluruz. Kitlelerin yorumu her zaman daha yüzeyseldir ve yanılmaya büyük ölçüde açıktır. Geriye doğru bakınca bir şeylerin değişmiş olduğunu görür insan. Bu değişimi her aşamasında anlayabilmek için donanımlı ve istekli olmak gerekir. Yoksa her zaman kendimize göre doğru yanlış anlayacağımız bir şeyler vardır ve olacaktır. İnsan çok şey bilmeden de bir şeyleri anladığını sanabilir. Bu anlama belki de yanlış anlamadır. Toplumsal olguları bilinç yetmezliği çerçevesinde en ince ve en genel görünümleriyle yargılamak ya da anlar görünmek spor yapmak gibidir. Bu arada değişimi bir olumsuzluk gibi anlamak da olasıdır. Kaldı ki toplumsal olgular kaygandır, onlar fiziğin olgularına benzemezler, onları doğru anlaması gerekenlerin bile her şeyi doğru anladığını söylemek zordur. İnsan ilişkileri alabildiğine karmaşıktır, onu olabildiğince düşüncede yalınlaştırmak gerekir. Bilinç nesnel dünyayı ve kendini anlamaya yönelirken yalınlaştırma düzeneklerini kullanır. Yetkin bilinç üst düzeyde kavrayıcıdır çünkü yalınlaştırmaya yani ayıklamaya eğilimlidir, gözlemlediği dünyada bir şeyleri seçe seçe kendini kurar. Bilinç nesnel dünyayı yalınlaştırmadan özümlemeye kalksaydı bilinç olmaktan çıkardı. Anlamak her zaman bir şeyi yalınlıkta kavramaktır.

Düşünce önderleri

Deney ve gözlem her zaman vardır ya da olasıdır ama bu iki yöntemi belli bir özenle uygulamak gerekir. Tarihte deneyler yapma olanağımız yoktur. Tarih de gökbilim gibi baş edilmesi güç bir alandır, görü alanımızın dışına kolayca kaçıverir. Tarih geniş ve kaygan bir gözlem alanıdır, onda biz ancak görebildiğimizi görürüz. Tarihten neyi anladığımız, tarihte neyi görmek istediğimiz önemlidir. Birileri çıkıp tarihte hiç gelişmeyen ve durmadan kendini yineleyen insanı bulmak isteyebilirler. Tarihe tarihin içinden bakmak gerekir ama tüm yaşanmışa zorunlu olarak bugünün gözleriyle bakmak gerekir. Bir fikrin çerçevesinden bakmadığımız zaman hiçbir şeyi tam olarak göremeyiz: o zaman görünenler yalnızca yaşamın aldatıcı gölgeleridir. Baştaki soruna dönmüş oluyoruz: kuramla uygulama bir bütünün iki yüzü olmalıdır. Baktıklarımız önemlidir ama bakışımız da önemlidir. Görüntüler üzerine kurgular geliştirmek olasıdır ama özellikle toplumsal bilinç açısından son derece tehlikelidir. Tehlike elbette gerçekliği elden kaçırmakla ya da gerçekliğin yerine gerçeklik diye bir düşü koymakla ilgilidir. İnsan göreneklerin kanatları altında dingin bir yaşam sürerken birden bir sorunla karşılaştığı zaman tez elden kurgu düzenekleri oluşturmaya başlar. Aydınlanmanın önemi o noktada kendini gösterir. Bir takım insanlar kim kimi aydınlatıyormuş, siz kimsiniz ki birilerini aydınlatıyorsunuz gibilerden bir insancılık gösterisine kalkabilirler. Kim ne söylerse söylesin, aydınlanmıştan aydınlanmamışa doğru bir yönelim kendiliğinden olacaktır.

Aydınlanacak olan toplumsal bilinçtir, ne kadar aydınlanabilirse. Yaşama yön veren daha yetkin bilinçler bu anlamda bir aydınlatıcılık görevi yüklenirler. Onlar yaşamı bir yere doğru örneğin daha üst bir bileşime doğru yönlendirmekte belli yatkınlıkları olan kimselerdir. Egemen olmadıkları gibi tanrı da değillerdir. Onların da zayıflıkları korkuları hatta yanlışları vardır. Onları adanmış kimseler sayabiliriz. Onların işi toplumsal bilinci ileriye doğru zorlamaktır. Kitlelerin düşünce önderlerinden çokça yararlanmak heveslisi olduğunu söylemek kolay değildir. Düşünceyi yaratanların etki güçlerinden bağımsız olarak kendi kendine hep iyiye doğru dönüşen bir yaşamdan sözedebilsek de dönüşümü elimiz kolumuz bağlı bekleyemeyiz. Gelişimin doğal dayanakları olsa da çaba her zaman gereklidir. Her toplum kendi kendine düşünmenin dışında düşünce önderleriyle düşünür. Yaşam dönüşüm koşulları içinde yeni yaşam biçimlerini dayatır. Düşüncenin önemi burada kendini gösterir. Dönüşen yaşamın düşünsel temelini okuyabilmek önemlidir. Çöken değerlerle doğmakta olan değerleri birbirinden ayırabildiğimiz noktada her şeye aydınlık bir bakışla bakabiliyoruz demektir. Dönüşüm nasıl olsa olur ve ileri bilinçlerin gücünü gerektirmez gibi bir görüş öne sürebilir miyiz? Bir fikir ses gibi ışık gibi ortalığa yayılır ve birilerine bugün olmasa da yarın apaçık biçimde ulaşır. Ancak yarınların hep geç kalmalarla anıldığını da unutmamalıyız. Bir yandan yaşa-

mın dönüşen koşulları öte yandan bu koşulların bilincine varmış olanların görüşleri karmaşık ve çatışkılı dönüşüm ortamında hep birlikte etkin olur.

Önemli olan geleceği görmek değil geleceği kurmak

Oluşmakta olanı bilincimizin koşulları çerçevesinde görüp anlamaya çalışırız. Şimdi dediğimiz şey gözlerimizin önünde kat kat açılan dünyadır. Gözlerimizin önündeki bu dünya kaygan yapısıyla bizimdir, o bir karmaşa yumağıdır, anlaşılmak için bilincimizin yalınlaştırıcı gücünü gereksinir. Hepimiz hangi bilinç düzeyinde olursak olalım şimdinin bir yorumcusu durumundayız. Şimdinin aralıklarından ileriye doğru baktığımızda olanı olacak olandan ayırma ve olacakları azçok görme şansımız vardır. Falcıları kahinleri medyumları müneccimleri ve benzerlerini yani gelecekle oyun oynayanları saymazsak, kimse geleceği olduğu gibi sezme gücüne ulaşmış değildir. İleri görüşlü insanlardan sözedilir. Bilincin sağladığı olanaklarla bugünden yarını belli bir ölçüde süzmenin dışında ileri görüşlülük sevimli bir düşten başka bir şey değildir. Bir kalleş adamın size bir gün bir oyun oynayabileceğini bilirsiniz, bunun için öngörür olmaya gerek yoktur, ama bugünkü toplumsal düzenin ne gibi dönüşümlere uğrayacağını, gelecekte nasıl bir biçim alacağını tam olarak sezemezsiniz ya da kestiremezsiniz. Bazı olacakları görmek için de öngörür olmak gerekmez. İlacını almayan hasta daha da hastalanacaktır. Aralıktan görünen bir şeyler vardır ama yeterli değildir. Yarını sezmeye çalışmak önemlidir gene de. Bu bir zekâ sorunu olmaktan önce bir kültür sorunudur. Aslında apaçık görünen bir şey yoktur, çünkü doğanın belirlenim koşullarına karşın insan için önceden belirlenmiş bir gelecek yoktur. Gelecek dediğimiz bilinmez şey şimdinin koşullarından giderek oluşacaktır. Aydınlanma bu yüzden önemlidir, geleceği kurmak açısından önemlidir.

Önemli olan geleceği görmek değil geleceği kurmaktır. Geleceği hep birlikte yaratmak diyebiliriz buna. Bu yaratma edimine aydınlanmışlığımız ölçüsünde katılırız. İnsanlar genellikle ileri görüşlü görünmeyi severler ve öngörüler ortaya koyarlar, bunda biraz da başkalarının unutkanlığına dikkatsizliğine ilgisizliğine aldırmazlığına güvenirler. Gelecekle ilgili olarak ben böyle mi söylemiştim? Hayır siz yanlış anlamışsınız. Ben demek istemiştim ki… Hemen herkes ufkun ötesine geçen yani olanın sınırlarını aşan bir şeyleri görmek bilmek açıklamak sevdasındadır. Yalnız şimdiyi ve geçmişi, şimdinin gözleriyle geçmişi doğru gözlemleyenler gelecekle ilgili çıkarımlar yapabilirler. Bu da bir takım verilerin doğru değerlendirilmesi anlamına gelir. Geçmişin oluşumlarını belirleyen nedensellik bağlarının ustaca ya da bilgece gözlemlenmesi yarınla ilgili bir görü oluşturmakta bazı kolaylıklar sağlayabilir. Geleceği elimizle koymuş gibi bulmaya çalışırken ortaya koyduğumuz görüşler bir tür çocukluk hastalığının sanrılarıdır. Yere basmakta zorluk çekenlerin ipte yürümeyi düşleyebildiği bir dünyada kimsenin düşlerine karışamayız. Düş görmek iyidir, düşler güzeldir, gerçekliğin verileriyle görülebiliyorsa. Ya da düşleri düşler olarak ayrı bir yere koymak gerekir. Yaratıcı ya da kurucu düşler bilimsel sanatsal felsefi üretimler için bir gerekliliktir hatta bir zorunluluktur. Öngörüler biçiminde üretilen düşlere gelince onlar büyük ölçüde yanıltıcı belirtilerdir, yollara yanlış koyulmuş levhalar gibi güçlük çıkarırlar yolcuya.

Düşlerin ya da düşlemlerin önemini gene de gözden kaçırmamak gerekir. Düş görmek ama doğru düşler görmek gerekir. Aydınlanmanın anlamı bu noktada beliriyor. Bilinç geliştikçe kendine özgü düş görme yöntemlerine ya da biçimlerine erişir. Bu da dünyayı bir bütün olarak sezebilme yetkinliğine ulaşmış olmak demektir. Ancak bilen kimseler gerçeklikte karşılığı olan düşler görebilirler. Bilgiye dayanmayan ya da daha genel anlamda yetkin bilince dayanmayan düşler tehlikelidir, onlarla aydınlanma olmaz. Aydınlanma bilinçsel bir olgudur, öncelikle nerede olduğumuzun hangi zamanda yaşadığımızın apaçık bilincini gereksinir. Geleceği görmekten çok geçmişi görmeye çalışmalıyız. Geçmiş bir gerçekliktir oysa gelecek bir kurgudur. İnsanın en eski zamanlarda, tarihin gerilerinde kalan zamanlarda neler olup bittiğini bilmeye çalışması elbette boş bir merakla değil aydınlanma istemiyle açıklanabilir. Biz insanın yapıp ettiği her şeyde kendimizi tanırız, karşılaştığımız her insan ürününde kendimizi bir kere daha görürüz. Tarih bu yüzden önemlidir. Kalıntılar bu yüzden önemlidir. Dünün insanı bugünün insanını nasıl açıklarmış gibilerden kaba düşünceler tarih bilincine ulaşamamışlara yakışır düşünceleridir. Gündelik bilinçle yaşamayı alışkanlık edinmiş kimseleri bir yana bırakırsak bütün insanlar kendilerini daha iyi daha ayrıntılı bilmek isterler. Onlar bütün insan yaşamını bu arada kendi

yaşamlarını doğru olarak açıklayacak verilere ulaşmak isterler. Sağlıklı insan için aydınlanma zorunlu bir insanlık durumudur.

Mutlulukların niteliği

Bu arayıcılık bu aydınlanma istemi insanı zorlamaz mı, giderek kişisel mutluluğun elden kaçırılması anlamına gelmez mi? Yaşamsal dönüşümler bizim özel yaşam koşullarımıza ilgisizdir, doğanın duygularımızı hiç hesaba katmaması doğallığı gereğidir. Yetkin bilince ulaşmış insanın aradığı şey mutluluktan başka bir şey olmalıdır. Belki de mutluluk yetkin bilince ulaşmış olmanın verdiği hazdır. Kendilerini insanlığa adamış olanlar mutluluktan daha başka bir şeylerin heveslisidirler. Aydınlanmamış kişi için her şey biraz daha kolaydır. Bilinç yetmezliğinin sağladığı kör mutlulukla bilinçli insan olmanın getirdiği mutluluk birbirine çok benzese de aynı şey değildir, bazı koşullarda taban tabana karşıttır. Birincisi karanlıkta yorganı başına çekip uyumaya benzer, ikincisi bütün güçlükleriyle eksiksiz bir uyanıklık durumudur. Mutluluktan ne anladığımız önemlidir demek ki. Karnını iyice doyurduktan sonra bir ağacın altında uykuya dalan insanın mutluluğuyla laboratuarda herhangi bir varsayımı doğrulamaya çalışan ya da doğrulayan bilim adamının mutluluğu aynı şey değildir. Mutlulukların niteliği hazların niteliğine göre değişir. Bilinç yetmezliği çeken insan basit hazlardan ahlakdışı hazlara kadar uzanan çizgi üzerinde değişik hazlar yaşayabilir. Öte yandan bana haz veren bir şey başkasına acı ya da sıkıntı verebilir: gözü yolculuklarda olan bir serüven insanıyla köşesinde yaşamak isteyen bir düşünce insanının bağdaşması kolay değildir. Dışadönük yaşamın vereceği hazla içedönük yaşamın vereceği haz nitelik açısından birbiriyle hiç mi hiç uyuşmaz. Aydınlanmak isteyen insanın dünyasıyla böyle bir kaygısı olmayan hatta kendini zaten aydınlanmış gören insanın dünyası apayrı iki dünyadır.

Aydınlanmış kişi hayır diyebilen kişidir

Aydınlanma iki yönlü bir çabayı gerektirir: insanı kurama yani insan olma serüveninin etkin bilgisine çağırır öte yandan uygulamayla yani yaşamla somut ilişkiler kurma zorunluluğu getirir. Düşüncenin eylemden ya da tasarının uygulamadan apayrı şeyler gibi düşünülmesi elbette olası değildir. Değişen değiştirmek ister. Değişmenin güçlüğü değiştirmenin güçlüğüne eklenince ortaya gerçek anlamda bir adanmışlık tablosu çıkar. Aydınlanma gerçek anlamda bir adanmışlık olarak gösterir kendini. Aydınlanmaya karşı duran ya da ilgisiz kalan büyük bir insan kalabalığı vardır: bu kalabalık karanlık suda balık avlamaya çıkmış gibidir. Aydınlanmış insan kolayca benimseyen ve her şeye katlanmaya hazır olan aydınlanmamış insana benzemez. Onun gözünde her benimseme ya da her onama ancak bir tartışmanın ya da hesaplaşmanın sonunda olacaktır. Katlanmaya gelince katlanma aydınlanmış kişi için yani aydınlanma yolunda olan kişi için onur kırıcı bir eğilip bükülmeden başka bir şey değildir. Gündelik yaşayan insanın korkaklık koşullarında ortaya koyduğu katlanmayla aydınlanmış kişinin savaşım koşullarında ortaya koyduğu katlanma apayrı şeylerdir. Aydınlanmış kişi için katlanma savaşımın bir koşuludur. Bu katlanış elbette bir başeğiş değildir, bir karşı koyma biçimidir. Aydınlanan olarak bir köşeye çekilemeyiz: dünyayı dönüştürücü etkin bir güç olarak kolları sıvamamız gerekir. Süregiden yaşam koşulları aydınlanmamış insana daha uygun düşer. Genel insan yürürlükte olanla çabucak anlaşır, ona gözü kapalı güvenir. Aydınlanmış kişi hayır diyebilen kişidir: o her evet karşısında kuşkuludur, her evet'de çıkarcılığı da içine alan bir katlanma eğilimi bulunabilir. Bu yüzden aydınlanmanın koşulları kişiye evrensel genişlikte bir sorumluluk yükler. Aydınlanmış kişi kendini bütün bir insanlık karşısında görevli duyar.

Aydınlanmış insanın korkusu

Aydınlanmış insan kavgacıdır: hesap sorar tartışır eleştirir, gerektiğinde başını derde sokar. Aydınlanmışlık korkuyu büyük ölçüde giderir ya da en azından ussal bir çizgiye oturtur. Hiç korkmamak olası değildir: yaralanabilir bir varlığın mutlak korkusuz olabileceğini düşünemeyiz. Aydınlanmışlık dışa dönüklüğü yani toplumsal yaşamda etkinliği kendiliğinden getirir. O durumda korkuyu yenmek değil de korkuyla hesaplaşmak ya da korkuyu evcilleştirmek sözkonusu olacaktır. Aydınlanma ham ya da kaba korkuyla bir arada bulunabilecek bir şey değildir. Korkuyorum öyleyse yokum diyen kişi aydınlanmamış kişidir. Aydınlanma toplumsallık bilincinin bir başka adıdır. Aydınlanmak korkuyu silmez ama gerekçelendirir ve yumuşatır. Korku vardır: her yaralanabilir varlık zorunlu olarak korkuyu yaşar. Ben korkmam duygusu güzel bir duygudur, aydınlanmamış insanın gösterisi de olsa aydınlanmış insanın üst düzeyde insan olma özlemi de olsa bir gerçeği karşılamaktan uzaktır. Aydınlanmış insan için "ben

korkmam" demek "korksam da" demektir. Korku davranışlarımızın koşullayıcısı ve haklı gerekçesi olamaz. İnsanın korkuyla saklambaç oynadığı yerler vardır. İp cambazı korktuğu için dikkatli yürür ama korkuyorum ipe çıkmam diyemez. Korkuyla oynayan kişidir o: oyun yere çakılmakla bitebilir. Birden bir nedenle korkuya kapıldıysa onu bir daha ipin üstünde göremezsiniz. Aydınlanmış insanın korkusu daha karmaşıktır: onun yere çakılması ip cambazının yere çakılmasına benzemez çünkü onunki bir savaşı kaybetmekle eşanlamlıdır, dolayısıyla işin içine onur sorunu girer. Ayrıca onun yere çakılması başkalarına zarar verecektir. Aydınlanmak sorumluluktur.

Bu noktada aydınlanmışlık yerin ve zamanın koşullarına göre bir siyasal yükümlenmeyi kendiliğinden getirir. Aydınlanmış olmak bir görüye ulaşmış olmaktır, belirleyici bir açıya yerleşmiş olmaktır, sağlam ve saydam bir bakış oluşturmaktır, köklü bir kavrayış biçimine ulaşmış olmaktır. Bu değişimle ya da bu yetkinleşmeyle insan bulunduğu ortamda birçok şeye aykırı düşmenin koşullarını yaşar. Bu durumda uygun bir ortam varsa siyaset bir kaçınılmazlık olur. Buradaki kaçınılmazlığı bir heves olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü aydınlanmışlık bir yükümlenmedir, bireye zorunluluklar getirir. Aydınlanmış kişinin siyasetçiliği bir hevesten ya da bir meraktan değil doğrudan doğruya görev duygusundan doğar. Bir şeyleri değiştirmek ya da dönüştürmek için gerekli kültür donanımı elde edilmiştir. Kültür donanımı elde edilmiştir ama siyasetin gerektirdiği donanımlar elde edilmiş midir? Aydınlanmış insan siyasetin içinde siyasete yabancı kalan insan olabilir.

Siyaset-kültür diyalektiği

Belli ışıkları olan ama tam olarak aydınlanmamış olan kitlesel yaşamda siyaset bir oyundur. Siyaset için yoğun bir kültür birikimi gerekmez. Siyaset düzeneği basit araçlardan oluşmuştur. Siyaset adamı kendi bilinç düzeyine yakın olan kitlelerin diliyle konuşmayı bilir. Kitleler gerçeği görmek konusunda donanımlı da istekli de değillerdir. Bir şeylerle hesaplaşmak gibi bir istekleri de yoktur. Kitleler de siyaset adamları da aydınlanmışlar da aydınlanmamışlar da dönüşmekte olan evrensel bilince bağlı olarak değişen yaşam koşullarına ayak uydurmak zorunda kalırlar. Evrensel bilinç ya da daha dar anlamda toplumsal bilinç gündelik bilinç niteliğindeki bireysel bilinçleri alttan alta etkiler. Ancak gündelik bilinç değişimler karşısında son derece tedirgindir sıkıntılıdır: yaşam oyunbozanlık etmiş, kişiye yeni koşullar dayatmıştır. Toplumsal konumundan hoşnut olanlarla toplumsal konumundan hoşnut olmayanların karşıtlığı çatışkıları getirir. Aydınlanmış kişi günün çatışkısına bir çözümcü olarak ve toplumsal akışa dönüştürücü bir güç olarak katılacaktır ama dönüşümlerde tek söz sahibi o değildir. Onun göründüğünden daha etkili olması doğaldır. Evrensel dönüşümün koşulları aydınlanmanın koşullarıyla özdeştir. Geriye sıçramalar her zaman vardır ve bu sıçramalar evrensel akışı zaman zaman duraklatsa da hatta çıkmaz yollara soksa da durduramaz. Gelişimin gücü büyüktür: o düz bir çizgi üzerinde gerçekleşmez yani toplumsal dönüşümler en ussal yolları izleyerek oluşur diyemeyiz. Çünkü tarih akıllıların olduğu kadar aptalların, bilinçlilerin olduğu kadar yetersizlerin, iyi niyetlilerin olduğu kadar kötü niyetlilerin, ahlaklıların olduğu kadar ahlaksızların ürünüdür. Onun kırçıllı görünümü sürdürücülerinin çok olmasından gelir. Bilen de bilmeyen de tarihe katılır. Düşünülmeden tartışılmadan benimsenmiş ve yasallaştırılmış kalıp görüşler vardır: kendi aklımla düşünemediğim yerde başkasının aklıyla düşünmek zorunda kalırım.

Başkasının aklı dediğimiz güvenilmez akıl evrensel akışın yönünde de evrensel akışın ters yönünde de durmadan sorun çıkarır. Onun kuralları ilkeleri öngörüleri gerçeklikten yüzde yüz uzak olmasa da değişim için yapıcı bir güç olarak yeterli değildir. En tehlikelisi gelip gelip bir yerde takılmışların, giderken giderken yorulmuşların boş ve yanlış içerikli ilginç ve çekici dilidir. Bu dil zaman zaman kendinde hiçbir

doğruluk değeri taşımayan kavramlar oluşturur. Bu karşılığı olmayan kavramlar ve onlara bağlı olarak geliştirilen kavrayışlar çok zaman yetersiz bilinçleri büyülerler ve onlara bozucu etkenler olarak katılırlar. Bilmeyen insanı her zaman yoldan çıkarabilecek elma şekerleri pamuk şekerleri vardır: bunlar fikirler olarak sunulurlar ve benimsenirler. Bunların zaman içinde etkisiz kılınması gerçek anlamda aydınlanmış insanların yoğun çabasını gerektirir. Dünyada hiçbir güç toplumsal önyargılar kadar dirençli olamaz. O yüzden toplumsal savaşım alanı aydınlanmış insandan çok aydınlanmamış insanın yuvasıdır. O yüzden tarih siyaset üzerinden değil de kültür üzerinden gelişir. Görünüşte etkin olan siyasettir, gerçekte etkin olan her türlü bilince olumlu gerekçeler sunabilen kültürdür. Siyasetin hiç etkili olmadığını elbette söyleyemeyiz. Ama siyaset de sonunda kültürün baskısı altındadır, görünüm bunun tam tersi de olsa. Daha doğrusu siyaset büyük bir tehlike olarak gördüğü kültürü baskı altında tutmak isterken onun etkisi altında kalır. Siyasetin içerikleri bilinç dönüşümleri oluşturmak açısından yeterli değildir, oysa kültürün içerikleri bilinçler üzerinde doğrudan doğruya etkilidir.

Liberal/postmodern tasallutun yeni oyuncağı:

Vicdanizm ve neo-peygamberlik

İçindeki günahlarla cebelleşerek hayatına devam eden peygamberleşmiş özne, toplumun maddesine yabancılaşmaya başlar. Günahlarından arındıkça fark eder ki etrafı milliyetçi, cinsiyetçi, türcü, homofobik manyaklarla çevrilidir! En az 70 milyon tane manyak! Marjinalizme ve anormalliğe övgü burada başlar ve siyasallaşan özne ile toplumun arası açılır, toplumsal dönüşümler uzaylılara havale edilir. Artık dev bir Fatih Akın filmi setindeyizdir. Toplum artık dönüştürülebilir mecra olmaktan çıkmış, boka batmış, iğrenç, pislik dolu bir yerdir. Vicdanizm öznenin gözlerini toplumdaki cevherlere, olanaklara kör eder; içindeki ihtilalciyi öldürür ve yerine bir kesiş koyar.

Alp Atamanalp
Twitter: @marseyyez / e-mail: alpatamanalp@gmail.com

Aydınları[1] dünyadaki türlü sıkıntıya isyan ettiren; sorgulamaya, değiştirmeye ve dönüştürmeye sevk eden en büyük etken kuşkusuz vicdanlarıdır. Vicdan gerçektir, yakıcıdır, esaslı bir terazidir, insanı hayvanlar âleminde biricik yapandır, başına buyruktur, anidir, şiddetlidir ve korunaksızdır. "Türkiye Sol Liberalizmi"[2] olarak kavramsallaştırabileceğimiz ve bizatihi emperyalizmin ideolojik/siyasi/ekonomik gözetmenliğinde bu topraklara incelmiş ve kendini kurmuş olan "praksis"in; 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana keşfettiği belki de en önemli Aşil topuğu, aydın vicdanının korunaksız doğasıdır.

12 Eylül ile birlikte sol liberalizm akademi, kültür ve alternatif medya alanlarının köşe başlarını tutmaya başladı. 30 küsur yıllık bir birikim yarattı, aydın kuşakları yetiştirdi, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde cemaatleşti. Örneğin bugün namlı "Yetmez ama evetçiler" olarak bilinen toplam bir anda, yoktan peyda olmadı; aksine, yıllara yayılan bir süreçte ilmek ilmek işlendi. Bugün "sol liberalizm" derken; kurumsallaşmış, farklı aşamalar için farklı araçları bünyesinde üretmiş ve yeniden üretmiş, makineleşmiş bir yapıyla karşı karşıya olduğumuzu savlayabiliriz. Türkiye Sol Liberalizmi öylesine iyi kotarılmış bir mühendisliğe sahip ki; 2013 Haziran Direnişinde direnişçi kitleler tarafından tam boy AKP destekçisi addedilip düşman saflarında tarif edilmesine rağmen; aradan geçen iki yıllık sürede, yıllardan beri hâkim olduğu mekanizmaları işleterek; bugün yine "sol kamuoyundan" rıza üretebilecek, taraftar toplayabilecek, kendisini en haklı addedebilecek, hatta sık sık üste çıkabilecek hale gelmiştir.[3] O kadar organize bir yapıdır ki bu, bireyin kolunu kapıp yekvücut içine çekmesi; Twitter'da bol RT almış bir fotoğrafa rastlarken, *Bianet*'te okunan bir yazıda, okul kantininde çay sohbetinde ya da iş yerinde bir sigara molasında yapılan tartışmada görülebilir.

Bu denemede; sözü edilen yapının işlettiği en etkili ve sinsi mekanizmalardan "**vicdanizm**"in kökeni ile siyasileşen bireye önerdiği çizgi tartışılmaya; Ogan Güner'in "**Pop siyaset dili ve değişim fantazmagoryası**"ndan hareketle "…dolaşımdaki güncel örneklere bakarak pop siyaset dilini afişe edebileceğimiz, foyasını ortaya çıkarabileceğimiz bazı ortak özelikleri tartışmaya açma"[4] çabası devam ettirilmeye ve buna ek olarak da liberal/postmodern tasallutun kurmaya çalıştığı "solcu özne" tipolojisinin bu coğrafyadaki ideolojik, siyasi, pratik açmazlarına işaret edilmeye çalışılacaktır. "Ne yapmalı?" sorusunun yanıtı bu yazının konusu olmamakla beraber, bazen söküm işinin bizatihi kendisi kimi ipuçlarını doğuracağı için, okurun yazıyı böyle anlamlandıracağı umulmaktadır.

Sol liberalizm ile Kürt uluslaşmasının tarihsel çakışması

24 Şubat Kararları, ardından gelen 12 Eylül Darbesi, Türkiye'nin neo-liberal düzlenişinin başlangıcı, Sovyetlerin çöküşü, "tarihin ve ideolojilerin sonu"… Bilinen süreçleri uzun uzun tekrar etmeye gerek yok. Fakat "vicdanizm"i anlamak için Türkiye'nin neo-liberal yeniden yapılandırılması boyunca birbiriyle iç içe geçen iki temel tarihsel süreci irdelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki Batı'da sol liberalizmin yükselişi, ikincisi de Doğu'da Kürt uluslaşmasının hızla ilerlemesidir.

ÖDP'nin kuruluş sürecinden itibaren, 90'lar boyunca ve 2000'lerde başta büyük kentlerdeki siyasileşen genç kuşaklar ve yaşlı "yenilmiş" kuşaklar

gözlerini *Birikim*, *Toplum ve Bilim*, *Bianet*, *Radikal İki*, *Express Dergisi*, *Taraf*, *Amargi*, *Afili Filintalar*, *İletişim Yayınları*, *Metis Yayınları*, Boğaziçi Üniversitesi Konferansları gibi sol liberalizmin o veya bu şekilde belirlediği farklı türden araçlara açtılar.[5] 90'lar boyunca solda yapılan tartışmalarda, solun direnen bazı kesimleri dışında kalan genişçe kesimince sosyalizmin tarihsel ve bu toprağa özgü değerleri; yani sınıf perspektifi, aydınlanmacılık, İttihatçılık, Jakobenizm, Leninizm, anti-emperyalizm vb. un ufak edilmiş; un ufak edilemeyen unsurlar ise hüsnütalile uğratılarak içeriksizleştirilmişti.[6] Bu süreçte Türkiye solu; moderniteye içkin "içerilip aşılması" gereken meseleleri kavramak, önceki hatalarının ya da yetersizliklerinin devrimci ve bilimsel bir eleştirisini yapmak yerine, modernitenin en kaba sağ eleştirisini yaptı, günah çıkardı ve kendini postmodernizmin şehvetli gözlerine bakarken buldu. En temel kavramların dahi tersyüz edilişi solda hegemonik hale gelmeye başlamıştı artık. Akademi, kültür/sanat çevreleri, alternatif medya başta olmak üzere bu ideolojik çerçevenin taşıyıcılığını yapan aktörler seri üretim halinde konferans kürsülerini, gazete köşelerini, okul kantinlerini ve rakı masalarını doldurdu.[7] 12 Eylül travmasını atlatamamış sol ile kurulan ilişki oldukça organikti; kafalar nereye çevrilse aynı gözlerle karşılaşılıyor, aynı gözlerle tartışılıyor, aynı gözlere ikna olunuyordu. Toplasak 30-40 kelime edecek; Marksizm, Frankfurt Okulu, Avrokomünizm, anarşizm, postyapısalcılık ve liberalizme içkin kimi kavramları çorba eden bir liberal sol kavram seti sol kamuoyunun yüzünü döndüğü her yerde; her yayında, her röportajda, her konferansta, her doktora tezinde, her duvarda karşısına çıkıyordu.[8]

Kavram setinin lanetli kelimelerinden bir seçki: Kemalizm, ulusalcılık, iktidar, tepeden inmecilik, elitizm, otoriterlik, totaliterlik, vesayetçilik, darbecilik, orduculuk, militarizm, komploculuk, stratejik akılcılık, Jakobenizm, Stalinizm, İttihatçılık, devrim sonrasına ertelemecilik, lider tapınmacılığı, kişi kültü, hiyerarşi, üsttencilik, erk, tahakküm, milliyetçilik, ırkçılık, cinsiyetçilik, erillik, homofobi, türcülük, ayrımcılık, atanmışlar vb.

Kavram setinin pırlantalarından bir seçki: Demokrasi, ezilenler, aşağıdakiler, özgürlükçü sosyalizm, özyönetim, yaşam alancılık, çoğulculuk, empati, anlamaya çalışmak, reform, barış, özgürlük, vicdan, acı, özgürlük, bireysel özgürlük, "hemen şimdi", seçilmişler vb.

Tarihsel bağlamlarından soyutlanmış, kartvizitleştirilmiş kavramlar… Düşmana dağıtılacaklar belli, dosta dağıtılacaklar belliydi ve kuşlama misali solun var olduğu her mekâna atılıp kaçılıyordu. 2000'lere gelindiğinde 90'larda yapılan yatırımın meyveleri toplanmaya başlanmıştı. Bunun doruğa çıktığı, en açık biçimde görüldüğü moment 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu'ndaki ünlü "yetmez ama evet" ve boykot tutumunun kimi gerekçelendirmeleri olmuştu.[9]

Buradaki kritik nokta; kadın, çevre, LGBT, vb. farklı toplumsal-tarihsel-ekonomik ilişkilerin ürünü olan farklı sorunların gerçek olmaması değil, sol liberal çerçevenin bunlara aslında gerçek hiçbir çözüm üretemeyecek olmasıdır. Örneğin Siyasal İslam'ın örgütlü bir güce, türlü devlet kademesine, tarikat-cemaat ağlarına sahip olduğu, hatta bizatihi devletin kendisi olduğu; her günü başka taciz, tecavüz ve cinayet sarmalıyla sonlanan bir kadın kasaplığı ülkesinde türban tartışması "Türban ve çarşaf kadının hür iradesiyle giyebileceği, kadının özgürlük alanı içinde tanımlanan, hatta kimi durumlarda onu özgürleştiren, Kemalist elitizme ve yekten moderniteye bir başkaldırı gibi görülebilecek ve buna dair erkeklerin kesinlikle yorum yapamayacağı şeylerdir" zeminine oturtulabilmiş ve uzun süre bu noktadan tartışılabilmiştir. Meseleyi topluma böyle sistem[10] içi bir şekilde yedirebilen sol liberalizmin, değil toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununu çözmek, ülkede yaşanan kadın katliamında suç ortağı olmadığını kim iddia edebilir? Örneğin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açısından feministler "doğal ve meşru taşıyıcısı" değildir, ya da Greenpeace gibi… Tıpkı adında "sosyalist", "devrimci" vb. geçip de AKP Rejimi'ne payanda olan kimi aktörlerin sosyalizme dair hiçbir meşruiyetleri olmaması gibi. Sol liberalizmin yarattığı algı bulanıklığının bir sonucu da bu sorgulanamayan "doğal ve meşru temsilcilik" iddiasıdır.

Örnekler çeşitlendirilebilir. Türkiye'de herhangi bir 24 saatte hayatın nerede ve nasıl aktığını belirli insan, toplumsal kesim tipolojileri üzerinden düşünmeyen sol liberal hayalcilik; örneğin İstiklal Caddesi'nde başka toplumsal-kentsel nitelikler nedeniyle aynı kamusal mekânı paylaşabilen molla kılıklı ile mini eteklinin Kayseri'de, Batman'da, Bursa'da değil yan yana yürümek, iyi ihtimalle aynı mahallede dahi barınamayacağını kestiremez, fakat kitlelere önerisi budur, parmağını akan insan seline doğrultur ve der: "Bakın, isteyince bir arada yaşayabiliyoruz!". Sol liberalizm hem en hayalcidir, hem de soyutlama yeteneği en kadük olandır. Türkiye Sol Liberalizmi doğduğu günden bu yana Türkiye Sağına sebatla hizmet etmiştir.

Vicdanizmi kavrayabilmek için irdelenecek ikinci başlık Türkiye

Sosyalist Feminist Kolektif'in çevirerek Türkçe yazına kazandırdığı, Türkiye'deki kadın meselesine ışık tutan bir çalışma.

Sosyalist Hareketi'nin (TSH) Kürt Hareketi ile ilişkilenmesine dairdir. Kabalaştırmak pahasına özetlemeye çalışırsak: PKK; 12 Eylül'ün yarattığı baskı ortamıyla ortaya çıkan Kürt ulusal damarını yakalamış, dibine kadar Jakoben bir tarzla Kürt coğrafyasında örgütlenmiş, özgücünü büyütmüş ve siyaset arenasına çıkmıştır. Aynı demografik yapıya sahip olmayan Batı'daki etki alanını genişletmek için ise liberal/postmodern siyasalara kapılarını ardına kadar açmış[11], hâlihazırda demografik ve sosyokültürel ağırlığının da bulunduğu İstanbul'u ideolojik olarak "fethetmiş" ve başat olarak buradan yayılan gücüyle Batı'da da önemli bir ağırlığa sahip olmuştur.

Buradaki kritik nokta Türkiye'nin 24 Şubat + 12 Eylül ile ilk kazması vurulan neo-liberal dönüşümünün 90'larda izlediği yolun; PKK'nin (Öcalan'ın) ideolojik düzlemde Marksizm'den, siyasi izdüşümü olarak da sosyalizmden dümeni kırıp bir ulusal hareket olma yoluna girmesinin çakışmasıdır. 12 Eylül'den şahlanarak çıkan PKK ile her anlamda büyük bir yenilgi ve travmayla çıkan TSH arasındaki güce dayalı uçurumun artması beraberinde bir ideolojik/siyasi tabiiyet ilişkisini getirmiştir. Kürt coğrafyasındaki özgücüne dayanarak Batı'ya çeşitli tonlardan liberal/postmodern siyasalar üzerinden açılım yapan Kürt ulusçuluğunun bu yönelimini kavrayamayan, ya da kavrasa bile direnmeyen/direnemeyen solun önemli bir bölümü bu ideolojik hegemonyanın bir parçası haline gelmiştir. Bugün Kürt Hareketi'nin çok aktörlü fakat

2010 Referandumu'na giderken, o zamanlarda "adetten olan" ve "dinozor kemalizan ulusolcuları" tiye alan bir duvar yapıştırması.

gerçek bir bölge gücü olarak[12] tamamen "moderniteye içkin", "basit fizik yasalarıyla" düşünüp/davranıp; önemli bir kısmını hegemonyasına aldığı TSH'nin içinde postmodern bir çizgiyi örgütleyebilmesi acı bir ironidir. Örneğin o zamanın SDP Genel Başkanı, şimdi HDP milletvekili olan Rıdvan Turan'ın Çözüm Süreci'ne dair yaptığı "Evet, bu memlekette kendine sosyalist deyip de ulusalcılığa yönelenler var ama diğer taraftan Kürt halkıyla kader birliği yapmış, haklı mücadelesinin yanında olmuş enternasyonal sosyalistler var, biz de bu kulvardayız. Doğrusu, Meclis'e girmek ya da iktidar olmak temel sorunumuz değildir. Bizim temel sorunumuz, ülkenin demokrasi ve özgürlükler cenneti olmasıdır." (18 Nisan 2013)[13] açıklaması, anlatılmaya çalışan iki kritik sürecinin kesişiminin TSH'yi getirdiği nokta açısından iyi bir özet teşkil etmektedir.

Kısacası; özgücüne dayanarak ittifaklar kuran/dağıtan, bölge siyaseti yapacak bir kuvvete ulaşan Kürt ulusçuluğunun başta TSH'ye ve kendi içindeki sosyalist kadrolara ödettiği ideolojik bedel çok ağır olmuştur. Fakat bu bedel TSH'nin kendi basiretsizliğinin yanında bir hiçtir. Kürt Hareketi'nin müdahaleciliği ve "kapsayıcılığı"; gücün doğası ve pragmatizminin, reelpolitikerliğin doğal sonucudur; bu anlaşılabilir. Fakat TSH bu koşullarda gerçek bir kardeşlik projesinin biricik koşulunun "Batı sosyolojisini örgütlemek" olduğu gerçeğini göz ardı etmiş, ettirilmiş, kendi tarihsel referanslarından vazgeçme konusunda oldukça hoyrat bir cömertlik sergilemiştir. Buna da "Kürt halkıyla dayanışma" diyerek kendisini ikna etmiştir. TSH kendi iddialarından vazgeçtiği ölçüde Anadolu ve Trakya topraklarında kardeşleşmeye değil, milliyetçiliklerin bilenmesine hizmet etmiştir. Konumuz olan vicdanizm de tam olarak bu ideolojik/siyasi çözümsüzlüğün kucağına doğmuştur.

Vicdanizm ve siyasileşen özneye önerisi: Neo-peygamberlik

SSCB'nin dağılmasının, reel sosyalizmin ilk ve en önemli deneyimlerinden birinin çöküşünün solda yarattığı uluslararası ideolojik depresyon henüz tazeyken, 1998 yılında *Sınıftan Kaçış* gibi bir mücevheri kaleme alan Ellen Wood; başat olarak Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un teorisyenliğini yaptığı ve uluslararası ölçekte fırtına gibi esmeye başlayan **radikal demokrasi** akımının iddialarını, sınırlarını ve sermaye açısından işlevselliğini büyük bir tarihselci yetkinlikle ortaya koymuş ve uzlaşmaz bir sertlikle eleştirmişti. Sınıf'ı terk etmiş Yeni Sol'un kurguladığı "sosyalizmin alıcıları" kümesi tespiti, vicdanizmi ve seslendiği kitleyi kavramak açısından da işlevseldir: "Öyle görünüyor ki, yeni 'hakiki' sosyalistler ("radikal demokratlar" olarak da okunabilir - AA), 'sağduyulu' insanlar olarak nitelenebilen ve ortak zemini salt maddi çıkar değil de akıl ve vicdan olan kişilerin sosyalizmin doğal unsurları oldukları yolundaki görüşü paylaşıyorlar. Özellikle de aydınlar, çok önemli bir rol oynamaya yatkındırlar. (Laclau ve Mouffe'un çizdiği çerçeveye göre - AA) Kimi insanlar, sosyalizmin evrenselci ve rasyonel söylemine başkalarından daha duyarlıdırlar; dar maddi … çıkarlardan farklı olan evrensel insan değerlerine bağlanmaya başkalarından daha yatkındırlar; işte bu insanlar, sosyalist hareketin doğal tabanını oluştururlar."[14]

Vicdan korunaksızdır demiştik. Tarih bilinci olmayan solcu vicdansa iki defa korunaksızdır. Kürt halkı ve ulusal öncüsünün gerçekleştirdiği uluslaşma sürecinden -az evvel nedenlerinden kısaca söz etmeye çalıştığımız- batılı solcuya daha 90'lardan itibaren düşen yegâne şey "Kürt halkının acılarına ağlamak" olmuştur. 2000'lerden sonra çok başka ve ge-

İçimizdeki milliyetçiyi öldürelim, içimizdeki cinsiyetçiyi öldürelim, içimizdeki militaristi öldürelim, içimizdeki homofobiği öldürelim, içimizdeki türcüyü öldürelim, içimizdeki erki öldürelim, içimizdeki diğer günah tohumlarını öldürelim ve yaşam alanlarımızı savunalım. Günahlarından arınmış peygamberlere dönüşelim!

lişkin bir şekil alacak vicdanizmin ilk ve en önemli nüvesi buradadır. Burada savlanan çerçeve kabaca şudur: "Kürtler kendi hakları için savaşıyor, ölüyor. Bizse burada hiçbir şeyi değiştiremiyoruz, ancak konuşuyoruz." Bu itki, liberal soldan gelen ideolojik/siyasi bombardımanla birleştiğinde "batıda yaşayan, solcu, aydın, Türk" özneyi şu psikoza sokmaktadır: "Hiçbir şey yapmadığım gibi; aynı zamanda mensup olduğum milletin tarihselliği omuzlarıma Dersim Katliamı, Ermeni Soykırımı, asimilasyonlar, provokasyonlar, katliamlar, Mustafa Suphilerin katli vb. günahlar yüklüyor. Ben bütün bu suçlara ortak olmayı reddediyorum. Ben vicdanlı bir insanım!"

Buradaki yakarış oldukça insanidir ve haklıdır. Fakat atlanan şey şudur: Sözü edilen vahim olayların bir tarihselliği vardır, toplumların bağrından çıkmışlardır, bugüne yansımaları vardır ve benzerleri bugün de yaşanmaktadır, peki bunlara nasıl müdahale edilecektir? Amaç nedir? Geçmişin üzerinde tepinmek mi; yoksa et ve kemikten, havadan ve topraktan gerçekten güzel bir dünya yaratmak mı? Peki, bu dünya nasıl yaratılacaktır? Baştaki yakarış bir katarsis olarak kalacak mıdır, yoksa bir dönüştürme/değiştirme sürecinin itkisi mi olacaktır? Dört kuşak üstten Ermeni bir dedesi olduğunu keşfetmek vicdanı soğutmaya yetecek midir, yoksa meselenin biricik çözümünün bugünün insan malzemesiyle geleceğe uzanmak olduğu bilince çıkarılabilecek midir?

Bugün yukarıdaki ilk nüvenin üzerine nicelerini koyarak yoluna devam eden vicdanizmin bu sorulara verdiği yanıt aşağı yukarı şöyledir:

İçimizdeki milliyetçiyi öldürelim, içimizdeki cinsiyetçiyi öldürelim, içimizdeki militaristi öldürelim, içimizdeki homofobiği öldürelim, içimizdeki türcüyü öldürelim, içimizdeki erki öldürelim, içimizdeki diğer günah tohumlarını öldürelim ve yaşam alanlarımızı savunalım. Günahlarından arınmış peygamberlere dönüşelim! Özne bir yerinden yakalanır: kedi sevgisi, kadın cinayeti, çevre bilinci vb. Sonra buradan başlayarak, diyelim cinsiyetçi, içindeki seksist öldürülür. Sonra; artık tesis edilmiş olan sosyal/kültürel bağdan hareketle çeşitli medya araçları bireyin önüne şunu koyar: Çok güzel, içindeki cinsiyetçiyi öldürdün! Peki ya içindeki türcüyü ne yapacağız? Ya içindeki erk aşığı? Ya da içindeki … liste bitmez. Şimdilik belirli başlıklar yetse de, alan hâlâ bakirdir ve Batı Avrupa ve ABD'den yeni günahların ithal edilmesi işten değildir.[15]

Vicdanizmin siyasallaşan özneye yaptığı bu önerinin alıcısını bir düşünelim. Çok sınırlı sayıda bir aydın kesimi! En fazla sosyalist solun olağan bir seçimde aldığı oy oranı kadar, hatta o bile değil. Yani aslında vicdanizm toplumun çok kısıtlı bir kesimine seslenmektedir, tartıştığı kesim birkaç on bin aydından oluşmaktadır ve milyonlardan karşılık bulamadıkça yalnızlaşır, kıyısından köşesinden onunla benzer günahlardan arınmış peygamber tekkelerine dahil olur, sosyal ve siyasal ihtiyaçlarını tekkelerde karşılayarak ve dünyaya lanet ederek hayatını sürdürmeye başlar. Değiştirme/dönüştürme isteği kırıntılarının yerini lanet etmek alıyordur.

İçindeki günahlarla cebelleşerek ve çevresindeki insanların günahlarıyla yüzleşmesini sağlayarak hayatına devam eden peygamberleşmiş özne, toplumun maddesine yabancılaşmaya başlar. Günahlarından arındıkça fark eder ki etrafı milliyetçi, cinsiyetçi, türcü, homofobik manyaklarla çevrilidir! En az 70 milyon tane manyak! Marjinalizme ve anormalliğe övgü de burada başlar ve siyasallaşan özne ile toplumun arası açılır, toplumsal dönüşümler uzaylılara havale edilir. Artık dev bir Fatih Akın filmi setindeyizdir ve hayattaki her şey bir rastlantılar fırtınası şeklinde cereyan ederken, biz vicdanlı insanlar kâh ağlar, kâh carpediem der; olabildiğince, yapabildiğimizce fazla günahkârı tövbe ettirmeye çalışarak bir şekilde yaşayıp gideriz. Toplum artık dönüştürülebilir mecra olmaktan çıkmış, boka batmış, iğrenç, pislik dolu bir yerdir; özneye düşense bu kötülük deryasından mümkün olduğunca fazla insanı çekip çıkarmaktır. Vicdanizm öznenin gözlerini toplumdaki cevherlere, olanaklara kör eder; içindeki ihtilalciyi öldürür ve yerine bir keşiş koyar. Sonra bu keşişler yaşam alanlarına, ya da sosyal medyaya döner ve tıpkı birer havari gibi diğer günahkârlara tövbe etmeleri için vaaz verirler.

Neo-peygamberliğin önemli bir ayağını da"politik doğruculuk histerisi" oluşturmaktadır. Artık çubuk "toplumsal ilişkilerin dilde yeniden üretimi"ne öylesine bir bükülmektedir ki, örneğin **patriarka**nın[16] Türkiye toplumundaki yeniden üretiminin toplumsal mekanizmalarını kavramaya odaklanmak ve buna uygun mücadele araçları geliştirmeye kafa yormakla; insanların günlük hayatında, sosyal medyada söylediği, yazdığı-çizdiği şeylerin üst-alt metinlerindeki günahlarını ortaya çıkarıp teşhir etmek ikame edilir, mücadelenin kendisi aydınlararası bir savaşa dönüştürülür. Ya da; Sakarya Caddesi'nden

Tarihselliği düşünmeden "gelişine yapıştırma"nın iyi bir örneği. Fatih Yaşlı haklı olarak had bildirmiş.

Tayyip Erdoğan'ın şeceresine sinkaflı küfürler sallayan TEKEL işçisi cinsiyetçidir, seksizmi yeniden üretmektedir ve o çadırın hemen terk edilmesi gerekmektedir.(17)

Vicdanizm düşünsel tembelliğe de neden olur. Günahlar çıkarıldıktan, peygamberlik mertebesine erişildikten, gerekli sertifikalar alındıktan sonra dünyada olan bitenin; mesela ABD'nin falanca hamlesinin ya da Lübnan Hizbullahı'nın filanca açıklamasının hiçbir önemi yoktur. Çünkü siyasileşmiş özneye gelen bilginin geçeceği filtreler baştan bellidir: Savaş olmasın, bu slogan cinsiyetçi, bu bildiri türcü, şu tutum homofobik… Günahlar tespit edilmiş ve lanetlenmiştir; temenniler söylenmiştir. Huzur gelir. Vicdanizm iç sıkıntıları olan siyasileşen özneyi rahatlatan bir çeşit yogadır.

Ülkedeki ve dünyadaki sıkıntıları radikal bir biçimde gerçekten değiştirebileceğine inancının olmaması, vicdanizm praksisinin temelindeki en öz itkidir. "Başka bir dünya mümkün"ü, "Hemen şimdi"yi, bağlam/zaman gözetmeyen en radikal sloganları yine en çok bu fikriyat üretir, fakat en inançsız da odur ve bu kesinlikle bir çelişki değildir. Esasen bütün liberal/postmodern siyasa "dünyanın gerçekten değiştirilemeyeceği" kaderciliği üzerine kuruludur. Bu inançsızlığın siyasi çıktısı da "iktidara talip olmamak"tır. Dünyayı değiştirmek büyük iştir, hem biz kim oluyoruzdur da milyonlara dair siyaset mühendislikleri yapıyoruzdur, hem bunu deneyenler de sol postlu, Stalin, Mao gibi eli kanlı diktatörlere dönüşmüştür. Sosyalizm deneyimlerinin tarihi de birer günahlar tarihidir, "Evet sosyalizm ama lütfen Stalin'inki gibi olmasın!" "Tamam Çin'de bebekleri yemiyor olsalar da, lider kültü nedir öyle?" O vakit büyük meselelere çok da girmeden değişimi/dönüşümü "yaşam alanlarımızdan" başlatalım! Bir olay mı oldu? O an akla gelen, o an yürekte hissettiği en duygusal, en ezber, en radikal şeyi patlatır ve yine temizin de temizi bir vicdan şampiyon olunur.

Bütün liberal/postmodern siyasa "dünyanın gerçekten değiştirilemeyeceği" kaderciliği üzerine kuruludur. Bu inançsızlığın siyasi çıktısı da "iktidara talip olmamak"tır. Dünyayı değiştirmek büyük iştir, hem biz kim oluyoruzdur da, milyonlara dair siyaset mühendislikleri yapıyoruzdur. Sosyalizm deneyimlerinin tarihi de birer günahlar tarihidir, bunlara göre.

Bugün HDP milletvekili olan Garo Paylan'ın Haziran Direnişinin ilk günlerinde attığı tivit. Paylan ülkede yaşanabilecek gerçek bir kardeşleşme projesinin Batı'daki en büyük kitlesel damarını, Tayyip Erdoğanlarla eşitliyor.

Vicdanizm, sol liberal ideolojik çerçevenin özelleşmiş bir ürünü olarak belki de tam olarak ve yalnızca Türkiye'nin bağrından çıkabilirdi. Kabaca, Türkiye Cumhuriyeti; tarihsel gelişimi boyunca sosyokültürel olarak ne "Avrupa", ne "Orta doğu"dur; fakat ikisini de genlerinde barındırır. Avrupa kadar olmasa da kapitalisttir ve sekülerdir, Ortadoğu kadar olmasa da feodaldir ve şiddetle yoğrulmuştur.

Tekke kimlikçiliği, çözme iddiasında olduğu toplumsal sorunları çözmek bir yana dursun, onları başka düzlemlerde yeniden üretir. İnsanların yaratıcı, dönüştürücü edimlerini ve enerjilerini; sorunların kalbinin attığı yerden başka yerlere odaklamaktadır, hedef saptırmaktadır, çözümsüzlük üretmektedir ve bu konuda oldukça maharetlidir. Burada tartışılmaya çalışılan mesele falanca toplumsal sorunun gerçek olmaması değil, vicdanizmin bunlara ürettiği çözüm kılığındaki çözümsüzlüğüdür. Vicdanizmin kendi iddiası farklı olsa da; pratikte varacağı nokta siyaset kurumunun işlevsizleştirilmesi, ideoloji ile siyaset (ya da akademiyle siyaset) arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması, "kitapta yazan çeşitli doğruların" sure ve ayetler halinde "denk geldiği yere yapıştırılması"dır.

Kısaca kavramsallaştırmaya çalışırsak vicdanizm: Günahlarından arınmış, insanlık tarihinde yaşanan türlü kötülükten benliğini sıyırmış bir peygamber olma uğraşıdır, bir kişisel gelişim programının biraz siyasi bir varyantıdır. Soğuk ve katı gerçeğin üzerinden atlayarak dünyada olan biteni çok hakiki insani duygulanım süreçleriyle, kanın hızlı ve coşkun aktığı o insani anlarla açıklamak, buna göre tutum almak, söz söylemek, eyleme geçmektir. Vicdanizmin tutarlı bir tarih okumasına ihtiyacı yoktur. Kısa, orta, uzun vadeli hedeflere ihtiyacı yoktur, hedefine onu ulaştıracak araçları tariflemeye, deneme/yanılmaya ihtiyacı yoktur. "An"ın gereği yapılır ve ikinci bir duygu seli gelene kadar beklenir. Kolayca manipüle edilebilir. İnsana dair olan bir kökü vardır, fakat onu taşıdığı nokta patolojiktir. Sinsiliği ve yayılmacı doğası da buradan gelir: "Ne yani üzülmeyelim mi?" Sınıflar mücadelesi yok, kitle yok, öncü yok, siyasi hedef yok, güç dengeleri yok, program yok, strateji yok, taktik yok, siyaset kurumunun insanlık tarihinden süzülüp gelen abecesine dair hiçbir şey yoktur vicdanizmde. Muhafazakâr kitlelerle empati kurmak, Kürtler orada ölüyorken burada hiçbir şey yapmıyor olmak vardır; Tayyip Erdoğan otoriterdir, ama Kemalistler de otoriterdir, o zaman bunlar bir ve aynıdır!(18)

Başka bir yazının konusu olmakla beraber; bir solcunun, hayatının herhangi bir anında çeşitli biçimlerde deneyimleyebileceği kalp acısını ivedilikle kamuya teşhir etmemesi bir ahlaki çöküntü göstergesidir artık. Burada perdenin arkasına sak-

lanmış, insanların hisleri pop nesneleri haline getirilmektedir. Feci bir olayın ertesi günü kırmızı gözlerle ortada gezmeyen -hatta yetmezdöktüğü gözyaşı kadar acılı tivit atmayan kalpsizler teşhir edilmelidir! "Bu kötülük deryasının ortasında sen neden acı çekmiyorsun? Hepinizden tiksiniyorum!"

Emperyalizmin ve Türkiye kapitalizminin belki de en büyük başarısı: Solu bütün ileri değerlerinden koparıp, böylesi makbul bir vicdan solculuğu yaratabilmesidir. Vicdanlı olmak ile kavramsallaştırmaya çalışılan vicdanizm farklı, hatta taban tabana zıt şeylerdir. Vicdanizm toplumsal meselelerin çözümüne dair sağdan bir öneridir. Sürekli ağlayıp sızlanan, muzaffer coşkuyu, zafer hissini unutmuş, marjinal, tekkesinde devinen[19] siyasi özneyi yaratan mekanizmadır. Önerisinin esasında bir kişisel gelişim programı olması ve sol liberalizmin ulaştığı kurumsallaşma düzeyinin ileriliği, yaygın siyasi/kültürel/medya ağlarına sahip olması nedeniyle, vicdanizmin özellikle siyasileşen genç nüfusa sirayet edebilme kapasitesi çok yüksektir.

Gelecek sayıda

- Ortadoğu'da vicdanizmin praksisi: Kimin gözyaşı daha ağır çekiyor? "Kim daha vicdanlı?" ve ihtilalcilerin vicdanı

DİPNOTLAR

1) Yazıda aydın "okuyan/okumuş yurttaş" olarak, kavramın kapsadığı en geniş anlamda kullanılmaktadır.
2) Sol liberalizm nihayetinde liberalizmdir. Burada Türkiye tarihinde özelleşmiş bir yapıyı akla getirmesi için bu şekilde kullanmayı uygun gördüm.
3) 2013 Haziranı'nda sol liberalizmin yalnızca "AKP yandaşı" görüntüsü darbe almıştır, fakat sol liberalizmle kökten bir ideolojik hesaplaşmaya gidilememiştir. Nasıl yapılabileceği başka bir tartışmanın konusudur.
4) Ogan Güner, "Pop siyaset dili ve değişim fantazmagoryası" *Bilim ve Gelecek*, Ağustos 2015.
5) Burada "sağlam durduğunu" tespit edebileceğimiz tek popüler mecra mizah yayıncılığı olabilir.
6) Özgürlükçü laiklik, emek eksenli olmak, "Parti olmayan parti", Emeğin Avrupası vb. gibi.
7) Bu seri üretim mekanizmasının boyutlarını kavramak için *Birgün* gazetesinin bünyesinden çıkan ve bugün has "sistem" unsuru olan aydınların baş döndürücü fazlalığına bakmak yeterlidir.
8) Verili bir tarihsel dönemi anlamak için şu kıstasa bakmak faydalıdır: Gözünü solculuğa açan insanlar kimi görüyor? Hangi araçlar vasıtasıyla hangi kavram setleriyle buluşuyor? Başka bir yazıda irdelenmeye bırakmak üzere burada şu kritik tespiti yapmak gerekir: Özgüç yaratarak/biriktirerek kurumsallaşmak ideolojik/kültürel hegemonya kurmayı önceler. Güç, sirayet ettiği alandaki ideolojiyi ve kültürü de belirler. Tersini yapmaya çalışmak, yani özgüç yokken ideolojiden taviz vermek siyasi intihardır.
9) Burada düşülen yaygın bir hata, örneğin DSİP'in bir umacıya dönüştürülüp aslında sosyalist sola musallat olmuş birçok yanlış kavrayışı mantıksal sonucuna taşıdığının gözlerden kaçmasıdır.
10) Evet bildiniz, sol liberallerin de kullanmaya bayıldığı bir amentü olan "fuckthesystem"daki sistemin ta kendisi!
11) Burada kapılar PKK'nin içine doğru değil dışına (Batı'ya) doğru açılmıştır. PKK içeride "çelik gibi"dir, öyle olmak zorundadır.
12) Tıpkı dünyadaki bütün "gerçek güçler"in yaptığı gibi.
13) "Sosyalist partiler Aydar'ın 'sosyalistler bizi anlamıyor' çıkışını değerlendirdi" – soL Haber Portalı. http://haber.sol.org.tr/soldakiler/sosyalist-partiler-aydarin-sosyalistler-bizi-anlamiyor-cikisini-degerlendirdi-haberi.
14) Ellen M. Wood, *Sınıftan Kaçış*, Yordam Kitap, 2006, s.24-25.
15) Lookism, colorism, gerontokrasi vb. sırada! Keşfedilmeyi ve ithal edilmeyi bekliyorlar!
16) Meselesi "dünyayı değiştirmek" olanlar için her kavram gibi patriarka da bir tarihsel/coğrafi inceltmeye tabi tutulmalıdır, evrensel ve ortak özellikler taşısa da örneğin "Fransız patriarkası" ile Türkiye'ninki, ya da İran'ınki bir değildir. Eğer ki siyaset ideolojiden/akademiden farklı bir düzlem ise, bu mecraya dair oluşturulacak mücadele programının böylesi bir inceltmeye ihtiyacı vardır.
17) Yazarın kişisel bir tecrübesidir.
18) Gözden kaçmaması gereken bir diğer önemli nokta ise, bu çerçevenin yalnızca HDP'de değil, fakat artık Yeni CHP'de de somutlanıyor olmasıdır.
19) Tekkesinde devinmek, cemaatleşmek, belirli ve marjinal bir alt-kültüre sıkışmak anlamında kullanılmıştır. Pasifizm anlamına gelmemektedir, bilakis, en "radikal" taşı gerekirse yine vicdanizm atar.

Vicdan ve vicdan solculuğu

Toplumsal katmanların belirleyeni olarak sınıfları değil de kimlikleri görmeye başladığınız anda, siyaseti de kimliklerin mücadele alanı gibi algılarsınız. Böyle olunca öncelikle sizin de kendinizi (solcuları) bir kimlik derekesine indirmeniz, sonra da diğer kimliklerle ilişkinizi tanımlamanız gerekir. Bu ilişki nasıl tanımlanacak? Tabii ki vicdana dair bir dizi kavramla. Bunun doğal sonucu enerjisini düzeni değiştirmekten ziyade, yardıma ihtiyacı olanlara dayanışmaya harcayan bir soldur.

Gaffar Yakınca (Deli Gaffar)

Ortadoğu'da olup da kanamayan bir coğrafya yok gibidir. Bizim ki de öyle. Gün geçmez ki akıllara durgunluk veren, bu kadar olmaz dedirten bir başka zulümle karşılaşmayalım. Hal böyle olunca vicdan dedikleri kavram bizde Batı'dakinden daha güncel, daha güçlü oluyor. O kadar güncel ve güçlü ki, kişisel bir nitelik olmaktan çıkıp politik alana bile girebiliyor… Aslında haksızlık etmeyelim, Batı'da da politik alana girdiği oluyor, ancak bizde girmekle kalmıyor, geniş bir politik alanda belirleyici de oluyor.

Oysa vicdan, her şeyden önce genel anlamda bireye ilişkin bir kavramdır. Almanların "gewissen" dediği, İngilizcede ve Fransızcada "conscience" diye bilinen kavramın kaynağı dinseldir, inanca ilişkindir; pek çok kaynakta moral değerlerin temel kaynağı olarak işaret edilir. Çağdaş düşüncenin ve bilimin gelişmesiyle vicdan kavramı sadece dinsel değil, dindışı (seküler) ve psikolojik açılardan da tanımlanmaya, irdelenmeye başlamıştır. Aydınlanmanın Batı dünyasında yarattığı sarsıntı, Alman düşüncesini vicdan kavramını taşıdığı nokta ve sair konular belki daha kapsamlı bir yazının konusu olabilir.

Bizdeki en eski kavram Türk halk inancındaki "bulunç" kavramıdır. İnsanın kendi ahlak anlayışını ve davranışlarının buna uygunluğunu değerlendirmesini sağlayan içsel bir güç olarak tanımlanır. Bugün kullandığımız vicdan sözcüğü ise Arapça v-c-d kökünden gelir, "aranan bir şeyi bulmak" anlamındadır. Tasavvufta "kendinden geçme" anlamındaki vecd kavramı da aynı köktendir. İyiyi kötüden ayırt etmeyi, doğru yolu bulmayı sağlayan içsel gücü ifade eder, bu güç insanın yaşamı boyunca sahip olduğu iki önemli dahili yol göstericiden (rehberden) biridir. Diğer rehber akıldır. Harici yol göstericiler ise dinsel anlamda *Kuran*, peygamberin sünneti ve mezheplere göre değişen hadis ve ayet yorumlarıdır.

Aydınlanma sonrası Batı düşüncesi büyük oranda seküler bir temele dayandığı için Batı'da vicdan dediğinizde farklı boyutları olan karmaşık bir kavramdan söz edildiği anlaşılır; kavram, din ve Tanrı bağlamına sınırlandırılmadan tartışılır. Bizde ise halkın çoğunluğu vicdanı dinsel inançla bir tutar, "Allah'tan korkmayan kuldan utanmaz" ya da "Allah'tan korkmayanın vicdanı olmaz" gibi sözler pek yaygındır. Öte yandan 1908 devrimi ve cumhuriyet aydınlanması sayesinde vicdanın dindışı bir anlamının olabileceği düşüncesi de özellikle aydınlar arasında yaygınlık kazanmış, solun güçlü olduğu dönemlerde hiç de azımsanamayacak büyüklükteki halk katmanlarını etkilemiştir. Laik eğitimin güçlü olduğu, kurumsallaştığı dönemler dindışı bir ahlakın kurgulanmasını gerektirmiş, bu alan büyük oranda cumhuriyet ideolojisinin argümanlarıyla ve -bu sayede- bir miktar da Marksist/materyalist yaklaşımlarla dolmuştur.

Açık ki bu bir mücadele başlığıdır. Aydınlanmacılar ya da solcular, dinsiz olan kişilerin de ahlaklı ve vicdanlı olabileceğini ispat etmeye, insanlara bu yönde cesaret vermeye çabalamaktadır. Ülkenin 19. yüzyıldaki durumunu göz önüne alacak olursanız hepi topu bir yüzyıllık kısa bir zamanda pek de başarısız olduklarını söyleyemeyiz. 12 Eylül faşizmi ile başlayıp AKP dönemiyle zirveye ulaşan dinci/postmodern saldırıya kadar Türk düşünce dünyası bu konu başlığında büyük oranda dindışı bir çerçeveye sahipti.

Bugün bile aydınlar arasında dinsel vicdan algısının çok yaygın olduğunu söyleyemeyiz. Ancak bu sefer daha başka bir sorunla, postmodern Batı düşüncesinin etkisiyle mücadele etmek gerekiyor. Diğer tüm kavramlara olduğu gibi vicdan kavramına da bilimsel olmaktan ziyade gözlemci ve "özgürlükçü" bir perspektifle yaklaşan bu düşünce yapısı Türkiye'nin düşünce iklimini ciddi anlamda sarmış durumda.

Sola musallat olan postmodern yaklaşım

Buradaki anahtar kavram çokkültürlülüktür. Sovyet sonrası Batı düşüncesinin en önemli ihraç malı budur. Göçmenlerin topluma entegre edilebilmesi, Avrupa Birliği gibi ulusötesi yapıların kurulabilmesi, dinlerin kardeşliği ya da medeniyetler ittifakı gibi projelerin yaşama geçirilebilmesi için gereken düşünsel katkının amiral gemisi çokkültürlülük kavramıdır. Yanında tolerans, empati, bir arada yaşama, hoşgörü gibi kavramlarla beraber gelir ve tüm bu kavram seti için bilimsel bir altyapıdan ziyade vicdani bir temel gözetir.

Bu düşüncenin geleneksel sol akımlarla yakınlaşması gayet kolay olmuştur. Çünkü barış yanlısı olma, ırkçılık karşıtlığı, göçmen hakları, üçüncü dünyaya yardım, ulus devleti aşma hedefi gibi bir dizi başlık zaten ortak bir alanı tarif etmektedir.

İşin talihsiz (belki de kasten tasarlanmış) yanı ise bu olgunun çıkışının tüm dünyada devrimci mücadelelerin geriye çekildiği, sosyalistlerin bir yenilgi psikolojisiyle deyim yerindeyse "pusulasız kaldığı" bir döneme rastlamasıdır. Dünya sol hareketinin atomize olduğu bu dönemde yaşamla bağını düzenle mücadele üzerine kurmuş olan devrimci birey ya da solcu düşünür, hem pratik hem düşünsel anlamda savrulmalara daha açık hale gelmiştir. Sonuç, aslında daha çok bireysel vicdanın konusu olabilecek ve solcuların destek olmanın ötesinde ilişki kuramayacağı kimi başlıkların doğrudan sol mücadelenin belirleyenleri haline gelmesidir.

Bilimsel çalışmalarda ve özgün düşünce yaratımında zaten pek ileride olduğumuz söylenemez. Çevirilerle başlamış bir aydınlanma tarihimiz var. Öyle sanıyorum ki bizdeki siyasi ve toplumsal fikirlerin büyük çoğunluğu Batı'dan ithaldir. Dolayısı ile 12 Eylül sonrası Türkiye solu bu yeni yaklaşım biçimini çok çabuk kabul etti, kabul etmekle kalmadı o güne kadar ki tüm sorunlarının nedeni bu düşüncenin eksikliğiymişçesine buna sarıldı, bu yeni düşünce biçimini sadece günün siyasetini örmek için değil, aynı zamanda geçmişle hesaplaşmak için de kullandı.

Geçmişteki yenilgilerimizin temel sebebi dar kafalılığımızdı, toplumda işçilerden ve patronlardan başka kesimlerin olduğunu görmememizdi. Oysa şimdi farklılıklarımızla bir arada yaşayabilmek temel hedefimiz olabilirdi, oldu da. Oysa zaten "mecburen" bir arada yaşıyorduk ve bir arada yaşamanın koşullarını var eden de yok eden de bizim iradi tutumumuzdan başka bir şeydi.

Solculuğu kimlik derekesine indirmek

Heyhat, toplumsal katmanların belirleyeni olarak sınıfları değil de kimlikleri görmeye başladığınız anda, siyaseti de kimliklerin mücadele alanı gibi algılarsınız. Böyle olunca öncelikle sizin de kendinizi (solcuları) bir kimlik derekesine indirmeniz, sonra da diğer kimliklerle ilişkinizi tanımlamanız gerekir. Bu ilişki nasıl tanımlanacak? Tabii ki vicdana dair bir dizi kavramla. Örneğin ezen-ezilen, mağdur-zalim, çevredeki-merkezdeki vb. Bunun doğal sonucu enerjisini düzeni değiştirmekten ziyade yardıma ihtiyacı olanlara dayanışmaya harcayan bir soldur.

Dayanışma şüphesiz çok önemli bir kavramdır, ancak mücadelenin önüne geçtiğinde sizi toplumdaki herhangi bir inanç grubu ya da bir kulüp gibi tali bir unsur haline getirir. Çünkü en evvel kapitalizm var olduğu sürece, adaletsizlikler hep var olacaktır, o zulümden bu zulme koşturup başka bir program kurmadığınız zaman belki iyi niyetiniz sayesinde takdir toplarsınız, ama sonunda zulmün ortadan kalkması için aslında hiçbir şey yapmadan helak olduğunuzla kalırsınız.

Hele bir de içinde bulunduğunuz toplumda kimlik sorunlarından biri başat problem haline geldiyse, o zaman tuttuğunuz yol bir tür siyasi intihara dönüşür. Örneğin Türkiye'de Kürt kimliği meselesi ciddi sorun haline gelmiştir. Siz tutup kapitalizm içinde bile çözülebilecek bir konuyu devrimciliğin/solculuğun temel bileşeni haline getirirseniz, bir süre sonra devrimciliğinizi yitirirsiniz. Nitekim bizde böyle olmuştur, Türkiye solunun toplumsallaşamamasının önündeki en önemli engel kendi tutumudur. Neredeyse tüm ajandasını ve tavrını bir ulusal sorun üzerinden belirleyen sol nasıl büyüyebilir?

'Vicdan solculuğu' örnekleri

Vicdan solculuğu tamamen ithal bir kavramdır, bizde karşılığı yoktur demiyorum. Bir kere vicdan bu toprağa yabancı bir kavram değildir, ikincisi Batı'nın üçüncü dünyacılığına denk düşebilecek sol bir sivil toplumculuk akımımız vardır. Ancak bu yöndeki 30 yıllık gelişim çizgisi sonuçta bize Batı'dakine çok benzeyen ve argümanlarını da daha çok oradan alan bir "vicdan solculuğu" akımı armağan etti.

Bugün hemen her konu başlığında bu akımın etkisini görüyoruz. Bu yıl yaşadığımız en dramatik örnek 1915 olayları nedeniyle başlatılan "özür diliyorum" kampanyasıydı. Başını yetmez ama evetçilerin ve liberallerin çektiği Türk ve Kürt aydınları 1915'te yaşananlar için mağdurlardan, onların yakınlarından ve Ermeni toplumundan özür diliyorlardı. Allahtan Ermeni toplumu ve solcu Ermeni örgütleri bu işe pek il-

Bugün daha başka bir sorunla, postmodern Batı düşüncesinin etkisiyle mücadele etmek gerekiyor. Diğer tüm kavramlara olduğu gibi vicdan kavramına da bilimsel olmaktan ziyade gözlemci ve "özgürlükçü" bir perspektifle yaklaşan bu düşünce yapısı Türkiye'nin düşünce iklimini ciddi anlamda sarmış durumda.

tifat etmedi de kampanya pek fazla büyümeden kendi kendine sönümlendi. Tabii bunda AKP'nin artık bu kesimlere ihtiyacının kalmamış olmasının da bir etkisi var, merkez medya bu arkadaşları eskisi kadar cilalayıp parlatmadı.

Kendine solcu diyenlerin çözüm diye bula bula koskoca bir toplumun kendini lanetlemesini bulmuş olması başlı başına histerik bir durumdur ve zaten toplumda da hiçbir özel/genel karşılığı bulunmamaktadır. Bunu bir yana bırakalım, olayı güya iyilik yapmaya çalıştıkları Ermeniler açısından ele aldığımızda da tam tersi bir sonuçla karşılaşırız. Sizin bireysel olarak özür dilemeniz hiçbir anlam ifade etmemektedir, hiçbir temsil ehliyeti olmayan birkaç kişinin dizlerini dövmesi, ne bu cürümün sonuçlarını hafifletir ne de gerçeğin aydınlatılmasına hizmet eder. Aksine, "ben özür diledim bu iş kapandı" noktasına varmak için bir yol taşı olabilir.

Hangi sıfatla kimden özür diliyorsunuz? 1915'te yaşananlar bir bireysel (ya da tarihsel) özür sorunu mudur, yoksa kapitalist devlet mekanizmasıyla halklar, kültürler arasındaki ilişkiye dair bir sorun mu? Emperyalizm, milliyetçilik, imparatorluklar arası çıkar çatışmaları, Türk, Kürt ve Ermeni toplumlarının seçkinleri bu işin neresindedir? Ermenilere ait hangi mallar hangi biçimde el değiştirmiş, bu işin servet birikimine ne gibi bir etkisi olmuştur? Bugünün dünyasında tarafların durumu nedir? Hangi iddia hangi sonuca hizmet eder ve en önemlisi gelecekte bunların olmaması için ne yapmak gerekir?

Özür dilemeniz ve "vicdanlı" bir insan olmanız, evet belki iki toplum arasında dostluğun gelişmesine hizmet edebilir, ama bu tip olayların yaşanmamasını garanti etmez, edemez. Çünkü olay sizin dedenizin bireysel cürümü değildir, tüm yukarıda saydıklarımla ilişkilidir. Bunu görebilmek için de sadece vicdan gibi müphem bir kavramın değil, aklın, bilimin ışığıyla da bakmanız gerekir.

Özür dilemek ve "vicdanlı" bir insan olmak, evet belki iki toplum arasında dostluğun gelişmesine hizmet edebilir ama bu tip olayların yaşanmamasını garanti etmez, edemez.

Aynı toplumsal koşullar bir kez daha oluştuğunda benzer olaylar bir kez daha yaşanır. Tarihteki boğazlaşmalar, kırımlar saymakla bitmez. Ancak bunun nedenini bir ulusun kötü karakterinde ya da bireylerin vicdansızlığında aramak parmak ayı gösterirken parmağa bakmak gibi bir şeydir.

Benzer bir örnek liberal solcuların çok büyük bir icatmış gibi dillerine doladıkları hakikat komisyonlarıdır. Kürt sorununda savaş döneminin yaralarının onarılması ve toplumsal barışın yaratılması için bu yöntem önerilmektedir. Evet, işkencecinizi affedebilmeniz toplumsal barışın sağlanmasına olumlu bir katkı koyar, ama işkencenin kendisinin bir cürüm olarak varlığını tartışmadan, yaptırımlarını oluşturmadan, koşullarıyla savaşmadan onu yok edemezsiniz. Bir yolunu bulup yeniden hortlaması an meselesidir. Örneği Güney Afrika'dır. Hakikat ve yüzleşme komisyonları sadece beyazların daha beyazlatılmasına yaramıştır. Yanlış anlaşılmasın, yöntemin kendisi kötü değildir, sadece tek başına adaleti getirebilecek bir yöntem değildir. Bir yandan hakikat komisyonları kuran Güney Afrika diğer yandan kapitalist modelde ısrar etmiş, sonuç hakikatleri bilen ama aynı sefalete, aynı açlığa mahkûm olan milyonlar olmuştur. Demek ki bu iş solcu bir programın ancak parçalarından biri olabilir, kendisi değil.

Bu verdiğim örnekler işin daha çok siyasi boyutuyla ilgili. Bundan daha önemlisi vicdan kendinden menkul bir şey değildir. İdealistlerin iddia ettiği gibi içimize tanrı ya da başka bir güç tarafından üflenmez, maddi koşullarımızın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Zenginlerle yoksulların, Doğulularla Batılıların, eşitlikçi bir toplumda büyüyenlerle büyümeyenlerin ahlak anlayışları ve vicdanları da farklı biçimlerde şekillenir. Dolayısıyla toplumsal sorunların çözümünü ortak bir vicdani kanaatin oluşmasına havale etmek hem çok uzun hem de çok riskli bir yöntemdir. Medyanın ve onu elinde tutan sermayenin her şeyi manipüle ettiği bir çağda vicdani kanaatlerin bağımsız bir biçimde gelişeceğini düşünmek saflık olur.

Solcuların birinci amacı daha adil, daha eşit bir dünya yaratmaktır. Bilimin ve materyalist aklın rehberliğinin ikinci plana düştüğü her yöntem bu amaç için risk oluşturur. Hele bir de yöntemsel bir tercih olmaktan çıkıp böyle siyaset yapma, düşünce üretme biçimi haline geliyorsa, o zaman tam tersi bir amaca hizmet etmeye başlar. Solculuk ve devrimcilik yapıyorum zannederken aslında farkında olmadan karşı tarafın çıkarlarına, sermayeye ve emperyalizme hizmet etmiş olursunuz.

- Dosya -

Atlasta dişi ayak izleri

Avrupa'nın ortada (merkezde) olduğu ve diğer kıtalara oranlandığında gerçek boyutlarından çok daha büyük gösterildiği, coğrafya biliminin ciddi ideolojik çarpıtmalar içerebileceğinin aşikârı olan, dünya küresinin iki boyutlu düzlemde açılmış olarak temsil edildiği (klasik) bir atlas getirin gözünüzün önüne. Tam da, böyle ideolojik yüklerle nesnellik iddiası sakatlanmış bir 18. - 19. yüzyıl dünya atlasının uzak köşelerine ayak izlerini bırakma cesaretini gösteren kadınları ele alıyoruz bu dosyada.

İnsanoğulları gibi insankızları da, türlerinin on binlerce yılı bulan tarihi boyunca yollara düştü kuşkusuz. Dünyada herhangi bir toprak parçasının gerçek anlamda keşfinden söz edeceksek, 160 binyıl öncesine, türümüzün yeryüzündeki uzun yürüyüşüne Afrika'da başladığı zamanlara gitmek gerek. 10 binyıl öncesine gelindiğinde, yeryüzünde insanın kadınlı erkekli ayak basmadığı kıta kalmamıştı.

Ama uygarlık tarihi boyunca, yağmalamak ya da ele geçirmek için düzenlenen seferler ve gelişen ticaretle birlikte adım adım artan insan hareketliliğini, yakın çekimle yavaşlatarak seyretme imkânımız olsa, asıl olarak erkek yüzleri görürdük. Bu görüntü, 14. yüzyıldan itibaren Batı'nın dünyanın geri kalanını "keşfetmeye" girişmesiyle, sayıca artan, mesafece uzayan, nitelikçe değişen yolculuklarda da farklı olmayacaktı. Devam eden yüzyıllarda, uzak kültürlerin topraklarının altı-üstü yağmalanır, insanları köleleştirilir, sömürülür, canlarından edilirken ya da farklı coğrafyalardaki bitki ve hayvan topluluklarının, jeolojik yapıların, eski ve yaşamakta olan farklı kültürlerin bilgisine erişmek (sahip olmak) için bilimsel keşif gezileri düzenlenirken, atlas üzerinde esasta bir erkek trafiğiydi yaşanan. Zenginlik ve bilgiyle gelecek gücü, iktidarı, "tarihsel olarak hak etmiş" cinsiyet çıkıyordu yolculuklara.

Kadınların toplumsal konumu Batı'da da kolay değişmemiştir. Onlara yüzyıllarca biçilen asıl mekân "yuvaları", asıl rol "annelik" ya da "süs olmak"tı; toplumsal ve siyasi alanlarla işlevlerden uzak tutuldular. Fransız Devrimi ile yeşeren toplumsal ve cinsiyet açısından eşitlikçi fikirlere rağmen, 19. yüzyılın ortalarına dek kadınların üniversiteye gitmesi yasaktı, siyasi alana girme, oy kullanma hakkını Avrupa ve Amerika dahil, ancak 20. yüzyılda elde ettiler.

Bu dosyada ele aldığımız ve ilerleyen sayılarda ele alacağımız kadınların yolculuklarının ilk adımlarının, cenderesine sokuldukları geleneksel mekân ve rollerden dışarıya doğru atıldığı görülecektir. Örneğin **Jean Baret**, Fransız Donanması Yönetmeliğine göre gemilerde kadınların bulunması yasakken, aylarca sürecek bir bilimsel keşif yolculuğuna dahil olmayı göze almıştır, tabii ki erkek kılığında. **Nellie Bly**'a bakıldığında, gazetecilik yaşamının, çalışan kadınları aşağılayan ve yerinin yuvaları olduğunu söyleyen bir yazara tepkiyle başladığı, emekçi kadınların ağır çalışma koşulları ve düşük ücretlendirilmeleriyle ilgili mücadelelerle devam ettiği; yoksul bir aileden gelen bir kadın olarak, cinsel ve toplumsal olarak kendisini ezen düzene yaşamı boyunca meydan okuduğu görülecektir. Yolculuğu da bir meydan okumadır: Jules Verne'in 80 günde dünyayı dolaşan erkek kahramanı Phileas Fogg'un rekorunu kırmak istemiştir. Ele aldığımız her kadının hikâyesi, toplumsal cinsiyet kabullerine küçüklü büyüklü itirazlar içeriyor. Benimsemeyeceğimiz bir isim olan **İsabella Bird** bile, ömrünün büyük kısmında kendisini İngiltere'ye zincirleyecek evliliğe karşı, dünyayı ayaklarının altına serecek özgürlüğü yeğlemiştir. **Fany Bullock** Himalayar'ın zirvesinde, manşetine kadınlara oy hakkını taşıyan gazeteyle poz vermiştir. **Alexandra Tinné** ya da **İda Pfeiffer**'in tutkun oldukları yolculukları finanse edebilmek için, diledikleri gibi harcayabilecekleri bağımsız bir bütçeye ulaşabilmeleri, ancak baba ya da kocalarının ölümüyle olmuştur.

Kadın gezginleri, erkek gezginlere göre nadir yaparak, bizim açımızdan hikâyelerini cinsiyet temelinde bir araya getirerek anlatmaya değer kılan, işte atlamaları gereken bu tarihsel ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği eşiğidir.

Kuşkusuz, Batı dünyayı ele geçirirken ve kültürünü küreselleştirirken çıkılan yolculuklarda kadın ağırlığı olabilseydi de, benzer şeyler yaşanırdı: Gelişen tüccar sınıfının daha fazla zenginlik güdüsüyle başlayan, iktidarların emperyalist niyetleriyle devam eden bu yolculuklarda, gittikleri yerlere uygarlık ve "hizmet" taşıdıkları bilinciyle kendilerini haklılaştırarak ve üstün görerek, her türlü yağma, yıkım ve zorbalığı kadınların geneli de yapardı. Nitekim, ele aldığımız kadınların "Batılı" her türlü önyargıyı taşıdıkları, dünyanın geri kalanından üstün olduklarını içselleştirdikleri bir bilinçle hareket ettikleri ve gerektiğinde ülkelerinin sömürgeleştirme faaliyetlerine destek oldukları da görülecektir. Bu kadınların arkalarında bıraktıkları, gezilerini anlattıkları her bir eser, yukarıdaki açılardan tek tek incelenebilir ve tarihsel bağlamları içinde ve karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Birkaç sayı devam edecek dosyamızı hazırlarken, karşımıza çıkan kadınların hikâyelerinden ekip arkadaşlarım **Gözde Yazıcı** ve **Yusuf Can Semerci** ile birlikte çok şey öğrendik ve keyifle çalıştık. Umarız sizler de, dosyanın akademik bir çalışma değil, popüler bir yayın olduğunu da göz önünde tutarak, keyifle okursunuz.

Nalân Mahsereci

Dünyanın çevresini dolaşan ilk kadın: Jean Baret

Jeanne Baret'nin ölümünden sonra, 1817'de yapılmış, denizci kılığında hayali portresi.

Londa Schiebinger
Pennslvania Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü
Çev. Nalân Mahsereci

Jean Baret (1740-1816), Fransız hükümetinin dünyanın çevresinde keşif yolculuğuyla görevlendirdiği denizci Bougainville'in seferine, Kraliyet doğabilimcisi ve hekim kimliğiyle gemide bulunan Commerson'un uşağı olarak, erkek kılığında katılmıştır. Dönemin donanma içtüzüğü, kadınların gemilerde bulunmasını yasaklıyordu. Tahiti'ye kadar cinsel kimliğini saklamayı başaran Baret, Commerson'la büyük ihtimalle "suç ortağı" olmalarına rağmen, deşifre olduktan sonra tüm sorumluluğu üstlenmiştir; yolculuk boyunca, Commerson'la birlikte sayısız bitki toplamış, herbaryumlar yapmış, böcek koleksiyonları oluşturmuş ve denizkabuklarını düzenlemiştir.

Okuyacağınız makale, Mart 2013 tarihli *Endeavour* dergisinde (Cilt: 27, ss.22-25) yayımlanmıştır. Spot ve çevirmenin olduğu belirtilen notları dışında, makalenin aslına sadık kaldık.

Bilimsel keşif yolculuklarının zihinlerimizi büyülemesi, Sir Hans Sloane'in 1687'de Jamaika'da biyolojik incelemeler yaptığı geziyle ya da Joseph Banks'in Endeavour adlı gemiyle, 1768'de Yeni Zelanda ve Tahiti'ye yaptığı yolculuğa dair bir imajla olur.

Ama 18. yüzyılda bilimin hizmetindeki, pek de güvenli olmayan okyanus aşırı yolculuklara eğreti adımlar atan kadınlar da vardır. Almanya doğumlu **Maria Sibylla Merian**, 1699'da, egzotik tırtıllar aramak için, Amsterdam'dan Güney Amerika'daki Surinam'a kadar yolculuk yapmıştır. Erken Modern Avrupa'da pahalı ve pek rağbet gören bir kumaş olan ipeğe rakip bir iplik üretecek bir tırtıl bulmayı amaçlıyordu. Maria Sibylla Merian, zamanla, 18. yüzyılın en çok bilinen doğa tarihi kitabı haline gelecek olan bir kitap da yazmıştır.

Maria Sibylla Merian, döneminde bilim uğraşının peşinde yalnız başına yolculuğa çıkan tek kadındı[1]; yine de iradesini kullanarak deniz yolculuğu planları yapan başka kadınlar da olmuştur. Bu makale, 1776'da dünyanın çevresini dolaşan ilk kadın olan Fransız Jeanne Baret'nin (ya da Barret; 1740-1816) ya da gemide ve imza olarak kullandığı adıyla Bonnefoy'un, seyahatleri ve maceralarını sıralayacaktır (Resim 1).

Bağımsız bir araştırmacı olan Merian'ın tersine, Jeanne Baret, Louis Antoine de Bougainville'nin yolculuğunun(*) kraliyet doğabilimcisi ve hekimi olan Philibert Commerson'un (Resim 2) botanik asistanı ve kişisel uşağı olarak seyahat ediyordu. Bu amaç için erkek kılığında gizlenmiştir. Ve böylece hikâye başlar.

Genç uşak

Baret'nin cinsiyeti keşfedildikten sonraki sorgusunda verdiği yanıta göre, "Efendisini (Commerson'u) de, Rochefort'daki rıhtımda, tam da yolcular gemiye bindirilirken, kendisini erkek kılığında sunarak kandırmıştı."

Baret'nin hikâyesi sıklıkla şöyle anlatılır: Birlikte yolculuk ettiği 116 Fransız gemicinin içinde, yolculuk ilerledikçe, şüpheler giderek büyür, yolculuğun uzun ayları boyunca, genç uşağın sakalı hiç büyümemektedir ve asla başkasının yanında çiş yaparken görülmemiştir. Şüphelere rağmen Baret'nin ne mal olduğu, Fransız gemisi dünyanın yarısı-

nı dolaşana dek anlaşılamamıştır. Cythéréens (Tahitililer) onun etrafını çevreleyip, "ayenene, ayenene" (kız, kız) diye şarkı okumaya başlayınca, Avrupalılar onun aslında bir kadın olduğunu keşfederler.[2]

Bu hikâye, ne kadar hayaliyse, Commerson'un Baret'nin bir kadın olduğunu bilmesi de o kadar kesindir. Commerson, yolculuktan 2 yıl önce, 1764'de, o zamanlar 24 yaşında olan ve Kaptan Bougainville'e göre "ne düz ne de tatlı olan" Baret'yi kâhya olarak hizmetine almıştı. Commerson o zamanlar 37 yaşındaydı.[3]

XV. Louis'in doğabilimcisi olarak Commerson'a dünyanın çevresindeki yolculuk sırasında yanına alacağı kişisel hizmetini görecek biri ve bir illüstratör için 2000 livres tahsil edilmişti. Daha sonraları iddia edildiği gibi, bu samimiyet gerektiren ve teknik olarak zorlu iş için, tam yola çıkıldığı gün iskelede dikilmekte olan herhangi birisini seçmiş olması, pek olası görünmüyor.

Bununla beraber Commerson suçsuz olduğunu ilan etti, daha sonra şöyle yazacaktı: "Bu cesur genç kadın, gisyileriyle ve yapısıyla bir adam kılığına girerek, dünyanın çevresini dolaşmak için, biz bilmeksizin bize eşlik edecek kadar merak ve yürekliliğe sahipti."[4]

Commerson başka türlüsünü de yapamazdı. 1689'da düzenlenen, 1765'de yeniden onaylanan Fransız Kraliyet Askeri Donanması İçtüzüğü'ne göre, memurlar ve denizcilere, geceyi geçirmek üzere gemiye bir kadın davet etmek ya da olağan bir ziyaretin ötesinde herhangi bir şey için gemiye kadın getirmek yasaklanmıştı. Bu kurala uymayan memurların görevi bir aylık askıya alınıyor, denizciler ise 15 gün boyunca mahkûm ediliyorlardı.[5]

Commerson ile Baret arasında ne tür bir ilişki olduğunu söylemek gerçekten zor. Commerson Baret'yi, karısı doğum yaptığı sırada öldükten 2 yıl sonra, kâhya olarak kiralamıştı. İlginçtir ki, Baret o zaman beş aylık hamileydi, ev içi ağır işleri yapamayacak durumda olmalı.

Baret, hamileliğini 22 Ağustos 1764'de, Lyon dışındaki Digoin'de, yasaların gerektirdiği gibi kaydettirmişti, ama çocuğun babasının ismini vermeyi reddetmişti. Bundan kısa bir süre sonra hem Commerson hem Baret Paris'e taşındı. 6 Eylül'de Baret, Commerson için çalışmaya başladı, senede 100 livres alacaktı. Baret'nin çocuğu Jean Pierre Baret, 4 ay sonra, ertesi senenin Ocak ayında doğdu ve bir sütanneye bırakıldı (o dönemde bu uygulama sık sık yenidoğan çocuğun ölümüyle sonuçlanırdı) ve çocuk birkaç ay geçmeden öldü.[6]

Commerson ise, evliliğinden olan oğlunu, Paris'e taşınır ve Baret ile ev kiralarken, Toulon-sur-Aurox'da rahiplik yapan kayınbiraderinin bakımına teslim etmişti. Jardin Du Roi'nin yanındaki yeni evinde, bir doğabilimci olarak kariyer geliştirmeyi umut ediyordu. Commerson, Bougainville ile 1767'da yolculuğa çıkmadan önce, gene asistanı ile botanikçi arasındaki ilişkinin yakınlığını destekleyen, bir vasiyet hazırladı. Vasiyetinde, ölümünden sonra, bedeninin diseksiyon için en yakın amaliyathaneye götürülerek bilimin hizmetine verilmesini söyleyen hükümler olması ilginçtir. Katolik Fransa'da, idam edilen suçluların bedenleri bu iş için ayrılırdı. Commerson, merhum eşinin bedeninin yanına, mermer mezara yerleştirilecek olan kalbi hariç, iskeleti ve bedeninin tüm parçalarının kullanılabileceğini söylüyordu.

Elyazmalarını ve mülklerini oğluna bıraktığını yazıyordu. Jeanne Baret'ye ise 600 livreyle birlikte ev tekstili ve mobilyalarını ayırmıştı.[7] Ayrıca Commerson, ölümünden sonra bir yıl kadar Jean Baret'nin onun evinde kalmasına ve evindeki doğa tarihi koleksiyonunu Kraliyet Estampa Koleksiyonu'na (Cabinet des Estampes du Roi) yollamadan önce düzenlemesine izin verilmesini belirtiyordu. Yaşları ve sınıfsal arka planlarındaki farklılıklara rağmen, Commerson ve Baret'nin birbirlerini iyi tanıdıkları açıktır. Étoil adlı gemide, Commerson ve yardımcısı, her ikisi de deniz tutmasından mustarip olmuşlardı (belki de yalandan); bu nedenle Commerson'un kabininde geceleri birlikte kalmaları kabul edilebilir görünüyordu.

Baret hadım edildiğini iddia ediyor

Baret'in yolculuğunun hikâyesi ve keşifleri, aralarında geminin cerrahı François Vivez'in de bulunduğu çeşitli mürettebat tarafından, tuttukları günlüklerde uzun uzun anlatıldı.

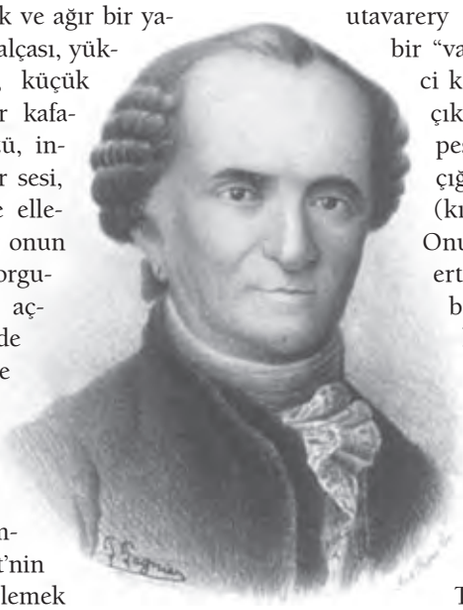
İlginçtir, Commerson'un gemi seyir defterindeki kişisel hesabında sadece şu okunur: "18 Temmuz 1768'de, hekim M. Comerson'un şimdiye kadar erkek olarak geçen uşağının bir kız olduğu keşfedilmiştir."[8]

Bougainville'in yolculuğunun haritası, rota kalın çizgiyle vurgulanmıştır. 21. kaynaktan alınmıştır.

Bougainville'in günlüğüne girişi de aynı şekilde oldukça kısa ve belirsizdir, belki de, iki gemilik kafilenin diğer gemisi olan Boudeuse'e bindiğinden.[9]

Ortak hesaplara göre, bir ay geçene kadar hiç kimse bir şeyden şüphelenmemişti; personelin tatlı uykuları bir mırıltıyla kesilene kadar; gemide bir kız (genç kız) vardı! Denizcilerin gözü, Commerson'un uşağına kaydı şüpheyle. Küçük ve ağır bir yapısı, geniş bir kalçası, yüksek bir göğsü, küçük ve yuvarlak bir kafası, çilli bir yüzü, ince ve berrak bir sesi, hünerli ve ince elleri vardı; bunlar onun cinsiyetinin sorgulanmasına yol açtı. Boudeuse'de Bougainville ile birlikte gönüllü asker olan Charles Félix Pierre Fersche, bu bölümden sonra Baret'nin cinsiyetini gizlemek için göğsünü bağlama önlemini aldığını kaydetti.[10]

Bougainville'in yolculuğunun Kraliyet doğabilimcisi ve hekimi olan Philibert Commerson (1727–1773). 25. kaynaktan alınmıştır.

İki geminin kaptanı da durumu görmezden geliyordu, ama söylentiler günden güne büyüdü. Commerson uşağına, artık kabininde onunla kalamayacağını söyledi. Yerlilerin hamaklarından almalı ve geminin kıç tarafında diğer beş uşakla birlikte geceyi geçirmeliydi.

Orada gemiciler, Baret'yi "merakla itip kaktılar", sıkıştırdılar; ama o "gaddar duyarsızlıklara, ısrarlar ve üstelemelere" direndi. Aynı zamanda, "arızalı bir adam" olduğu konusunda mürettabatı temin etti; öncelikle "kadınsı bir cinsiyeti" yoktu, aslında hadım edilmişti, "büyük bir sultanın onu haremine bekçi yapmak istemesi gibi bir kazayla." Başka bir şekilde anlatırsak, Baret muğlak cinsiyetinin, kastrasyonun sonucu olduğunu iddia ediyordu.

Bu olaydan sonra "adamımız" raporlar hazırlamayı sürdürdü, "iddia ettiği insan gibi görünmek için" mümkün olduğunca çok çalıştı, "bir siyah gibi çalıştı." Yolcular onun, ustasının bütün keşif yolculuklarına eşlik ettiğini gördü. Macellan Boğazı'nın karlı ve buzlu tepelerinde, bitki portfoyünü ve silahları içeren malzemeleri dayanıklılık ve cesaretle taşıdı.[12]

Çetin emekçi Baret, "delil yetersizliği sayesinde" mürettabatın kuşkularını yatıştırdı. Gel gör ki, gemi Nouvelle Cythére'ye ulaştığında, Boutavarery diye adlandırılan bir "vahşi", hızla, denizci kalabalığının dışına çıkmış yalnız uşağın peşinden koştu ve çığlıklarla "ayenene" (kız) diye bağırdı. Onun beyanı, Baret ertesi gün ustasıyla beraber bitki toplamak için kıyıya gittiğinde bir kez daha onaylandı; "vahşiler" "ayenene, ayenene" diye şarkı söyleyerek hemen onu çevrelediler. Tahitililer, "adadaki geleneksel onurları sunmak için" onu taşımaya başladıklarında, Baret, geminin nöbetçi memuru tarafından kurtarılmayı bekledi.[12, 13]

Hakikat ve sonuçları

Gemiye döndüklerinde Bougainville şöyle rapor etti, "Kralın kuralları uyarınca, şüphelerin doğruluğundan emin olmaya mecburdum."

Baret, yola çıkışlarından beri geçen 1,5 yılda keşfedilememişti. Gözyaşlarına boğularak, sonunda gerçekten bir kadın olduğunu itiraf etti. Efendisini de, Rochefort'dayken geminin yüklenme anında, hizmetçisi olmak için başvururken, kendisini erkek kılığında sunarak aldattığını söyledi. Aynı zamanda bir yıl kadar önce, bir Cenevreli centilmenin yanında uşak olarak hizmet ettiğini de belirtti. Devamında şunları anlattı: Burgundy'de doğmuş, kısa bir süre sonra öksüz kalmıştı. Kendini sıkıntılı bir durumda bulduğunda, cinsiyetini gizlemeye karar vermişti. Geminin dünyanın etrafında dolaşacağını bildiğini, böyle bir yolculuğun ilgisini uyandırdığını itiraf etti. Bougainville, onu gemiyle dünyanın çevresini dolaşan ilk kadın olarak değerlendirecek ve şunu ekleyecektir: "Onun gemide her zaman iffetine özen göstererek davrandığını, bu konudaki doğruluğunu belirtmem gerekir."[14]

Keşfedilişinden sonra, Baret erkek kılığını terk etti. Bougainville, "onun başına kabul edilemez şeyler gelmemesi için gereken tedbirleri aldığını"[12] kaydetti. Şurası açık değildir: Yolculuğun geri kalanını mı kastetti, yoksa Fransa'ya dönüşünde çıkacağı mahkemeyi mi? Ama Baret işini şansa bırakmıyordu, gemide olduğu her zaman, iki tane dolu tabancayı yanından ayırmıyordu.[15]

Commerson cezalandırılmadı. Bir gözlemci, Commerson'un mahcubiyeti hakkında konuşabileceğini yazdı, ama bunu yapmadı. Bir başka sefer, "Commerson'un yaşı ve kraliyet yönetmeliğine aykırı düşen bir davranışının yol açacağı ve böylesi uzun bir yolculukta, bir kazanın neden olabileceği skandalı bilmesinden dolayı", Commerson'un Baret'nin cinsiyetini gemiye bindiği sırada bilmediği hükmüne vardığını yazıyordu. Ama aynı gözlemci şöyle devam ediyordu: Commerson, Baret'nin cinsiyetini Montevideo'dayken (bugünkü Uruguay), yani yolculuğun kısmen erken dönemlerinde biliyor olmalıydı, çünkü orada Baret'nin yerli halkın arasına karışmasına izin vermemişti.[10]

Baret'nin cinsiyetinin keşfinden sonra, Commerson ve Baret ilişkisine dair bir şey rapor edilmedi; Baret'nin kendini Commerson'a adamış olması ve bitki toplamalarına eşlik etmesi dışında. Commerson, 1773'de dönüş yolculuğunda kaldığı, bugün Mauritius diye anılan Fransız Adası'ndaki Fransız kolonisinde öldü. 1774'de Baret, aynı adadaki ticaret merkezinde, kraliyetin önceki deniz astsubayı olan Jean Dubernat ile evlendi ve daha sonra Fransa'ya döndü. Bougainville'nin araya girmesiyle, mahkemeler, deniz yönetmeliklerini çiğnemiş olmasını affettiler. Bougainville vakayı zararsız olarak değerlendirmişti. "O bir örnek olarak" diye yazdı, "muhtemelen bulaşıcı değildi."[12] Cezalandırmak yerine, 1785 yılında, Kraliyet Donanması

Baret'ye yıllık 200 livrelik emekli maaşı bağladı, onun "olağanüstü bir kadın" olmasına referansla...[16]

Bilim için karşı cinsin kılığına girme

Neden erkek kılığına girdiler? Bu dönemde Fransız yasaları, bir kadının gemilere hizmet etmek için girmesini yasaklıyordu. Kadınlar, aksi durumda girmeye cesaret edemeyecekleri yerlere girmek istediklerinde, sıklıkla erkeksi kıyafetler kuşanmak durumunda kalıyorlardı.

Erkek gibi giyenenler arasında, 18. yüzyılın ilk dönemlerinde Batı Hint Adaları'nda korsanların arasında yaşamış olan **Anne Bonny**, **Mary Read** gibi erken örnekler vardı.[17]

Orduya katılmak, kendi seçtikleri kadınlarla evlenmek ya da bilim ve tıp gibi çeşitli alanlara girebilmek için, kendilerini erkek kılığında kamufle eden başka kadınlar da vardır.[18]

18. yüzyıl kapanırken, geleceğin ödüllü matematikçisi **Sophie German**, Paris'te yeni açılan ve o dönemdeki çoğu Avrupa üniversitesinde olduğu gibi kadınlara kapalı olan Politeknik Okulu'ndaki (Ecolé Polytechnique) dersleri takip edebilmek için, bir erkek adı olan Antoine August Le Blanc'ı kullanmıştı. 19. yüzyılın başlarında, bir kadının velileri onu Edinburgh Üniversitesi'ne erkek kılığında yolladı. 1812'de tıp diploması aldıktan sonra, "**James**" **Barry**, İngiliz Ordusu'na katıldı, askeri sömürge kurumunda, ikinci en yüksek rütbeli subay oldu. Gerçek cinsiyeti, ölümünden sonra keşfedildi. Gene, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1850'de, tıp fakültesinde okuma girşiminde bulunan ilk kadın olan **Elizabeth Blackwell**'e, sempatik bir profesör tarafından derslere katılması için erkek kılığına girmesi tavsiye edilmişti. 19. yüzyıl başında, dünyayı gemiyle dolaşan ikinci kadın da bir Fransız'dı: **Rosa de Freycinet** (ç.n. 1794 - 7 May 1832), deniz subayı olan kocasına eşlik ediyordu. Uzun yolculuk boyunca, gemici kılığındaydı. Kadın olduğu fark edildiğinde, geminin (ç.n. Fransa'ya) geri dönebilmesi için artık çok geçti.[20]

Peki Commerson Fransız yasalarını ihmal etmeyi ve risk almayı seçerek, Baret'yi niçin yanına almıştı? Yardımcısı, kuşkusuz sadık ve sevgi doluydu. Bougainville onu "uzman bir botanikçi" olarak tanımlıyordu.[21] Commerson en yüksek dağlardan ve sık ormanlardan hiç şikayet etmeden ve çevik bir biçimde geçtiği için Baret'yi övmüş, ona kompliman olarak adadığı bir bitkiye *Baretia* adını vermiştir (Resim 4). Commerson onun için şöyle yazmıştır: "Bir yay ile silahlı Diana" gibi, "akılla ve Minerva gibi ağırbaşlılıkla silahlanmıştır.... Çok defa onuru ve yaşamı için risk içeriyorken, hayvanların ve insanların tuzaklarından sıyrılmayı bilmiştir." Topladığı sayısız bitki, yaptığı herbaryumlar, oluşturduğu böcek koleksiyonları ve düzenlediği denizkabuklarından övgüyle söz etmiştir.[4]

Baret'nin hikâyesi, kadınların 18. yüzyılda, bilimsel bir yolculukta yer almalarının önü kapalıyken bile, bilime bağlanabileceklerini göstermiştir. Baret ve Commerson, karı kocanın bir ömür boyunca, ortak uğraşıları için yan yana çalıştığı lonca sisteminin mirasını devam ettiren[23], "yaratıcı bir çift" olarak görülebilir.[22] Baret aynı zamanda, 18. yüzyıl Avrupalı doğabilimcilerinin destek personeli olan, adsız çok sayıda botanik asistanından biri olarak değerlendirilmelidir; bilimde profesörlük ya da kraliyete bağlı olmak gibi resmi pozisyonlarda hizmet veren kişilere yardım eden, doğanın bereketini katologlama bütünsel görevine katkıda bulunan, isimsiz illüstratörler, rehberler, arayıp bulucular... Baret'nin Commerson'a adanması böyle olmuştur, Commerson onu şefkatle, "canavar yüklenici" olarak çağırırdı.[24]

Baretia bonnafidia. Commerson Jeanne Baret'yi, bu bitkiye adını vererek ölümsüzleştirmiştir; "şüphe dolu cinsel karakteristiğiyle" bilindiğinden onun onuruna adamıştır. Botanikçiler sonradan bu bitkiyi yeniden isimlendirmiş ve Commerson'un *Baretia*'sını *Turraea*'ya çevirmişlerdir. 4. kaynaktan alınmıştır.

DİPNOT

(*) **Çevirenin notu:** Louis-Antoine de Bougainville (1729-1811), Fransız hükümetinin bir keşif yolculuğuyla dünyanın çevresini dolaşmakla görevlendirdiği denizcidir. Commerson ve Baret'nin yanı sıra, başka biliminsanlarının da dahil olduğu Bougainville'in yolculuğu, 1766-69 arasında gerçekleşmiştir. Bougainville bu yolculuğu, *Voyage Autour du Monde* (*"Dünya Çevresinde Yolculuk"*) adıyla 1771'de kitaplaştırdı. Bougainville'in adı Solomon Adaları'nın en büyüğüne, Yeni Hebridler grubundaki bir boğaza ve yaygın olarak "begonvil" diye bildiğimiz bitkiye (*Bougainvillea*) verilmiştir.

KAYNAKLAR

1) Merian, M. S. (1705), *Metamorphosis Insectorum Surinamensium*, Amsterdam.
2) Étienne Taillemite, Fransız Ulusal Arşivi'nde Koruma Müdürü'dür. Bougainville'nin yolculuğuyla ilintili günlükler ve bazı makaleler yayımlamıştır. Taillemite, E. (1977), *Bougainville et ses Compagnons Autour de Monde, 1766-1769* (2 Cilt), Imprimerie nationale.
3) Taillemite, E., *Bougainville* (Cilt 1), s. 350.
4) Cited from manuscript reproduced in Monnier, J. et al. (1993); *Philibert Commerson: LeDe´couvreur du Bougainvillier*, s.99, Association Saint- Guignefort.
5) Ordinance reprinted in Taillemite, E., *Bougainville* (Cilt 1), s.90.
6) Monnier, J. et al.; *Philibert Commerson: Le De´couvreur du Bougainville*, s.97.
7) Guillot, R. P. (1984); "La vraie 'Bougainvillée': la première femme qui fit le tour du monde", *Historama 1*, ss.36-40.
8) Taillemite, E., *Bougainville* (Cilt 2), s.485.
9) Vivez's account reprinted in Taillemite, E., *Bougainville* (Cilt 2), ss.237-241; Bougainville's account, age, (Cilt 1), s.349.
10) Age (Cilt 2), s.101.
11) Age (Cilt 2), s.238.
12) Age (Cilt 1), s.349.
13) Age (Cilt 2), s.240.
14)Age (Cilt 1), ss.349-350.
15)Age (Cilt 2), s.241.
16)Age (Cilt 1), s.89.
17)Paravisini-Gebert, L. (2001), "Cross-dressing on the margins of empire", In *Women at Sea* (Editörler: Paravisini-Gebert, L. and Romero-Cesareo, I.), ss.58-98, Palgrave.
18) Erauso, C. (1996), *Memoir of a Basque Lieutenant Nun*, Beacon Press.
19) Schiebinger, L. (1999), *Has Feminism Changed Science?*, ss.78-79, Harvard University Press.
20) Laissus, Y. (1981), "Les voyageurs naturalistes du Jardin du Roi et du Muse´um d'Histoire Naturelle", *Revue d'Histoire des Sciences 34*, ss.259-317.
21) Bougainville, L. A. (1772), *A voyage round the world* (translated by Forster, J. R.), s.300, Nourse & T. Davies, London.
22)Pycior, H. M. et all., Editörler (1996), *Creative Couples in the Sciences*, Rutgers University Press.
23) Schiebinger, L. (1989), *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*, Harvard University Press.
24) Taillemite, E., *Bougainville* (Cilt 1), s.443.
25) Oliver, P. S. (1909), *The Life of Philibert Commerson, D. M., Naturaliste du Roi*, John Murray, London.

Çin yolculuğunda Mançurya kıyafetleri içinde.

Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun ilk kadın üyesi:

İsabella Bird (Bishop)

İsabella Bird Bishop, üzerinde "temellerinde emperyalist bir zihniyet bulunduğu" analizi yapılan "Fars Ülkesi ve Kürdistan'a Seyahat" adlı iki ciltlik eserini yayımlandıktan bir yıl sonra, 1892'de, kendinden önceki bütün üyeleri erkek olan (İngiliz) Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na seçildi. Bu topluluğun varlığını İngiliz emperyal gündemini desteklemeye adadığı bilinir. İsabella Bird Bishop'un topluluğa kabülüne, bu bilginin ışığında bakmak yararlı olacaktır.

Derleyen: Nalân Mahsereci

Sonradan evlenerek Bishop soyadını alacak İsabella Bird (1831-1904), 19. yüzyıl İngiliz gezgini, yazarı ve misyoneridir. 15 Ekim 1831'de Yorkshire'da doğdu. Kültürlü bir ortasınıf ailenin çocuğuydu. Babası Anglikan (devlet kilisesine bağlı) din adamı Edward Bird ve annesi Dora Lawson'dur. İsabella'nın çocukluğu boyunca, babasının görev yeri değişiklikleri, bazen bulunduğu yerde kalmasını olanaksızlaştıran görüşleri ve sağlığı gibi nedenlerle, bir-iki yılda bir taşındılar. İsabella, erken çocukluğundan itibaren çelimsizdi, omurgasıyla ilgili şikayetleri vardı, sinirsel başağrıları ve uykusuzluk çekiyordu. Doktorlar açık havada bulunmasını öneriyordu.

İsabella eğitimini ailesinden aldı; annesi ve babasından bilim ve sanatla ilgili konular öğrendi. Parlak zekâsı, ev dışındaki dünyaya olan ilgisi, İsabella'nın zihni ve doğasının, Protestan bir atmosfer tarafından sımsıkı kuşatılarak cendereye sokulmasına engel oldu. Emperyalist İngiltere'de, evlenme hayalleri kurmayan akıllı bir kadının önüne fırsatlar çıkarabilecek bir dönem yaşanıyordu. İsabella, ilk metnini 16 yaşındayken yazdı: Serbest ticaretle ilgili bir broşür. Çeşitli dergilerde yerli ekonomiyle ilgili yazmayı sürdürdü.

1850'de omurgasından bir tümör çıkarıldı. Halsizlik, uykusuzluk, başağrısı gibi nedeni anlaşılamamış rahatsızlıkları ameliyattan sonra da geçmedi. Ailesi onun kırılgan sağlığına olumlu etki eder düşüncesiyle, yaz aylarını İskoçya'da geçirmeye başlamıştı. İskoçya'nın sakinliği, İsabella'nın canlılığını öldürüyor, onu hepten depresifleştiriyordu.

Bir fırsat: Amerika kıtasına yolculuk

1854'de 22 yaşındayken ortaya çıkan fırsatla yolculuk hayatı başladı. Kanada'daki aile evine dönecek olan bir kuzene eşlik edecekti. Babası ona 100 sterlin vererek, "bitirine kadar eve dönmemesini" söyledi. İsabella, Kanada'dan sonra Toronto üstünden ABD'nin içlerine doğru yolculuk yaptı: Boston, Cincinati, Şikago ve St. Lawrence'a geçti. Geçtiği yerlerden ailesine yolladığı, gezip gördüklerini anlattığı mektupları, ilk kitabının temelini oluşturdu. İsabella fazla gösterişli bir isim olduğunu düşünmesine rağmen, yayıncısının ısrarıyla kitabın adı "*Amerika'da bir İngiliz Kadını*" (*The Englishwoman in America*) oldu. 1856'da kitabı yayımlayan John Murray, İsabella'nın yakın arkadaşı ve bütün kitaplarının yayıncısı olacaktı. İlk kitabı iyi sattı ve ona ciddi bir gelir sağladı. Çıkacağı yeni yolculukların bütçesini, yazdığı kitaplar ve yazılardan çıkarmaya başlamıştı.

1857'de ailesinin yanına geri döndü. Kısa bir süre sonra, "hayatımın gayesi ve baş nedeni" dediği babasını kaybetti. Edinburgh'a taşındılar. Kız kardeşi Henriatte ile büyük dostlukları vardı, ona yazdığı mektuplar "benim evcil hayvanım" benzeri sıcak hitaplarla başlardı.

İsabella, çok sayıda kişinin dahil olduğu buluşmalar, ziyaretler, toplantılarla bitkin düşüyor, yataktan çıkamaz hale geliyordu; ait olduğu topluluğun geçersiz bir parçası olduğunu hissediyordu. Tedbirli sosyalliğine rağmen, küçük bir arkadaş çevresi oluşturmayı başardı. Bunlardan bazılarıyla, örneğin Miss Cullen ve Mrs. Blackie ile ömrünün sonuna kadar dostluğu sürdü. Fakat İsabella bir konfor kozası içinde yaşamaktan fena halde bunalıyordu: "Kendime sürekli dikkat etmek zorunluluğu nedeniyle, hayatımı aşağılık bir işe harcıyormuşum

gibi hissediyorum. Bencillikle mükemmel bir kabuk bağlamak tehlikesi içindeyim" diyordu.[1] O yıllarda, biri Eski Edinburgh ile ilgili olmak üzere, üç kitabı daha yayımlandı.

Hawai: "Merhem gibi bir hava, gerçek sosyallik"

1872'de tekrar yola çıktı, ilkönce hiç hoşlanmadığı Avustralya'ya, oradan Hawai'ye gitti. Buradan Henrietta'ya, "havanın her zaman ağrılarını dindiren bir merhem" gibi olduğunu yazdı. "Sağlığım her geçen gün iyileşiyor, çürük olduğum düşüncesine itibar etmiyorum artık" diyordu, "Geçen gün camda kendi yansımamı gördüm, ben oluşuma şaşırdım, çok genç gözüküyordu. Oysa Edinburgh'dayken bitkin ve gergin yüzümden korktuğum olurdu." İngiltere'deki Viktoryen ortasınıf yaşantısından bunalmışlığını, "Burada insanların birbirine resmi ziyaretleri yok, ama gerçek bir sosyallikleri var" diye ifade ediyordu,"Yüzleri görüntüyü kurtarmak kaygısıyla buruşturulmamış insanlar arasında olmak gerçekten keyifli."[1]

Hawai'de, Mauna Kea ve Mauna Loa Yanardağlarına tırmandı. Sonra Colorado'ya hareket etti. Hawai, Atlantik yolculuğu ve Avustralya yolculuklarını anlatan kitaplar da yayımlayacaktı.

"Âşık olunacak ama evlenilmeyecek erkek"

1873'te Rocky Dağları'na çıkarken, ata tek taraflı olarak değil, erkekler gibi iki bacağını açarak binmesini sağlayan bir kıyafet giydi. Hawai'de volkanlara tırmanırken ata tek taraflı biniyor oluşu ona çok acı vermişti. *Times* dergisinde yayımlanan bir yazıda erkek kıyafeti giydiği iddia edilince, dergiyi dava etmekle tehdit etti.[2]

"Rocky Dağları'nın Jim'i" diye anılan Jim Nugent'ın Rocky Dağları'nda rehberliğini yapması, İsabella'nın yolculuğunu oldukça canlandırmıştır. Jim "tek gözlü haydut" gibi kötü bir üne sahiptir. İsabella Henrietta'ya yazdığı mektupta onu şöyle anlatır: Jim, insanın içine işleyen, büyüleyen biridir; şiire, mizaha ve güçlü bir doğa sevgisine sahiptir; harika bir sözel belleği, her kişi ve konu hakkında fikri vardır; kadınları hem eğlendirir, hem onlara bir şövalye gibi saygıyla davranır; çocuklar ona âşıktır, Jim'in omuzlarına tırmanır ve buklelerileyle oynarlar.[1]

Nugent çok geçmeden Bird'e aşkını ilan etti, ama İsabella Henrietta'ya yazdığı bir mektupta ondan, "Her kadının âşık olabileceği, ama aklı başında bir kadının asla evlenmeyeceği bir erkek" diye söz ediyordu.[2] Bird Rocky Dağları'ndan ayrılarak Edinburgh'a, ağrılar, uykusuzluk ve gerginliğe geri döndü. Nugent bir yıl sonra vurularak öldürülecekti.

İsabella Bird'in kız kardeşine bu dönemde yazdığı mektuplar, ilk önce *Leisure Hour* (Boş Saatler) dergisinde yayımlanmış, daha sonra "*Rocky Dağları'nda Bir Leydinin Yaşamı*" (*A Lady's Life in the Rocky Mountains,*1879) adıyla basılmıştır. Bird'in en ünlü eseri olacak kitapta, mektuplarda yer alan Nugent ile ilgili kimi bölümler sansürlenmiştir.

Karalar giyerek evleniyor

Tahmin edileceği gibi, İsabella Edinburgh'da çok uzun süre kalamadı, bu kez Asya'ya, Japonya, Çin, Vietnam, Singapur ve Malezya'ya yolculuğa çıktı. Geri döndüğünde, "Japonya'da Ayak Basılmamış Parçalar" (*Unbeaten Tracks İn Japan*, 1880) kitabını hazırlamaya başladı. Bu sıralarda, bir süredir tifonun ateşiyle baş etmeye çalışan Henrietta'yı kaybetti.

İsabella önsözüne şu eki yaptı: "Bu harfler baskıya geçerken, kitapta anlatılanları ilkönce kendisine yazdığım, yetenekli ve dikkatli eleştirilerine çok şey borçlu olduğum, gezilerimin ilham kaynağı, çok sevdiğim, sevgi dolu tek kız kardeşim vefat etti."[1] Bu sözler, bir duyarlılığı yansıtsa da, İsabella'nın gerçekte yaşadığı ıstırabın aynası değildi, bir arkadaşına şöyle yazacaktı: "Yaşadığım ıstırap korkunç. O benim dünyamdı. Düşüncelerimden nadiren çıkıyor."[1]

İsabella ve Henrietta'nın hekimleri Dr. John Bishop, yıllardan beri İsabella ile evlenmek istiyordu. İsabella, sonunda onun teklifini kabul etti, ama düğünde matem giysileri giymekte ısrarlıydı. Bir arkadaşı düğün izlenimini şöyle yazacaktı: "Matem giysileri, düğünü protesto ettiğini gösteriyordu. Onun gerçek varlığı, kardeşiyle birlikte gömülmüştü." [1]

Sonraki beş yıl boyunca İsabella, sağlığı yeniden kötüleşse de, özenli bir eş gibi davranmaya çabaladı. Eşi Dr. Bishop, onun mümkün olduğunca iyi olması için uğraşıyordu. Fakat anlaşılan kendisine pek iyi bakamamıştı, John Bishop 1886'da öldü.

Gezilerini İngiltere'nin emperyalist çıkarlarıyla birleştiriyor

Artık Bishop soyadını almış olan İsabella, eşini kaybettikten sonraki yolculuklarına, bir misyoner olarak devam etti. 60'lı yaşlarında olmasına rağmen, Hindistan'a doğru yola çıktı. Burada Fanny Jane Butler ile birlikte, eşine adadığı John Bishop Memorial Hastanesi'ni kurdu. Tibet sınırındaki Ladakh'a geçti.

1890'da bir yıl boyunca, İran ve Kürdistan'da (bu tanımla, coğrafi bir bölge kast edilmektedir) dolaştı. 10 Ocak - 26 Şubat 1890 arasında, Bağdat ve Tahran arasında yolculuk yapan İngiliz askerlerine katıldı. Böl-

İsabella (en sağda), İsfahan'da Bahtiyari aşeritinin yaşadığı bölgede, çadırının önünde, 1890'lar.

gede araştırma yapan Binbaşı Sawyer ile birlikte kaldı. 1 - 30 Nisan arasında İsfahan'daydı. 1 Mayıs - 9 Ağustos 1890 arasında gene Binbaşı Sawyer ile birlikte, İsfahan'dan Bahtiyari aşeritinin yaşadığı bölgeye geçti. 9 - 26 Ağustos 1890 arasında Hemedan'daydı, Hemedan - Urmiye arasında 15 Eylül-5 Ekim arasında gezdi; Ekim - Aralık 1890 arasında ise Van - Trabzon - İstanbul hattında dolaştı.[5] Bu yolculuklar sırasında, İsabella'nın yanında bir revolver vardı. Kurumsal sponsorluğun olası ilk örneklerinden olarak Londralı Henry Welcome Şirketi tarafından alınmıştı. Bird Bishop bir yıl süren gezisinin notlarını, 1891'de yayımlanan, "*Fars Ülkesi ve Kürdistan'a Seyahat*" (*Journeys in Persia and Kurdistan*) adlı iki ciltten oluşan bir kitapta topladı.

Bird Bishop'un bu eserini tarihsel bağlamı içinde analiz eden Wan Roselezam, Wan Yahya, Farah Ghaderi ve Kamaruzaman Jusoff, ortak çalışmalarında, eserin temellerindeki emperyalist zihniyeti ortaya seriyorlar.[3] Özellikle Bird Bishop'un Fars kadını sunumunda, çokeşli yaşamın egzotik bir temsili yoluyla, baskın Oryantalist söylencelere uygun bir resim çizdiğini belirtiyorlar. Bird Bishop'un zalimane muamaleler altındaki İranlı kadınların, vesayet yoluyla, şövalyelikle kutarılmaya ihtiyaç duyduklarını vurguladığını; bu yolla İran'da İngiltere'nin istenmeyen, sömürgeci varlığını haklılaştırmaya çalıştığını belirtiyorlar.[3]

İngiliz devlet adamı ve yazar George Nathaniel Curzon, *Persia and the Persian Question* adlı iki ciltlik eserinde, İran'a 900-1891 arasında yapılan seyahetlerin envanterini çıkarır.[3] Bu envantere üstünkörü bir göz atışta bile, 19. yüzyılda İran'a yapılan seyahatlerde belirgin bir artış olduğu görülüyor. 19. yüzyılda çoğu İngiliz seyyah omak üzere 192 Avrupalı İran topraklarına gelmiştir.[3] Bu büyük artış, İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik emperyalist ilgisiyle açıklanabilir: Bakanlar, elçiler, misyonerler, seyyahlar bu toprakları dolaşmış ve seyahat deneyimlerini kitap olarak bastırmışlardır. Bird Bishop da, 19. yüzyılın son yıllarında İran'a yolculuk yapan az sayıdaki kadından biridir.[4]

Ben de ilgili kitabın Kasım 1890'daki Bitlis ziyaretiyle ilgili bölümünü okudum. Bird bu bölümde Bitlis'e gidişini "Ben bu ihtişamlı ve bir resim gibi güzel şehir Bitlis'e, yılın bu geç mevsiminde şehri görmekten ziyade, özellikle iki Amerikalı misyoner bayanı ziyaret için geldim"[6] diye

Afrika'da üç kadın: Alexandrine Tinné, annesi Henriette ve teyzesi Adriana

Derleyen: Yusuf Can Semerci

Alexine Tinné

Batılı kitaplar Nil Nehri ve çevresinin keşfi hakkında sayfalarca hikâye, anekdot ve isim verir. Sayfaların büyük çoğunluğu erkeklere ayrılmıştır ve dikkat etmezseniz, Batı'nın Afrika'yı keşfinin sadece erkekler tarafından gerçekleştirildiğini düşünebilirsiniz. Oysa Alexandrine Tinné, Nil Nehri, kaynağı ve çevresinin keşfi söz konusu olduğunda, en çok anılması gereken kişilerdendir. Sahara Çölü'ne meydan okuyan ilk kadındır.

Alexandrine, 17 Ekim 1835'te Barones Henriette van Capellen ve zengin tüccar Philip F. Tinné'nin çocukları olarak Hollanda'da dünyaya geldi. Babasının işi gereği küçük yaşta Avrupa'nın birçok yerini gördü. Tek başına çıktığı İngiltere ve Fransa gezileri sayesinde, İngilizce ve Fransızca konuşmayı öğrendi. Gezilerinde çok faydasını göreceği bu donanımlarının yanına fotoğrafçılığı da ekledi. Babası vefat ettiğinde Alexine ve annesi, büyük bir mirasa kondular ve kendilerini seyahatlere vurdular.

İlk olarak Mısır turuna çıktılar. Bu gezi henüz 19 yaşında olan Alexine'in hayatında önemli bir yer tutacaktır. İçine düşmüş tüm bölgeyi gezme arzusuyla Hollanda'ya döner. Alexine ve annesi çok geçmeden gizemli topraklara geri dönerler. 1857'de 22 yaşındaki Alexine ve annesi, yanlarına bir Arap ekip, birkaç asker, bir eşek, bir at ve beş köpek alarak, yeni edindikleri vapurlarıyla Nil bölgesine doğru yola çıkarlar. Wadi Halfa şehrine kadar gelmelerine rağmen, buradaki büyük şelale tarafından yolları kesilir.

Kafilede yaprak dökümü

1861'de bu iki kadın, yanlarına Alexine'in teyzesi Adriana'yı da alarak Sudan bölgesini araştırmak için tekrar yollara düşerler. Nil'in hiddetli ve tehlikeli sularından dolayı daha önce hiçbir Avrupalı'nın geçemediği Gondokoro'yu geçer, Dinka kabilesinin olduğu bölgeye kadar gelirler. Viktorya Dönemi kadınından beklenenin çok dışında şeyler yapmaktadırlar.

1862 yılını bölgeyi daha ayrıntılı dolaşarak geçirirler. Şimdiki Sudan'ın başkenti Hartum'da onlara Baron Theodor von Heuglin ve Dr. H. Steudner da katılır. Genişleyen ekiple birlikte, Bahr el Ghazal bölgesine doğru ilerlerler. Ekipteki herkes için zorlu bir yolculuk olur. Maruz kaldıkları sivrisinek ısırıklarından yüzleri tanınmaz haldedir. Şiddetli yağmur ve fırtınalardan çadırları sürekli devrilir ve sürekli ıslanırlar. Bölgeden geçişlerinin büyük bölümünde ıslaktırlar ve neredeyse hepsi soğuk algınlığına yakalanmıştır. Alexine'in hastalığı şiddetli geçirmesinden dolayı, Shilluk kabilesi ile birlikte bir ay geçirirler. Alexine'in iyileşme döneminde aynı hastalığa yakalanan iki hizmetçileri hayatını kaybeder. Hemen ardından Nisan ayında, aynı

açıkladıktan sonra, şehrin nüfusunu oluşturan etnik topluluklardan Kürtler, Hıristiyan Ermeniler ve Türklerin kaç kişi olduklarını, birbirleriyle ilişkilerini, aralarındaki toplumsal gerilimleri anlatıyor; halk içindeki çatışma potansiyellerini vurguluyor ve şehirde askeriyenin ve güvenliğin durumunu ayrıntılı olarak belirtiyor.(6) Bölüm bütün halinde değerlendirildiğinde, gezi izlenimlerinin paylaşılması kadar, belki de ondan daha fazla, bölgenin sosyal ve siyasi yapısının analiz edildiği izlenimini edinmek mümkün.

İsabella Bird Bishop, "*Fars Ülkesi ve Kürdistan'a Seyahat*" kitabını yayımlandıktan bir yıl kadar sonra, 1892'de, kendinden önceki bütün üyeleri erkek olan İngiltere Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na seçiliyor. Bu topluluğun varlığını İngiltere'nin emperyalist gündemini desteklemeye adadığı bilinir. Bird Bishop'un topluluğa kabülüne de, bu bilginin ışığında bakmak gerekiyor. İsabella, 12 Ocak 1897'de de Kraliyet Fotoğraf Topluluğu'na üye seçilecektir.

İsabella, son büyük yolculuğuna 1897'de çıktı. Sırasıyla, Yangtze ve Han Nehri'ne, Çin ve Kore'ye gitti. 1897'de 60'larının ortasındayken dostu Miss Cullen'e şöyle yazacaktı: "Hava harika, aşırı soğuk bana gayet uygun... Özgürüm ve bunu ne kadar sevdiğimi iyi bilirsin! Böyle bir ilginin gerektirdiği potansiyele sahip olduğuma minnettarım. O olmadan yalnız yaşamım nasıl olurdu?"(1) Bird, daha sonra Morocco'ya geçti. Berberiler arasında yolculuk yaparken, kendisine Sultan tarafından hediye edilen siyah bir aygıra binmek için merdiven kullanıyordu.

1904'de Edinburgh'a dönüşünden birkaç ay sonra öldüğünde, 73'üne basmak üzereydi ve Çin'e yeni bir yolculuğun planlarını yapıyordu. İsabella Bird Bishop arkasında gezilerini anlattığı 18 kitap bırakmıştır.

KAYNAKLAR

1) Cara Parks, "The Peripatetic Life of Isabella Bird", *The Appendix*, Cilt 2., Sayı:4, Ekim 2014 (http://theappendix.net/issues/2014/10)

2) https://en.wikipedia.org/wiki/Isabella_Bird

3) Wan Roselezam Wan Yahya, Farah Ghaderi ve Kamaruzaman Jusoff, "The Exotic Portrayal of Women in Isabella Bird Bishop's Journeys in Persia and Kurdistan", *Iranian Studies*, Cilt: 45, S:6, Kasım 2012,ss.779-793.

4) Jennifer Scarce, "Isabella Bird Bishop (1831- 1904) and Her Travels in Persia and Kurdistan in 1890", *Iranian Studies,* Cilt: 44, S:2, 2011, s.246-247.

5) http://turkyurdu.com.tr/795/batili-seyyahlarin-gozuyle-dogu.html

6) http://www.bitlisname.com/Haber/%C4%B1sabella_l_bird_in_1890_bitlis_ziyareti/348/

nedenle Dr. Steudner'ı kaybeden ekip, Haziran ayında da Alexine'in annesinin ölümüyle büyük bir çöküntüye uğrar. Geri dönme kararı verip, aynı zorlu yollardan geçerek 1864'de Hartum'a ulaşırlar.

Alexine'in annesinin bu zorlu yolculuğa çıkacakları uyarmak için aldığı notlardaki, bölgenin iklimi, bitki örtüsü ve yaşam şartlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler, daha sonraki Avrupalı kâşiflere yardımcı olacaktır. Bölgenin bitkilerinin ayrıntılı çizimleri kitap olarak yayımlanır. Toplanan örnekler sonucunda 24 yeni tür literatüre kazandırılmıştır.

Hartum'a geldiklerinde Alexine'in kafasında tek bir şey dolanmaktadır: Annesi, onun keşif ekibini daha ileri gitmeye zorlaması yüzünden ölmüştür. Haberi alan akrabaları da aynı şeyi düşünmektedir. Böyle düşünmeyen tek akrabası olan Adriana Teyzesini de Hartum'da kaybeden Alexine, eve dönmemeye yemin eder ve Kahire'ye geçer.

İmkânsıza ve ölüme meydan okuma

Kahire'de kaldığı dört yıl boyunca, Cezayir, Tunus ve Akdeniz kıyılarını gezer. 1869'da 34 yaşındaki Alexine, bugün Libya'da bulunan Tripoli'den yola çıkarak Çad Gölü'ne, oradan da Dafur üzerinden üst Nil'e ulaşmayı amaçladığı Sahara Çölü seferine başlar. Alexine'in aslında, Viktorya dönemi kâşiflerinin gözde arayışı olan Kongo Nehri'nin kaynağını bulmak için yola çıktığı söylentileri vardır. Birçok kaynağa göre bu yolculuk, kutup seferleri ile eşdeğerdedir, neredeyse imkânsızdır ve zamanın kadınları için büyük bir tabudur.

Alexine, Murzuk'ta mola verdiği sırada Alman kâşif Gustav Nachtigal ile tanışır. Çölü onunla beraber geçmeyi düşünür. Ancak Gustav Nachtigal ilk olarak Tibesti Dağı'na gitmek istiyordur. Yolculuğun heyecanını bastıramayan Alexine, Nachtingal'den ayrılıp güneye doğru yola çıkmaya karar verir. Daha önce sadece iki Avrupalı'nın dolaşabildiği Tuareg bölgesinden güvenli geçiş vaat eden yerli bir rehberle tanışır ve bu rehberle Ghat şehrine doğru yola çıkar. Ghat'a varamadan 1 Ağustos 1869 günü öldürülür.

Ölümüyle ilgili birkaç rivayet vardır. Bunlardan birine göre, çölün zorlu şartlarını göz önünde bulundurup yanına aldığı, develer tarafından taşınan su tanklarını altın sikkelerle doldurduğu söylentisi yüzünden öldürülmüştür. Bir diğer söylenti de, Alexine'in öldürülmesinin, dönemin Tuareg liderinin yerini almak isteyen bir Tuareg yerlisinin, şu anki liderin oraya gelen gezginleri de, halkı da korumaktan aciz olduğunu göstermek için yaptığı bir suikast olduğudur. Alexine'in elleri bileklerinden kesildikten sonra çölde ölüme bırakılmış olması, bu ikinci söylentiyi destekler niteliktedir.

Trajediler Alexine'in peşini öldükten sonra da bırakmaz. İngiltere'de saklanmakta olan, gezileri sırasında topladığı etnografik örnekler, yazdığı mektuplar, aldığı notlar ve çektiği fotoğrafların birçoğu 2. Dünya Savaşı sırasında yok olur. Hollanda Krallığı'nın başkenti Lahey'de anısına yapılan kilise, Alman bombardımanı sırasında yıkılır.

Alexandrine Tinné ismi bu kadar bilgi kaybına rağmen, Nil kâşifleri arasında anılmaktadır. Kayıplardan geriye kalan her şey, annesinin günlüğüyle birlikte Kraliyet Arşivi'nde saklanıyor. Sudan'daki Juba'da Nil kâşifleri anısına yapılan anıtta adı geçiyor ve Fas'ın Tanca şehrindeki bir kilisenin vitraylarında resmi bulunuyor.

KAYNAKLAR

- Leo Hamalian, "Alexine and the Nile", *Saudi Aramco World*, Ocak-Şubat 1983, ss.22-29.
- John A Tinné, *Geographical Notes of an Expedition in Central Africa by three Dutch Ladies*, 1864.
- Penelope Gladstone, *Travels of Alexine*, John Murray Publishers, Haziran 1970, 247 s.

72 günde devri âlemle Jules Verne'in kahramanının rekorunu kırdı:

Nellie Bly

Bly, 1889'da, Jules Verne'nin ünlü eseri "Seksen Günde Devri Âlem"in başkahramanı Phileas Fogg'un rekorunu kırmak üzere dünya çevresini dolaşmak üzere yola koyulur. Dünyanın çevresini gemi, tren ve eşek gibi vasıtalarla 72 gün, 6 saat ve 11 dakikada dolaşmayı başarır. Yolculuğun Fransa molasında Jules Verne ile tanışma fırsatı yakalar. Verne meşhur roman kahramanı Phileas Fogg'un rekorunu kırması için Nellie Bly'ı yüreklendirmiştir.

Bly'ın dünya çevresindeki yolculuğunun yayını için, *New York World* gazetesi tarafından çekilmiş fotoğrafı, 1889.

Derleyen: Gözde Yazıcı

Nellie Bly müstearlı Elizabeth Jane Cochran, araştırmacı gazeteciliğin öncülerindendir. 1864'te Pennsylvania'da doğan Bly, toprak ağası (sahibi) bir işadamı ve aynı zamanda yargıç olan babasının 15 çocuğunun 13.'ydü. Bly'ın annesi Mary Jane, babasının ikinci eşiydi. Baba Michale Cochran ikinci ailesini vasiyetinin dışında bırakarak öldüğünde, Elizabeth Jane altı yaşındadır ve aile yoksuldur. Mary Jane'in yaptığı ikinci evlilik de kötü sonuçlanırken, 15 yaşındaki Elizabeth Jane, öğretmen olup ailesine destek olmak amacıyla Indiana Normal School'a gider, fakat bir yılın sonunda maddi nedenlerle okuldan ayrılır. Annesiyle bir misafirhane işletmek üzere Pitsburgh'a taşınır.

Yoksul işçi kadınların haberleriyle gazeteciliğe adım atar

1885'de Elizabeth Jane Cochran, *Pittsburgh Dispatch* gazetesinden bir köşeyazarının toplumsal olarak kadının yerini ev hayatıyla tanımlayan ve çalışan kadını yeren iddialar içeren yazısına öfkeli bir cevap yazarak gazeteye gönderir. Bu cevap "Yalnız Yetim Kız" imzasını taşır. Bu yanıttan etkilenen gazetenin yayın yönetmeni Cochran'ı Amerikalı kadınların gerçek yaşam koşullarını yazması için davet eder. Yoksul işçi sınıfı kadınlarının ağır çalışma koşuları ve düşük ücretlendirilmeleriyle ilgili yaptığı haber Cochran'ın yolunu açar ve ikinci bir görev daha alır. Bu ikinci haber kişisel olarak da yabancı olmadığı bir konuda (annesinin ikinci eşinden gördüğü kötü muamele düşünülürse); boşanma kanunu reformu hakkındadır. "Çılgın Evlilikler (Mad Marriages)" başlıklı bu haberiyle haftalık beş dolara *Pittsburgh Dispatch*'da çalışmaya başlar. Elizabeth Cochran'ın "Nellie Bly" müstearını kullanmaya başlaması bu döneme rastlamaktadır. Pittsburgh'ta çalışan fabrika işçisi kızlarla ilgili bir dizi haber yapar. Bly okuru etkilemektedir, fakat iş çevreleri gazete yönetimini verdikleri reklamları çekmekle tehdit eder. Bunun üzerine bahçe düzenlemesi haberi için görevlendirilen Nellie Bly, New York'ta şansını denemek üzere gazetedeki görevinden istifa eder.

"Bir Tımarhanede On Gün"

Altı aylık iş arama sürecinin sonunda Joseph Pulitzer'in sahibi olduğu *New York World* gazetesinden teklif alır. Burada ilk haberi 1887 yılında yayımlanır. Bly, New York'taki büyük bir ruh sağlığı merkezinin koşullarını haberleştirmek amacıyla sinir hastası rolü yaparak içeri sızar. Bu role ayna karşısında uzun saatler geçirerek çalışır. Bu sayede on gün boyunca fiziksel işkence, soğuk duş, bayat yemek servisi gibi kötü koşullara tanıklık etme imkânı bulur. Bly'ın "Bir Tımarhanede On Gün" başlıklı bu haber dizisi, toplumsal ve siyasal olarak ses getirirken sağlık merkezinin yeniden düzenlenmesinin yolu da açılmış olur. Aynı yıl bu haber dizisi kitaplaşır. Daha sonraları verdiği bir röportajda lider olmanın nitelikleri sorulduğunda şu cevabı verir: "Kesin bir cüret ve ısrar gerekir. Sığınma evindeyken yoksul, şanssız, aklını kaçırmış kız rolünü oynamayı üstlendim ve bu benim sonuçlarını kabul etmem gereken

görevimdi. Doğru uygulanan ve yönlendirilen enerjinin başaramayacağı şey yoktur."

Bly araştırmacı gazetecilik alanında, bu yeni ve anlamlı yöntemle (stunt reporting) anılacaktır. Kariyeri boyunca pek çok konuda çürümüşlüğü, adaletsizliği ortaya çıkaran Bly, bunu yaparken yoksuldan ve mazlumdan yana tavır alır. 20. yüzyıla girerken adı, hastalıklarla kuşatılmış gecekondular, tekelleşme, kötü çalışma koşulları vb. toplumsal sorunlara karşı mücadele veren Jacob Riis, Ida Tarbell, Upton Sinclair gibi aydınlarla birlikte anılmaya başlar. Theodore Roosvelt "muckrakers" -amiyane tabirle halt karıştıranlar- ifadesini bu isimler için kullanır ilk kez.

"72 Günde Devri Âlem"

Bly, 1889'da, Jules Verne'nin ünlü eseri "Seksen Günde Devri Âlem"in başkahramanı Phileas Fogg'un rekorunu kırmak üzere dünya çevresini dolaşmak üzere yola koyulur. Dünyanın çevresini gemi, tren ve eşek gibi vasıtalarla 72 gün, 6 saat ve 11 dakikada dolaşmayı başarır. Yolculuğun Fransa molasında Jules Verne ile tanışma fırsatı yakalar Nellie Bly… Hatta Jules Verne meşhur roman kahramanımız Phileas Fogg'un rekorunu kırması için Bly'ı yüreklendirir. Nellie Bly, bu macera ile dünya çapında tanınır hale gelir. Şu sözleri de dikkat çekicidir: "Bir sonraki (Bir Tımarhanede On Gün'den sonrası için) görevim seyahat etmekti. Gazete beni Jules Verne tarzında 80 günde dünyayı dolaşmam için gönderdi. Ben bunu rekor bir zamanlamayla yaptım, 72 günde. Hiç başarısız olmadım, başarısızlığın ne anlama geldiğini hayal edemiyorum." Nellie Bly biri roman ve bir diğeri "72 *Günde Devri Âlem*" olmak üzere dört kitap yayımlamıştır.

Bly kendisinden 40 büyük sanayici Robert Seaman ile evlendiğinde mesleğinden bir süre uzaklaşır. On yıl sonra Seaman öldüğünde, Bly eşinin işini devam ettirerek şirketi büyütürken işçi haklarını da gözetir. Üretim alanında kurulan spor tesisi ve kütüphane, sağlık hizmetleri, dolgun ücretler Bly'a özgü uygulamalar olarak zikredilebilir.

1. Dünya Savaşı boyunca söyleşilerine *New York Evening* gazetesi adına devam eder. Meslek aşkından, maceraperestliğinden vazgeçmeden kendini dünyaya kanıtlayan Bly, 1922 yılında 58 yaşında ölene dek *New York Evening* için çalışır.

KAYNAKLAR

- Richard Jr. Ernsberger, "Nellie Bly: Fearless Reporter", In *American History*, Haziran 2015, Cilt: 50; Sayı: 2, s.77.
- "Bly cut new paths for women", In *Executive Leadership*, Ekim 2014, Cilt:29, Sayı:10, ss.3-7.
- http://www.nellieblyonline.com/bio

Niagara Şelalesi'nin korkusuz kadını:

Annie Edson Taylor

Derleyen: Yusuf Can Semerci

Annie Edson, 24 Ekim 1838'de New York'ta doğdu. Babasının un değirmeni vardı. Bu da Annie 12 yaşındayken babası öldükten sonra bile, ailenin geçim sıkıntısı çekmemesini sağlamıştı. Annie öğretmen olmak için eğitim aldı. 17 yaşına geldiğinde, eğitimi sırasında tanıştığı David Taylor ile evlendi. Eşi Amerikan İç Savaşı sırasında ölünce, Annie işsiz ve parasız kalakaldı. Şehir şehir gezip dans ve müzik eğitmenliği yaptı. Çocukluğunu varlık içinde yaşayan, yetişkinliğinde yoksulluğu gören Annie, ün yaparak para kazanmaya karar verdi. Bunun için daha önce kimsenin başaramadığı bir şeyi yapacaktı: Niagara Şelalesi'nden bir varil içinde atlayıp hayatta kalmak...

Her şeyden önce bir varil bulmalıydı. Frank M. Russell hem menajerliğini yapmayı hem de varili temin etmeyi teklif etti. 22 Ekim 1901'de içi yastıklarla döşenen meşe ağacından yapılmış, demir bir iskelete sahip varili, içinde bir sokak kedisiyle birlikte yaklaşık 50 m yüksekliğindeki Niagara Şelaleleri'nden aşağıya bıraktılar. Kedi sadece kafasında küçük bir yarayla düşüşü atlatmıştı. Annie'nin varille çekilmiş meşhur resmindeki kedi, bu kedidir.

Varilin sağlamlığını böylece test eden Annie, iki gün sonra 63. doğum gününde, kafasını uğurlu kalp şeklindeki yastığına yaslamış bir şekilde, kendini varilinin içinde Niagara Nehri'nin akıntısına bıraktı. Tam 20 dakika süren yolculuk sonunda, şelalenin bitiminde varilinden çıkarıldı. Sadece küçük bir sarsıntı geçiren Annie, gazetecilere verdiği demeçte, "Son nefesimi tüketiyor olsam bile, insanlara bunu denememesini öğütlerdim. Bir daha Niagara'dan bu atlayışı yapmak yerine, beni parçalara ayıracağını bilmeme rağmen bir topun ağzında durmayı yeğlerim" diyordu.

Annie Edson Taylor yolculuk yaptığı varil ve deneme için kullandığı kediyle, 1901.

Annie atlayışı sağ tamamlayan ilk insan olmayı başarmıştı, ancak beklediği ün ve paraya ulaşamadı. Kazandığı paranın büyük çoğunluğunu, varili alıp kaçan menajeri Frank Russell'ı bulmaları için dedektiflere verdi. Son yıllarını Niagara'da para karşılığı turistlerle fotoğraf çektirerek geçiren Annie, 29 Nisan 1921'de 82 yaşında hayata veda etti.

KAYNAKLAR

- *Queen of the Mist: The Forgotten Heroine of Niagara*, Joan Murray, Beacon Press, 2000, 128 s.
- "Annie Edson Taylor", www.biography.com

Himalayalar'ın zirvelerine 'Kadınlara Oy Hakkı' mücadelesini taşıdı:

Fanny Bullock Workman

Eşinin eşlik edemediği bir tırmanışta Fanny Bullock, Himalayalar'daki Nun Kun zirve kümesini ölçeklendirmiş ve en üst noktaya ulaşmıştır (1906). Rehberleriyle birlikte, o güne kadar bir kadının ulaştığı en yüksek noktaya, 23.300 fite (7000 metreden fazla) tırmanmıştır. Bir kadın dağcı olarak rekoru 1934'e kadar kırılamayacaktır. 15.000 ila 20.000 fit arası yüksekliklerde termal giyim ve kamp malzemesi olmaksızın çalışabilmiş olması, Fanny Bullock Workman'ın başarılı bir dağcı yapar.

Derleyen: Gözde Yazıcı

Seyahat yazarı ve dağcı Fanny Bullock Workman, 1859'da Worcester-Massachusetts'te doğdu. Bir dönem Massachusetts valiliği yapan babası Alexander Hamilton Bullock Cumhuriyetçi bir politikacıydı. Annesi Elvira Hazard ise, 19. yüzyıl ortalarının önde gelen barut üreticisi ve emlak zengini Augustus George Hazard'ın kızıydı. Özel bir eğitim gören Fanny Bullock, zenginlik içinde büyüdü. Eğitimini New York, Paris, Dresden şehirlerindeki farklı okullarda tamamladı. 20 yaşında ailesinin yanına döndüğünde tanıştığı, Yale mezunu hekim William Hunter Workman ile 1881'de evlendi.

Eşiyle ortak paydası: Bisikletle ve tırmanarak keşfetmek

Çift 1886 yılında Almanya ve İskandinavya bölgelerini kapsayan uzun bir tura çıktı. William Workman'ın sağlık sorunları yaşamasıyla 1889'da Almanya'ya yerleştiler. Sonraki on yılın çoğunu, yatılı okullarda okuyan kızlarıyla birlikte, baştan sona Avrupa'yı ve Akdeniz kıyılarını gezerek geçirdiler. Dağ tırmanışını seven ikili Alpler'i birlikte keşfetti. İspanya ve Kuzey Afrika'nın ılıman bölgelerini bisikletle gezdiler. Bu turlar Fanyy Bullock Workman'ın ilk iki gezi kitabı "*Cezayir Anıları*" (*Algerian Memories*, 1895) ve "*Modern Iberya'da Tekerlek Eskizleri*" (*Sketches Awheel in Modern Iberia*, 1897) için materyal sağladı. Her ikisinin adını taşıyan sekiz kitap bulunmakla birlikte, asıl yazarın Fanny Bullock olduğunu ve kitaplara William Hunter'in minör katkısı bulunduğunu savunan görüşler vardır.

1897'de Workman çifti ilgilerini Asya'ya çevirdi ve iki yıl boyunca Sri Lanka, Java, Sumatra, Fransız Hindiçini ve Hindistan gibi yerleri bisiklet üstünde gördüler. Workman çifti seyahatlerini olumsuz şartlar nedeniyle ve genellikle serin kış aylarıyla sınırlamalarına rağmen 1899 yılı boyunca binlerce kilometre yol kat ederek Hint Alt Kıtası'nın çoğu kısmını gezdiler. Tarihi Asya mimarisi, sanatı ve kültürüne ilişkin açıklamalar içeren "*Kasaba ve Orman Üzerinden*" (*Through Town and Jungle*, 1904) adlı kitabı, bu seyahatin notlarından oluşturmuşlardır.

Himalayalar tırmanışları ve "eşit çalışma arkadaşlığı"

1899'da ücretli rehberler ve hamalların yardımıyla Himalayalar'ı keşfetmeye başladılar. O dönem coğrafyacılarının da yeni tanımakta olduğu Karakurum Sıradağları'ndan çok etkilendiler. Sonraki 13 yıl boyunca bölgeyi ikinci bir yuva olarak benimsediler ve buzullarını ve zirvelerini haritalamak üzere yedi ayrı, büyük keşif tırmanışı yaptılar. Karakurum özelinde önemli bilgiler edinen Workman çifti, "*Himalaya'nın Buz Dünyası'nda*" (*In The Ice World of Himalaya*, 1900) ve "*Karlı Hispar'ın Çağrısı*"; (*The Call of the Snowy Hispar*, 1910) isimli eserlerinin

de içinde olduğu bölgeye ilişkin beş kitap yayınladılar. Kitap görselleri Workman çifti tarafından çekilen fotoğraflardan oluşmaktadır. Birbirini tamamlayan harita ve tablo ekleri, daha sonra pek çok açıdan gözden geçirilmiş ve yeniden değerlendirilmiştir. Tutkulu gözlemciler olmalarına rağmen, Workman çifti meteorolojik şartlar, buzul bilimi, aşırı yüksekliğin insan sağlığına etkileri üzerine eğitimli değildi. Haritalarındaki hataların, kendilerine eşlik etmeleri için işe aldıkları topografların beceri yetersizliklerinden ve zorlu haritalama işini zaman darlığı içinde tamamlama çabalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Birliklerini eşit çalışma arkadaşlığı olarak tanımlayan Workman ikilisi, keşif gezilerinde görevleri bölüşmekte ve sorumlulukları dönüşümlü olarak paylaşmaktadır. Örneğin, bir seyahat öncesi Fanny Bullock bilimsel ve fizyolojik testleri düzenlerken, William Hunter seyahatin ihtiyaç listesini ve çalışanları ayarlamaktadır; bu görevler bir sonraki seyahatte takas edilmektedir. Bu işbirliğinin yanında, söylentilere göre Workman çifti Asyalı işçilere karşı tahammülsüz ve aşağılayıcı davranmak konusunda da bir ortaklık içindedir.

En yükseğe çıkan kadın rekoru

Genellikle birlikte tırmanan çift, şartlar ve sağlık durumları el vermediğinde tek çalışmak zorunda kalmıştır. Böyle bir seferde (1906'da) William Hunter'ın eşlik edemediği Fanny Bullock, Nun Kun zirve kümesini ölçeklendirmiş ve en üst noktaya ulaşmıştır. Rehberleriyle birlikte, o güne kadar bir kadının ulaştığı en yüksek noktaya, 23.300 fite (7000 metreden fazla) tırmanmıştır. Rekoru 1908 senesinde And Dağları'nda 24.000 fite tırmanan Annie Smith Peck tarafından kırılmıştır. Workman, Peck'in tırmanışının gerçek yüksekliğini hesaplamak üzere bir gözlemci grubu kurmuş, 1911'de Peck'in tırmanışının sadece 21.812 fit olduğunu raporlamıştır. Workman'ın keşif gezilerini tamamlamasının ardından Himalayalar'da yapılan sonraki gözlemlerde zirve noktası 22.815 fit olarak güncellense de, 1934'e kadar bir kadın dağcı olarak rekoru kırılamamıştır. Genellikle 15.000 ila 20.000 fit arası yüksekliklerde termal giyim ve kamp malzemesi olmaksızın çalışmalarını sürdürebilmiş olması, Fanny Bullock Workman'ın başarılı bir dağcı olarak değerlendirilmesine yol açar.

Çalışmaları nedeniyle eşi William Hunter ile birlikte Avrupa'da önemli bazı coğrafya ve dağcılık kulüpleri tarafından ödüllendirilmiştir. Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde dersler vermiştir. 1925'te Cannes'te ölen Fanny Bullock, vasiyetinde kişisel servetini dört büyük üniversiteye bağışlamıştır. İsmiyle anılan burs programları halen yaşamaktadır. İsteği 1937'de William Hunter'ın ölümüyle yerine getirilebilmiştir. Fanny Bullock'un kadınlara oy hakkı tanınması konusundaki tavrı, feminist çalışmalara verdiği destek olarak değerlendirilebilir. 1913'de Himalayalar'da "Kadınlara Oy Hakkı" yazılı gazete sayfasını elinde tutarken fotoğraf veren Fanny Bullock, hayatı boyunca kadınların yaşam koşulları hakkında yazmayı sürdürmüştür. Fanny Bullock'un kendisini azimli, gururlu, yorulmak bilmez kâşif olarak tanımlaması ile yaşadığı dönemin toplumsal koşulları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu söylenebilir.

Dağcılık, gezginlik ve yazarlıkta "eşit çalışma arkadaşları" Fanny Bullock Workman ve eşi William Hunter Workman, 1911.

KAYNAKLAR

- Beth Kraig, *Fanny Bullock Workman*, National Biography, Oxford University Press, 2010.
- Sarah Richardson, "Peak Pioneer", In *American History*, Weider History Group Language: English, Ekim 2015, Cilt: 50, S:4, ss.20-22.

Arnavutluk dağlarının gezgini:
Mary Edith Durham

Antropolog ve gezgin Mary Edith Durham, 1863'de Londra'da doğar. 1878 - 1882 arasında Bedford Koleji'ne gider, ardından Kraliyet Akademisi Okulları'na geçer. 1900'den itibaren 20 yıl boyunca Balkanlar'ı gezer. Çeşitli yardım kuruluşları için çalışan Durham, Arnavutluk Dağlarının en iyi dağcısı olarak kabul edilir. Balkan etnografi çalışmaları bir kitap serisine dönüşmüştür. En ünlü eseri "Yüksek Arnavutluk" (*High Albania*) halen Kuzey Arnavutluk dağlık bölge toplumuna ve geleneklerine özgü en iyi rehber olarak bilinmektedir. Durham'ın çalışmaları Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'ndedir. Günlükleri ile birlikte geleneksel Balkan kostümü ve mücevher koleksiyonu ise Halifax'taki Bankfield Müzesi'nde yer alıyor.

Çeviren: Gözde Yazıcı

Dünyanın etrafında fırıl fırıl
İda Laura Pfeiffer

İda, kafasındaki "Şimdi neresi?" sorusuna yanıt bulduğunda, daha önce aynı seyahati gerçekleştirmiş insanların bütçelerine kıyasla az parası olmasına rağmen, yola çıkmaya karar verdi. Yeni istikamet, dünyanın etrafıydı! Deniz ve karadan 60.000 km yolu 1,5 yılda tepen İda, anılarını "Bir Kadının Dünya Etrafındaki Yolculuğu" kitabında anlattı. "Dünya Etrafındaki İkinci Yolculuğum" da yoldaydı...

Derleyen: Yusuf Can Semerci

Fransız imparatoru Napolyon Bonapart 1809'da Viyana'yı fethettiğinde, bazı askerlerinin kaldığı evin sahibesi ve kızı da imparatorun geçişini izlemeye götürülmüştü.

Napolyon'a sırt çeviren kız

Avusturyalı küçük kız, henüz 12 yaşında olmasına rağmen, her şeyden haberdardı ve ülkesinin işgal edilmiş olmasından duyduğu rahatsızlığı gizleyemiyordu. İmparator'un geçişi sırasında da rahatsızlığını saklayamamıştı. Tam Napolyon geçerken arkasını dönerek tepkisini göstermiş, işgali protesto etmişti. Bir genç kızın davranması gerektiği gibi davranmayan kızına annesi gerekli gördüğü cezayı vermiş, ikinci defa İmparator'un geçişini izlemeye gittiklerinde ise onu önüne alıp omuzlarından tutarak dizginlemeye çalışmıştı. Küçük kız ise bu sefer gözlerini kapatarak, annesine ve işgalcilere protestosundan vazgeçmeyeceğini gösterdi. O herkesin olmasını beklediği gibi bir kadın olmayacaktı. O, tek başına tüm dünya coğrafyasına meydan okuyacak olan İda Laura Pfeiffer'di (1797-1858).

İda çevresindeki birçok kızın aksine, abileri gibi giyinmeyi seviyor, onların oyunlarına katılıyordu. Zengin bir tüccar olan babası, kızının halinden memnundu, onu oğullarından ayrı tutmadan yetiştirmek istiyordu. Oğullarını zorladığı kadar onu da zorluyordu, belki de daha fazla. Annesi ise İda'nın, zamanın kadın profiline uygun yetiştirilmesinden yanaydı. Babası öldüğünde, annesinin henüz 10 yaşındaki İda'yı istediği gibi şekillendirmesinin önünde engel kalmamıştı. İda'yı eğitmesi için bir öğretmen tuttu. Annesinin beklemediği kadar kısa sürede, İda öğretmeninin her sözünü dinlemeye, yönlendirmelerine karşı çıkmamaya başladı. Ancak bunun sebebi annesinin umduğu üzere İda'nın öğretmenine boyun eğmesi değil, ona karşı büyük bir hayranlık duymasıydı. İda durumu şöyle açıklıyor:

"Benim kavramlarımın yanlış yönlenmişliği ile verdiği mücadelede çok sabırlı ve azimliydi. Annesi ve babasını sevmekten çok nefret etmeyi öğrenmiş benim gibi bir kadına karşı, sempati ve şefkat besleyen ilk insan diyebileceğim bir adamdı. Onun bu tavrına karşılık ben de ona bütün varlığımla bağlandım. Mutluluğuyla mutlu oldum, hüznüyle hüzünlendim. Büyük bir acı duymama rağmen çocukluğumdaki tüm tutkularımı onun için bıraktım. Onun için yemek yapmayı, örgü örmeyi ve dikiş dikmeyi öğrendim. O beni haşarı erkek fatma halimden, sessiz bir genç kıza dönüştüren adamdır."

Azıcık koca mirasıyla yollara düştü

İda bu süreçte bir tek tutkusundan vazgeçemedi: seyahat etmek. "*İzlanda'ya Seyahat*" adlı kitabında "Çocukluğumdan beri dünyayı görmek en büyük arzumdu. Ne zaman bir seyahat arabası görsem, istemsiz olarak olduğum yerde durur, onları izlerdim. Gördükleri yerleri hayal eder onları kıskanırdım" diye bahsettiği bu tutkusu, henüz beş yaşındayken babası ile yaptıkları Filistin ve Mısır gezilerinin etkisiyle başladı. Annesinin, öğretmeni ile evlenmesine izin vermemesiyle başlayan ve annesinin isteğiyle evlendiği kocası Mark Anton Pfeiffer ölene kadar geçen süreçte ara vermek zorunda kalsa da, bu tutkusu onu hiç bırakmadı. Kocasının ölümü ve çocuklarının kendi kendilerine bakabilir hale gelmeleriyle İda'nın aklına tekrar çocukluk tutkusu, yabancı ülkelere seyahat düşecekti. Kocasından kalan az miktardaki parayla ilk seyahatini yapmaya karar verdi. Katolik olmasından dolayı, İsa peygamberin izinden gitmek ümidiyle ilk istikamet olarak kutsanmış toprakları seçti.

22 Mart 1842'de, 45 yaşındayken, tek başına çıktığı seyahatinde İda, Viyana'dan İstanbul'a gitmek için Tuna Nehri'nde yelken açtı. Daha sonra Beyrut, Yafa, Kudüs, Şam, İskenderiye ve Kahire'ye gitti.

Kızıldeniz'e ulaşmak için çöl boyunca yolculuk yaptı. Dönüş yolunda ise Sicilya üzerinden dolandı. İtalya'da Napoli, Floransa ve Roma'yı ziyaret ettikten sonra, 1842 yılının Aralık ayında Viyana'ya ulaştığı yolculuğu boyunca edindiği tecrübelerini "*Kutsal Topraklara Yolculuk*" (*A Visit to the Holy Land, Egypt and Italy*) adlı kitabında anlattı. Anlatımının sadeliği ve içtenliği, kitabına olumlu eleştiriler gelmesini sağladı. Bu kitabın gelirleriyle tam ters istikamete, İzlanda'ya kısa bir yolculuk yaptı.

Kafasındaki "Şimdi neresi?" sorusunun cevabını bulduğunda, daha önce bu seyahati gerçekleştirmiş insanların bütçelerine kıyasla elinde daha az para olmasına rağmen, yola çıkmaya karar verdi.

Yeni istikamet: Dünyanın etrafı!

1 Mayıs 1846'da bu cesur kadın tek başına Rio de Janeiro'ya doğru yola çıktı. Rio'da bir rehber tutup Yağmur Ormanları'nın derinliklerini keşfe çıktı. Burada karşılaştığı yerli halkı ilkel ve vahşi buldu ve Avrupalı bir Hıristiyan olarak kendini onlardan üstün gördü. 3 Şubat 1847'de Güney Amerika'nın en güney ucu olan Horn Burnu'ndan yola çıkıp 2 Mart'ta Şili'nin Valparaiso şehrine ulaştı. Daha sonra Pasifik Okyanusu üzerinden Kraliçe Pomare'nin huzuruna çıktığı Tahiti'ye, Tahiti'den sonra da Makao, Hong Kong, Guangzhou gibi şehirleri gezdiği Çin'e geçti. Çin'i dolaşırken, erkek kılığında gezdi. Buradan Hindistan'a giden İda, Kalküta'dan, Varanasi'ye Ganj Nehri yoluyla geçtikten sonra ülkenin bir ucundan diğerine gidip Mumbai'ye vardı. Nisan 1848'de bu şehirden İran'a doğru yola çıktı. Tizpon ve Babil harabelerini gördükten sonra Musul'a ulaşmak için bir kervan eşliğinde çölü aştı. Tebriz'e geldiğinde, İngiliz Konsolosluğu'ndaki yetkilileri yaptığı seyahatle şaşkına çevirdi. Bir kadının bu kadar büyük bir işi başarmış olmasından etkilenen konsolos, İda'yı Tebriz Valisinin huzuruna çıkardı. Tebriz Valisi de İda'ya haremini gezme izni verdi. Ağustos 1848'de buradan yola çıkan İda Hristiyan bir toplum görme umuduyla Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Rusya'ya ulaştı. Burada casus olduğu şüphesiyle tutuklandı ve bir gece gözetim altında kaldı. Rusya'da yaşadıklarının hayal kırıklığını "Ey Türkler, Araplar, Hintler. Sizin kâfir, dinsiz şehirlerinizden nasıl da özgürce geçtim gittim. Fakat, bu Hıristiyan Rusya'da, bu kadar kısa zamanda ne kadar çok acı yaşadım" sözleriyle özetlemişti. Rusya'dan sonra İstanbul üzerinden Yunanistan ve İtalya'ya uğrayarak 4 Kasım 1848'de Viyana'ya döndü. 4500 km karadan, 56.000 km denizden olmak üzere 60.000 km yol kateden İda yolculuğunu "*Bir Kadının Dünya Etrafındaki Yolculuğu*" (*A Woman's Journey round the World*, 1850) adlı kitabında ayrıntılı olarak anlattı.

Dünyanın etrafında yaptığı gezinin duyulmasıyla birlikte, İda artık ünlü bir kadın olmuştu. Herkes yeni yolculuğunu nereye ve ne zaman yapacağını merak ederken, iki yıl süren gezisinden yorgun düşen 54 yaşındaki İda, artık uzun yolculuk yapmayacağını açıkladı. Fakat tutkusundan sadece üç yıl uzak durabildi ve Avusturya hükümetinin desteklediği ikinci dünya gezisine, 18 Mart 1851 günü başladı.

Dünyanın etrafı, yeniden

Viyana'dan Londra'ya giden İda, önce Güney Afrika Cumhuriyeti'nin başkenti Cape Town'a, oradan da Singapur'a geçti. Doğu Hint Takımadaları'nı uzun uzadıya gezdi. Borneo'da Landak elmas madenlerine, Dayak yerlilerinin yerleşim yerlerine gitti. Dayak halkı ile geçirdiği zaman için, "Korkudan titredim ama kendime sormadan da edemedim: Biz Avrupalılar da onlar kadar cinayet işlemedik mi? Keşke onlarla daha fazla zaman geçirebilseydim. Onları dürüstlüklerine ve içtenliklerine dayanarak tanıdığım ırkların en tepesine koyabilirim" diye yazdı. Sumatra'da, hiçbir Avrupalıyı daha önce kabul etmemiş olan yamyam halk Batak'a kendini emanet etti. Batak halkı onu yemeye karar verdiğinde, yaşlı olduğu için etinin sert ve lezzetsiz olacağını söyleyip onları güldürerek hayatta kaldı. Daha sonra Pasifik Okyanusu boyunca hiç kara görmeden iki ay yol aldıktan sonra, 27 Eylül 1853'te Amerika'nın San Francisco şehrine ulaştı. Buradan And Dağlarını geçme niyetiyle Peru'ya doğru yola çıkan İda, Peru'daki devrimden dolayı rota değiştirip Ekvator'a ulaştı ve böylelikle Ekvator, And Dağları üzerindeki ilk durağı oldu. Dünyanın en yüksek aktif yanardağlarından biri olan Cotopaxi Yanardağı'nın patlamasına şahit olduktan sonra, dağda eşekten yuvarlanmak ve timsahlara ev sahipliği yapan Guayas Nehri'ne düşmek gibi ölüm tehlikelerine ve Panama'da yakalandığı yüksek ateşe rağmen, 21 Kasım 1854'te dünya gezisini İngiltere'de sonlandırdı. Bu gezisinde yaşadıklarını da "*Dünya Etrafındaki İkinci Yolculuğum*" adlı (*Second Journey round the World*, 1857) kitabında aktardı.

İda Laura Pfeiffer bütün bunların yanında bilime de katkılar yaptı. Tüm gezileri boyunca topladığı taş, böcek ve bitki örneklerini müzelere bağışladı ya da sattı. Daha önce kimsenin öğrenmeyi başaramadığı Batak halkının yaşam şeklini ilk defa o anlattı. Dünya etrafında iki kere dolaşıp o zamanlar Avrupa'da yanlış bilinen coğrafi bilgilerin düzeltilmesine yardımcı oldu. Katkılarından dolayı Paris ve Berlin Coğrafya Topluluklarına üye edildi. Sadece, kadın olduğu için onu kabul etmeyen Londra Coğrafya Topluluğu'na üye olamadı.

1857'de son bir yolculuk için Madagaskar'a gitti. Dönemin Madagaskar Kraliçesi Ranavalona İda'yı birkaç Avrupalı'yla beraber hapse attı. İda, kraliçeyi tahttan indirmeye çalışan bir grubun içine girmişti. Kraliçe olaya karışan yerlileri idam ettirip Avrupalıları da sınırdışı etti. Geri dönüş yolunda İda tropik bir hastalığa yakalandı ve bu hastalıktan kurtulamadı. 1858'de, henüz 59 yaşındayken, Viyana'da öldü.

KAYNAKLAR

1) *The Story of Ida Pfeiffer and Her Travels in Many Lands*, Project Gutenberg, 2006.

2) Mary Somers Heidhues, "Woman on the Road : Ida Pfeiffer in the Indies", *Archipel*, Cilt: 68, 2004, ss.289-313.

3) Stefoff Rebecca, *Women of the World; Women Travelers and Explorers*, Rebecca Stefoff, Oxford Üniversitesi Yayınları, Ekim 1994, 152 s.

İzlem Gözükeleş izlem@gözükeles.net

İnternet ve politika

İnternet, bir mücadele alanıdır ve mücadele içinde sürekli yeniden üretilir. Şirketlerin ve hükümetlerin keskin hamleler yaptığı bu oyunda bizim için en doğru adım, oyuna dahil olabilmemiz için açık standartların savunulması olacaktır. Standart, iletişimin tarafların kabul ettiği belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlar. Bu durumda, kuralları kimin koyduğunun ve bunu nasıl yaptığının sorgulanması gerekir.

İnternet, bir mücadele alanıdır ve mücadele içinde sürekli yeniden üretilir. Şirketler, internetteki ilişkilerin metalaşmasını arzulamaktadır. Kendileri bu yönde sınırsız hareket ederken internet kullanıcılarının hareketlerinin sınırlanması için lobi faaliyetleri yürütürler. Hükümetler, diğer iletişim araçlarında olduğu gibi tamamen kontrol edebilecekleri bir internet için uğraşmaktadır. Ayrıca ABD, internetteki hegemonyasını devam ettirmek isterken diğer ülkeler buna son vermek için çeşitli girişimlerde bulunmakta ve ABD kökenli şirketlere karşı kendi şirketlerini desteklemektedir. Bireylerin geliştirdiği uygulamalar (vikiler, portal yazılımları, sosyal ağlar, bitcoin vb) internette yeni ufuklar açmıştır. Hükümet dışı uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri internete yönelik düzenlemelerde kamuoyu oluşturarak internetin yeniden üretiminde belirleyici olabilmektedir.

Bunun yanında toplumun farklı kesimlerinin internet hakkındaki düşünceleri de çelişmektedir. İyimserler, onun toplumu demokratikleştireceğini, yeni "bahar"ların önünü açacağını düşünmektedir. İnternete şüpheyle yaklaşanlar ise internetin hükümetlerin ve şirketlerin gözetim aygıtı haline geldiğini savunmaktadır. Bir taraf internetin kontrol edilemez ve ademimerkeziyetçi yapısına diğer taraf da artan kontrol mekanizmalarına işaret etmektedir. Aslında merkezi kontrol, internetin ilk günlerinden beri vardır. Fakat bu kontrol, hükümetler ya da şirketler tarafından değil internetin oluşumunda yer almış kişiler ve örgütler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yazının devamında da tartışılacağı gibi eşgüdüm için merkezi kontrolün gerekli olduğu durumlar olabilmektedir. Sorun, kontrolün varlığı değil, kimin ve nasıl kontrol ettiğidir. Günümüzde bu kontrolü, hükümetler ve şirketler lehine artırma gi-

rişimleri vardır. Bu girişimler, uluslararası yasalarla yapıldığında sürece müdahale her zaman kolay olmamasına karşın daha geniş kesimlerce anlaşılabilmekte ve tartışılabilmektedir. Söz konusu teknolojik düzenlemeler olduğunda ise tartışma tekniğin nesnel örtüsünün altında saklanmaktadır. İddia bir politikacıdan geldiğinde, örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan "4G ile vakit kaybetmeden 5G'ye geçmeliyiz" dediğinde bunun ağırlıklı olarak (ya da tamamen) politik bir tercih olduğu hemen fark edilir. Ama mühendislerin ve biliminsanlarının teknoloji hakkında yaptıkları açıklamalar ve toplumu belirli bir teknolojiye ikna etme çabaları nesnel ve tarafsız değerlendirmelerin bir sonucu olarak algılanır; bir teknoloji "bilimsel olarak öyle olması gerektiği için öyle olmuştur."

Ancak teknoloji tarafsız değildir. Onu tasarlayanların ve tasarımına etkide bulunanların niyetlerini ve değerlerini içerir. İnternet gibi henüz sınırları tam olarak kalın çizgilerle çizilmemiş teknolojiler gelişime ve müdahaleye daha açıktır. Bu nedenle, internetin yapısı hakkında bir değerlendirme yaparken onun sürekli değiştiğini dikkate almak gerekir. Kritik noktalarda atılacak adımlar veya tasarımda öne çıkan tercihler interneti şimdikinden çok farklı bir yere sürükleyebilir. İnternetin mimarisindeki bir değişim internetteki güç dengelerini de altüst edecektir.

İnternetin mimarisi üzerindeki mücadele başlıca üç alanda gerçekleşmektedir. Birinci alan, internetteki teknik standartların oluşturulmasıdır. Bilgisayarlar arasında bilgi belirli standartlara göre akar ya da sınırlanır. "Enformasyon, özgür olmak ister" diye söylense de enformasyon standartların izin verdiği ölçüde özgür olabilir. Mahremiyet, fikri mülkiyet ve ifade özgürlüğü kabul edilen standartlar çerçevesinde farklılaşabilir. İkinci alan ise kaynakların nasıl paylaştırılıp yönetileceğidir. Yeni teknolojiler, geliştirilen teknolojiden türeyen kaynaklar yaratırlar. Örneğin, elektronik haberleşme hizmeti sunabilmek için adınıza tahsis edilmiş bir frekans bandına gerek vardır. İnternette var olabilmek için de özel bir (IP) adresimiz (ör. 159.253.42.233), sitemize web tarayıcıdan rahatça erişilebilsin diye bir alan adımız (ör. bilimvegelecek.com.tr) olmalıdır. 1998 yılında kurulan ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers - İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu) "internet alan adları sisteminin teknik yönetimini, IP adres alanlarının tahsisini, protokol parametrelerinin belirlenmesini ve internet ana servis sağlayıcı (root server) sisteminin idaresini koordine etmekle görevlendirilmiş"[1] ABD'li bir kuruluştur. Sınırlı sayıda olan IP adreslerinin adil ve eşgüdüm içinde dağıtılması gerekmektedir. Üçüncü alan ise internete dair politikaların belirlenmesi, uygulanması ve anlaşmazlıkların çözümüdür. Örneğin, internetin güvenlik politikaların oluşturulmasında (özellikle 11 Eylül sonrasında) hükümetler kadar interneti daha güvenli ve cazip bir alışveriş merkezi haline getirmek isteyen şirketlerin de payı vardır. Güvenlik için atılan adımlar ifade özgürlüğü ve mahremiyet açısından bir tehdit oluşturabilmektedir.

Şirketlerin ve hükümetlerin keskin hamleler yaptığı bu oyunda bizim için en doğru adım, oyuna dahil olabilmemiz için açık standartların savunulması olacaktır. Standart, iletişimin tarafların kabul ettiği belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlar. Bu durumda, kuralları kimin koyduğunun ve bunu nasıl yaptığının sorgulanması gerekir. Bir standardı açık olarak nitelendirebilmek için en başta standart oluşum süreçleri şeffaf olmalıdır:

1) Sürece katılanların kimlikleri bilinmelidir.

2) Dışarıdan alınan fonlar varsa açıklanmalıdır.

3) Süreçte yer alanlar, üye oldukları örgütleri ya da çalıştıkları şirketleri saklamamalıdır.

4) Standart seçiminin nasıl yapıldığı (oy birliği, oy çokluğu veya başka bir yöntem) paylaşılmalıdır.

5) Standart fikri mülkiyet içeriyorsa bu durum belirtilmelidir.

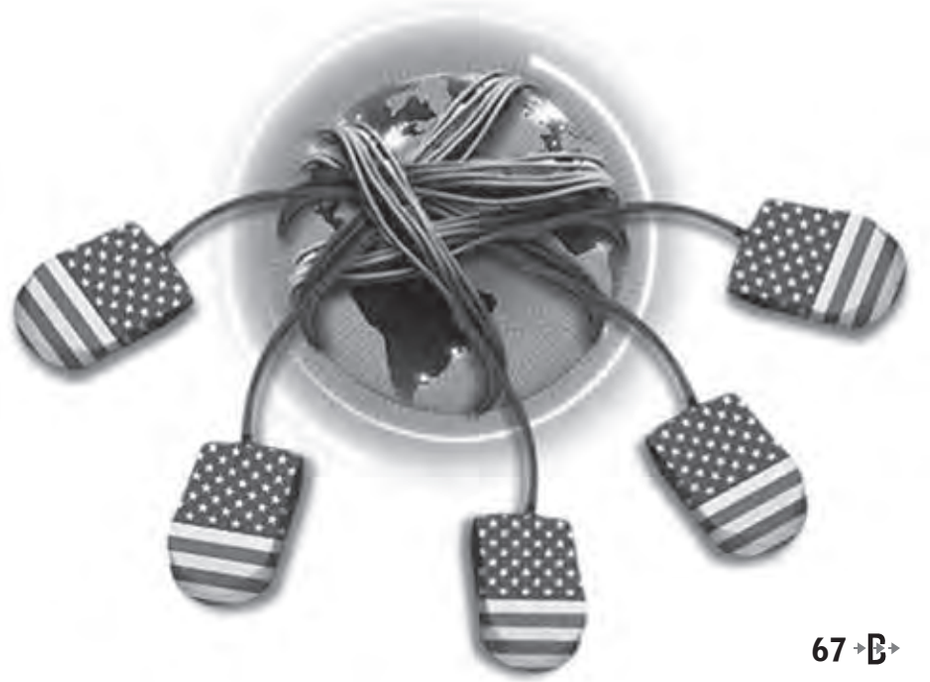
6) Toplantılardan çıkan sonuçlar kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

Ayrıca standart oluşum sürecine isteyen herkes katkıda bulunabilmeli ve süreci takip edebilmelidir. Standart açık olduğunda, toplumun farklı kesimlerinin standarda kendi değerleri ve çıkarları doğrultusunda müdahale edebilmesinin önü açılmaktadır.

Bu bağlamda, IP (İnternet Protokolü) tartışmaları, internetteki mücadeleyi, mücadelenin taraflarını ve internetin yapısına etkisini göstermesi açısından son derece öğreticidir.[2] Sadece teknik olarak görünen bir olgu altında politik mücadeleleri barındırmaktadır.

IP nedir?

IP (İnternet Protokolü), bilişim teknolojilerinde yer alan binlerce standarttan biridir. Ancak alternatifinin olmaması nedeniyle kritik bir standarttır. IP, bilgisayarlar arası iletişimde paketi parçalar ve hedef bilgisayara gönderir. Bu iletişimde

yer alan bilgisayarların bir IP adresinin olması gerekmektedir. İnternette aynı anda, aynı IP adresine sahip iki bilgisayar olamaz. IP adresi, 32 bitten oluşur ve 8 bitten oluşan 4 parçaya bölünür (ör: 10011111 11111101 00101010 11101001). IP adresini okurken (ya da yazarken) her 8 biti ondalık sisteme çevirirız (ör: 159.253.42.233). Teorik olarak bir IP adresi 4294967296 farklı değer alabilmesine rağmen bu adreslerin bir kısmı özel ağlar ve çoklu gönderim için ayrıldığından kullanılabilir IP adresi sayısı daha azdır.

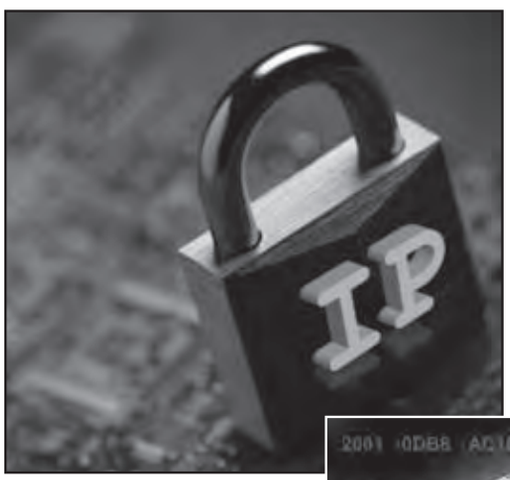
Hâlâ yaygın olarak kullanmakta olduğumuz IP'nin dördüncü sürümüdür ve IPv4 olarak gösterilir. Aslında IP'nin öncesinde başka bir sürümü yoktur. Daha önce TCP'ye (Transmission Control Protocol) bağlı bir protokol olması ve TCP'nin de üç eski sürümü olması nedeniyle IPv4 olarak adlandırılmıştır.

IPv4 adresleri kıt bir kaynaktır ve kullanılan protokolün tasarlandığı yıllarda internetin bu kadar hızlı yaygınlaşacağı öngörülememiştir. 1981'de internete bağlı bilgisayar sayısı sadece 213'ken 1989'da 159000 olmuş ve bu beklenmedik artış 1990'larda "IP kıtlığı" tartışmasını başlatmıştır:

Yıl	Bilgisayar Sayısı
1981	213
1982	235
1983	562
1984	1024
1985	1961
1986	5089
1987	28174
1988	56000
1989	159000

Sorun sadece artan bilgisayar sayısından kaynaklanmamaktadır. IPV4'te kullanılan sınıflandırma sistemi de IP adreslerinin adaletsiz dağılımına neden olmuştur. Ülkelerdeki adres sisteminin (il, ilçe, semt, sokak, bina numarası, ev numarası) postaların dağıtımında sağladığı kolaylık dikkate alınarak aynı yöntemin internette de uygulanabileceği ve bir kuruluşun IP adreslerini aynı blok içinde kümeleyerek iletişimin daha verimli düzenlenebileceği hesaplanmıştır.

Bir IP adresini dört bölüm halinde düşünürsek A sınıfı IP adreslerinde adresin birinci kısmı 1 ile 126 arasında bir değer alabilir. Örneğin, bir kuruluşun A sınıfı bir adresi varsa ve değeri 9 ise, kullanabileceği IP adresleri 9.x.y.z gibi değerler alabilecektir. Bir diğer deyişle, A sınıfı adres bloğuna sahip olan bir kuruluş yaklaşık 17 milyon (2^{24}) potansiyel adrese sahiptir.

B sınıfı adres bloklarında ise IP adresinin iki kısmı kullanılır. IP adresinin ilk bölümü 128 ile 192 arasında bir sayı alabilir. Bir şirketin B sınıfı adresi varsa ve değeri 130.45 ise kullanabileceği IP adreslerinin sayısı (130.45.x.y) 65000'den (2^{16}) fazladır.

C sınıfı adres bloklarının ilk bölümü 193 ile 223 arasındadır. Bir kuruluşun C sınıfı adresi varsa ve değeri 200.45.34 (200.45.34.x) ise kullanabileceği IP adreslerinin sayısı sadece 256'dır (2^8).

İlk gelenler (tahmin edilebileceği gibi ABD'li şirketler, üniversiteler ve askeri birimler) A ve B sınıfı adresleri kapmışlardır. Böylece IP adresleri dünyada asimetrik şekilde dağılmıştır (bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_IPv4_address_allocation). Kıtlığın nedenlerinden biri de bu adaletsiz dağılımdır. Fakat dağılım ne kadar adil olursa olsun sınırlı sayıda olan IP adreslerinin sonunda tükenmesi kaçınılmazdır.

1990'lı yıllarda, sorunu aşmak için çeşitli çözümler tartışılmıştır.

IPv6'ya doğru

Tartışılan çözümlerden bazıları IP adresi kıtlığını aşamasa da acı sonu geciktirecek ve zaman kazandıracak biçimdedir. İlk akla gelen çözüm, IP zengini kuruluşların kullanmadıkları adreslerden feragat etmeleridir. Ama Stanford Üniversitesi gibi istisnalar dışında, IP zenginleri ellerindekini paylaşmaya yanaşmaz. B sınıfı adres blokları yerine birden fazla C sınıfı adres bloğu verilmesi ya da CIDR adlı yöntemle (classless interdomain routing - sınıfsız alanlar arası yönlendirme) C sınıfı adres bloklarının birleştirilmesi önerileri vardır.

Ağ geçitleriyle interneti alanlara ayırma ve böylece aynı IP adresinin başka alanlarda kullanımına izin verme önerisi ise internetin hâlihazırdaki mimarisine aykırı ve istenmeyen bir durumdur. Bilgisayarların birbirleriyle doğrudan bağlantısı yerini parçalanmış bir mimariye bıraktığında ağdaki otoriter, kısıtlayıcı eğilimler güçlenecektir.

IPv4'ün yeni bir protokolle değiştirilmesi önerisi daha akla yatkındır. O güne kadar internetin gelişimine yön veren ve internette kullanılacak protokolleri geliştiren ve standartlaştıran ABD'li bir örgüt olan IETF'dir (Internet Engineering Task Force - Internet Mühendisliği Görev Gücü). IETF'ye katılım, bir ülkeyi ya da şirketi temsilen değil, bireysel temeldedir. Fakat çoğu üye ya bir kurumun ücretli çalışanıdır ya da katılımı bir kurum tarafından finanse edilmektedir. IETF'de anlaş-

mazlıkların çözümü ve standartların takibi için iyi tanımlanmış prosedürler vardır. IETF'nin resmi bir statüsü olmamasına karşın standartların belirlenme sürecindeki şeffaflık ve katılıma açıklık IETF'nin konumunu meşrulaştırmaktadır. Açıklık, aşağıdan yukarı karar süreçleri ve oy çokluğu yerine topluluğun genel düşüncesine (rough consensus) göre hareket edilmesi IETF'yi standartlaştırma çalışması yapan diğer kurumlardan ayırmaktadır. Ancak tüm katılımcı yaklaşımına rağmen maddi (para, erişim, bilgi, dil vb) eşitsizliklerin potansiyel katılımcılar açısından ciddi bir engel oluşturduğu da göz ardı edilmemelidir.

Yeni IP protokolü tartışmalarında IETF'nin karşısında güçlü bir rakip, ISO (International Organization for Standardization - Uluslararası Standartlar Örgütü) vardır. ISO'nun 162 üyesi vardır. Üyeler, ülkelerin standart belirleme örgütlerinden oluşmaktadır ve üyelik ücretlidir. Örneğin Türkiye ISO'da TSE (Türk Standartları Enstitüsü) tarafından temsil edilmektedir. IETF'den farklı olarak standart çalışmaları kurum içi doküman olarak değerlendirilmekte ve kurum dışına erişime kapatılmaktadır. Standart oluşturma sürecinin sonlanmasından sonra da standartlar ücret karşılığında satılmaktadır.

IP sorunu tartışmaları, teknik bir tartışmanın ötesinde bu iki kültürün çatışması olmuştur. Nitekim yeni IP sürümü önerisi kabul edilen taraf, internetin bundan sonraki gelişimini de belirleyecektir. IETF, IP sorunu hakkındaki çözüm önerilerini değerlendirmek üzere, Allison Mankin ve Scott Bradner yönetiminde bilişim teknolojileri hakkında farklı deneyimlere sahip 15 mühendisi içeren bir çalışma grubu kurar. Farklı deneyim, grubu zenginleştirmektedir. Ama grup üyelerinin çoğunluğu ABD'li büyük yazılım şirketleri ve servis sağlayıcıları ile ilişkilidir. Herhangi bir hükümetin temsilcisi ya da bağımsız bir birey yoktur. Söz konusu şirketler, kabul edilecek protokolü kendi işlerine uyarlayacaklarından yeni protokolle ekonomik olarak da ilgilidirler. Farklı seçeneklerin değerlendirilmesinin ardından geriye üç öneri kalır: SIPP (Simple Internet Protocol Plus), CATNIP (Common Architecture for the Internet) ve TUBA (TCP and UDP with Bigger Addresses). Tüm öneriler, IP adresi kıtlığını aşmaya yönelmiştir ve farklı teknik özellikleri vardır. Ama temel farklıları teknik değil, politiktir. Yeni protokolü kimin kontrol edeceği ve IP'nin korunup korunamayacağı sorularına verdikleri yanıtlar ayırt edici özellikleridir. SIPP'in arkasında IETF vardır ve adından da anlaşılabileceği gibi IP'nin bir devamıdır. CATNIP, IP, OSI protokolleri ve Novel ürünlerini içeren tamamen yeni bir protokoldür. TUBA ise IPv4'ü ISO'nun CLNP (Connectionless-mode Network Protocol) adlı protokolü ile değiştirmek istemektedir. CATNIP, yetersiz görülerek elenir. E-posta listelerinde iki protokol, SIPP ve TUBA, arasında bir rekabet başlar.

SIPP ve TUBA arasındaki yarış gerçekte IETF ve ISO arasındadır. IETF, ISO'nun TUBA konusundaki ısrarını politik olarak değerlendirirken kendi pozisyonunu teknik gerekçelerle ifade eder. Ama e-posta listelerindeki tartışmanın odağı yeni protokolde kimin söz sahibi olacağıdır. ISO, TUBA'nın kontrolünü IETF'ye verse IETF, SIPP ısrarından da vazgeçebilecektir. Ama ISO, kendisinin uluslararası standartlar konusunda yetkili tek örgüt olduğunda ısrar ettiğinden buna imkân yoktur.

Yarışı kazanan IETF olur. Yeni protokol, IPv5 (3) daha önce başka bir yerde kullanıldığından IPv6 olarak adlandırılır. Yarışı IETF'nin kazanmasının üç önemli sonucu vardır. Birincisi, IETF, internet mimarisi üzerindeki konumunu ve internete yaklaşımını pekiştirir. IETF'nin önemli isimlerinden David Clark ISO'ya karşı olan mücadeleyi şöyle ifade etmektedir: "Kralları, başkanları ve oylamayı reddediyoruz. Genel görüşe (rough consensus) ve çalışan koda inanıyoruz." Diğer bir deyişle, mücadele IETF'nin aşağıdan yukarı oluşturduğu standartlar ile ISO'nun yukarıdan aşağı dikte ettiği standartlar arasında gerçekleşmiştir ve kazanan IETF'nin değerleri olmuştur. İkincisi, TCP/IP ile ISO'nun desteklediği OSI arasındaki yarışta TCP/IP, OSI karşısındaki konumunu daha da güçlendirmiştir. Üçüncüsü, ISO kapalı olmasına rağmen uluslararası bir örgüttür. Batılı hükümetlerin ve şirketlerin ISO'yu destekleme nedenlerinden biri de internetteki ABD hegemonyasını zayıflatabilmektir. Bunda başarılı olamazlar.

Özetle, yeni IP tercihinde farklı çıkarlar ve değerler belirleyici olmuştur. Özellikle açık standartlar konusunda yapılan bu tercih, IPv6'nın geliştirilme aşamasında da belirleyici bir parametre olacaktır. IPv6'nın geliştirme sürecindeki önerilerden biri ağ bağlantısında kullanılan ethernet kartlarındaki özel numaraların (MAC adresi) internet iletişiminde kullanılmasıdır. Bilgisayarın ağa sabit bir numarayla bağlanması ağın teknik olarak daha verimli yönetilebilmesini sağlayacaktır. Eğer sabit bir IP adresi almadıysak her yeni internet bağlantısı, farklı bir IP adresi kullanır. İnternet Servis Sağlayıcı dışın-

da başkaları kullanıcıyı IP adresiyle ilişkilendiremez. Örneğin, internete bağlanırken her seferinde farklı bir IP adresi alındığından bir web sitesi sahibi "X kullanıcısı günde 5 kere benim sitemi ziyaret ediyor" diyemez. IPv6'ya sabit olan bir bilginin eklenmesi kullanıcıların mahremiyeti için tehdit edici bir durumdur. Tartışmalar ve tepkiler sonucunda bu özellik yeniden düzenlenmiştir. Protokolün, IETF tarafından açık bir biçimde geliştiriliyor olması kamuoyunun gelişmelerden haberdar olmasını ve tepkisini ifade etmesini sağlamıştır. IPv6, ISO içinde geliştirilmiş olsa, çalışmada yer alan mühendislerin mahremiyet kaygısı yoksa kullanıcılar kendileri aleyhinde bir protokolle karşı karşıya kalacaklardır. IETF'de ise mühendislerin mahremiyet kaygısı olmasa bile çalışmalar izlenebildiğinden, protokole son hali verilmeden dışarıdan müdahale etmek mümkündür. Nitekim IETF'deki tartışmalardan haberdar olan aktivistlerin tepkileri, mühendislerin kararını pekiştirmiştir.

Dolayısıyla geliştirilen standartlara dışarıdan müdahale yolları da kritik önemdedir. Bu müdahale, hükümetler, halk ya da aktivist grupları gibi farklı özneler tarafından gerçekleştirilebilir. Hükümetlerin doğrudan müdahalesi bürokrasiyi artırmasının yanında uluslararası ilişkilerde beklenmedik sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle internetin yönetiminde aşağıdan yukarı ve hükümetlerin doğrudan müdahil olmadığı yaklaşımlar tercih edilmektedir. Kamu çıkarlarının geliştirilen standartlara yansıtılması önemlidir. Ama halkın standart geliştirme süreçlerine doğrudan katılımının önünde bilgi, zaman, para ve farkındalık gibi engeller vardır. Böyle durumlarda, aktivist grupların çalışmaları önem kazanmaktadır. Aktivist gruplar, standartların tasarım ve iyileştirme çalışmalarına doğrudan katılarak, standardı hazırlayan kurumları kamu yararı konusunda bilgilendiren raporlar hazırlayarak ya da onları dışarıdan izleyerek standardı hazırlayan kurumlarla halk arasında bir köprü olabilirler. Katılımın sınırları standart geliştirme süreçlerinin buna ne kadar izin verdiği ile ilgilidir.

Standart seçim süreci kadar onun benimsenmesi (adoption) de ekonomi ve politikayla yakından ilişkilidir. IPv6'ya geçiş oldukça yavaş ilerlemektedir. Buna rağmen bazı ülkelerin IPv6'yı uygulama konusunda son derece istekli adımlar attığı da görülmektedir. Örneğin Japon Hükümeti, IPv6'ya bir an önce geçerek ABD'den IPv4'ün rövanşını almak istemektedir. IPv6'yı destekleyen cihazları ve servisleri ABD'li şirketlerden önce piyasaya sürme planları yapmaktadır. Ana hedef, IP adreslerinin tükenmesine karşı önlem alınması değil, ekonomik çıkarlar gereği ABD şirketleriyle rekabet olmuştur. Fakat Japon hükümetinin 2001 yılında uygulamaya koyduğu bu strateji başarılı olamamıştır. Benzer hedef ve sonuçsuzluk, Çin, Kore, Hindistan ve Avrupa Komisyonu'nda da yaşanmıştır.

Başarısızlığın birinci nedeni, IPv6'nın IPv4'ün devamı olmasına rağmen farklı dille (protokolle) konuşan iki bilgisayarın doğrudan anlaşamamasıdır. IPv6 kullanan bir bilgisayar ara çözümler olmadan IPv4 kullanan bir sunucuya erişemez. İkincisi, piyasaların ve IP zengini ülkelerin bu yönde bir talebinin olmayışıdır. Çünkü geçiş birçok şirket için ek maliyet anlamına gelmektedir. Kamu yararı ve kendi çıkarları karşı karşıya geldiğinde IPv6'ya geçiş öncelikli görünmemektedir. Üçüncü neden de internetin adem-i merkeziyetçi mimarisidir. Merkezi bir otorite olmadığından IPv6'ya geçiş ağın sakinlerinin kendi tercihi olmaktadır.

2014 yılına kadar internet trafiğinin % 99'u hâlâ IPv4 üzerinden gerçekleşmektedir. Ama ilk kez 20 Temmuz 2015'de Google'a erişen IPv6'lı bilgisayarların sayısı % 8'i geçmiştir. [4] Ülkelerin IPv6'yı benimseme oranları http://6lab.cisco.com/stats/search.php adresinden izlenebilir.

IPv6'nın daha güvenli olduğunu savunan görüşler henüz istenen etkiyi yapmamıştır. IPv6'nın benimsenmesi için belirgin bir motivasyon ya da yalnız IPv6 üzerinde çalışan bir uygulama olmadıkça IPv4'ün yerini tamamen IPv6'ya devretmesi için daha uzun bir zaman var. Muhtemelen de bu motivasyona ya da uygulamaya IPv6'dan çıkarı olan politik aktörler öncülük edecek.

IPv6, internetin yeniden üretildiği en önemli savaş alanlarından biri. Ama sadece biri...

NOT: 137. sayıda, "Bilgisayarlar ve Hackerlar" başlıklı yazıda Can Başkent'in yazısının altbaşlıklarından birini ("Bizi hackerlar mı kurtaracak?") eleştirmiştim. Yazının aslında (http://www.canbaskent.net/politika/105.html) böyle bir altbaşlık yok, yazı yayına hazırlanırken eklenmiş. Düzeltir, özür dilerim.

KAYNAK: DeNardis, L. (2009). *Protocol politics: The globalization of Internet governance*. Mit Press.

DİPNOTLAR

1) https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nternet_Tahsisli_Say%C4%B1lar_ve_%C4%B0simler_Kurumu
2) Yazının hazırlanmasında Laura DeNardis'in Protocol politics: The globalization of Internet governance adlı kitabından yararlanılmıştır.
3) https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nternet_Ak%C4%B1%C5%9F_Protokol%C3%BC(IPv5)
4) http://www.google.com/intl/en/ipv6/statistics.html

Eğip bükmeden eğitmek, ama nasıl?

Eğitimin ödevi, eğip bükmek değil, kişilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel gizilgüçlerini geliştirmelerine, yaratıcılıklarını serimlemelerine, bilgi ve değer üretilmesine olanak sağlayarak bilgili ve erdemli bir insanlık inşa etmektir. Bu ise ancak eğitim sürecindeki bireyleri, farklı alternatiflerle yüz yüze getirmeyi, bunlar arasından gerekçeli seçimler yapmayı öğrenmeyi ve öğrenişmeyi (karşılıklı öğrenmeyi), doğru düşünme yöntemlerini içselleştirmeyi, fikir, düşünce, inanç, cinsiyetçilik ve ideoloji aşılmaktan vazgeçmeyi, insana, çevreye ve doğaya duyarlılığı gerektirir.

Doç. Dr. Hasan Aydın
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

21-22 Kasım 2013 Ankara Üniversitesi Eğitimbilimleri Fakültesince düzenlenen Eğitim Felsefesi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

Felsefe, gerçekte, düşüncede ve dilde varolanlar ile bunlar arasındaki ilişkileri konu edinir. Ancak felsefe varolanları ve birbiriyle olan ilişiklerini pozitif bilimlerde olduğu gibi, deneysel yöntemlerle incelemez; çünkü o özü gereği kavramsal bir etkinliktir ve anlam odaklıdır. Diğer bir deyişle, felsefe varolanların ve karşılıklı ilişkilerinin anlamını yani varolanlar ve ilişkilerle ilgili kavramların anlamlarını ortaya koymaya çalışır. Bu yönüyle, kavramların anlam katmanlarını, farklılıklarını, ince ayrımlarını ortaya çıkarmaya dönük kavramsal çözümleme ve gerekçelendirme felsefe etkinliğinin ve felsefi söylemin özünü oluşturur. Gerçekte, düşüncede ve dilde varolan olarak eğitim, kültürümüz açısından hem köklü bir tarihsel geçmişe[1] hem de farklı anlam öbeklerine sahiptir. Bu anlam öbeklerinin birisi de, eğitimle, eğip bükmek arasında bağ kuran gelenektir. Bu gelenek, eğitim sözcüğünü, 'eğ-mek' köküne dayandırır[2] ve kültürel açıdan en köklü ifadesini 'ağaç yaş iken eğilir' atasözünde bulur. Yine benzer bir biçimde, eğmeye vurgu yapan 'demir ne kadar sert olsa da ateş onu yumuşatır', 'demir tavında dövülür' atasözlerine de bu bağlamda kulak vermek gerekir.[3] Eğitimi, "igid-mek" ve "ikitmek" köklerine dayandıran farklı gelenekler de bulunmaktadır.[4] Ancak bir varolan olarak Türk kültüründe eğitimin daha çok eğip bükmeye odaklanmış bir etkinlik olduğunu ileri sürmek olasıdır. Bu eğip bükme, siyasal iktidar değişikliklerinde, 'nasıl insan istiyoruz' sorusuna vurgu yapan eğitimin hedeflerinde yapılan oynamalarda da açık bir biçimde gözlemlenmektedir.[5]

İşte bu makale, köken bilgisini (etimoloji) de göz önüne alarak eğitim kavramının kültürümüzde algılanışına ilişkin bir kavramsal çözümleme ile farklı anlam öbeklerini ortaya koymayı ve eğitimle

eğip bükme arasında bağ kuran geleneğin felsefi bir eleştirisini yapmayı amaçlamaktadır. Kuşkusuz felsefi eleştiri, varolanı temele alır ve bu haliyle, eleştirilerden olumsal bir sonuç da beklenir. Ancak makalede bu olumsal sonuçla yetinilmeyecek, bu olumsal sonucu gerekçelendirmek için, eğip bükmeksizin eğitimin olanaklı olduğunu gösteren ilkesel bir yaklaşıma da yer verilecektir.

Terbiye ve eğitim: etimolojik kökler ve anlamlar

Eğitim sözcüğü, Arapça terbiye sözcüğünün yerine Cumhuriyetin erken dönemlerinde, Türkçenin özleştirilmesi hareketine bağlı olarak önerilmiş ve dilimize yerleşmiş bir sözcüktür. Tarihsel süreçte eğitim sözcüğü dilimize yerleşse de, terbiye sözcüğü yok olmamıştır. Hâlâ günlük dilde kullanılmaktadır. Ancak büyük ölçüde anlam daralmasına uğramıştır ve ahlaki vurgusu ön plana çıkmıştır. Bunu gündelik yaşamda kullanılan "terbiyesiz" deyişinden de çıkarsamak olanaklıdır; bu deyişin "eğitimsiz" deyişiyle doğrudan bir bağı kalmamıştır. Anlam daralmasına uğrasa da, dilimizde hâlâ kullanımı olduğu için terbiye sözcüğünü bir parça açmak gerekmektedir; çünkü anılan sözcük, Cumhuriyete gelene değin Türk kültürünün eğitime bakışına ışık tutacak çağrışımlar içerdiği gibi, daha sonra türetilen eğitim sözcüğünün içeriğine ilişkin de kısmi veriler içermektedir. Çünkü bir sözcüğün yerine başka bir sözcüğü kullanmak, kültürel süreklilik düşünüldüğünde, sözcüğün anlamını tümüyle değiştirmemekte; kültürel uygulama ve çağrışımları bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır.

Şu halde, terbiye sözcüğü ne anlama gelmektedir? İçerimleri, anlam öbekleri nelerdir?

En önemli Türkçe sözlüklerden birisi olan Şemseddin Sami'nin *Kamusu Türki*'sine bakılırsa, "terbiye" sözcüğünün şu anlam öbeklerine sahip olduğu görülmektedir:

a) Besleyip yetiştirme ve büyütme:

Şemseddin Sami'nin bu anlam öbeği için verdiği örneklere bakılırsa, terbiye sözcüğünün hem hayvanlar hem de insanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim o, hayvanlar, ipekböceği, evcil kuşların terbiye edilmesinden söz ettiği gibi, "filan, çocuk terbiye ediyor", deyişiyle insan terbiye etmeye de değinir.[6] Burada esas olan, hayvan ya da insanın beslenmesi ve büyümesinin sağlanması ve istenilen davranışların kazandırılmasıdır.

b) İlim ve edep öğretme:

Terbiye sözcüğünün bu anlam öbeği, sadece insanlara özgüdür ve kuramsal ve eylemsel bilgeliğin öğretilmesine odaklıdır. Bu bağlamda, Şemseddin Sami, "te'dib, ta'lim, tehzib-i ahlak" sözcükleriyle terbiye sözcüğü arasında güçlü bir bağ kurar ve "çocuklarını iyi terbiye etti"; "kızına asıl terbiyeyi verecek validesidir"; "çocuk ilk terbiyeyi, ailesinde görür" deyişlerine yer verir.[7] Şemseddin Sami'nin günlük konuşmadan seçtiği örneklere bakılırsa, terbiye sözcüğünün bu anlam öbeği, daha çok ahlaki amaçlıdır, buradaki bilgi de ahlaki bilgi olsa gerekir.

"Bu çocuk çok çığırından çıktı, terbiye ister."

c) Alıştırma, yakınlaştırma ve idman:

Şemseddin Sami bu anlam öbeğini de hayvanlara özgülemekte, te'nis ve ta'lim sözcüklerine yer vermektedir. Te'nis, ürkekliği giderme, yaklaştırma, alıştırma, bir hayvanı terbiye ederek yararlı hale getirmeyi ifade ederken, ta'lim, tekrara dayalı idman yaptırmak anlamına gelmektedir. Nitekim o, bu bağlamda, "maymunu terbiye ederler"; "terbiye olmuş at" örneklerine yer verir.[8] Bu anlam öbeğinde, yabani bir hayvanı, alıştırma, yaklaştırma, ürkekliğini giderme ve idmanlarla insanlara yararlı hale getirmek ön plana çıkmaktadır.

d) Edeplendirme, cezalandırma ve istenen kıvama getirme:

Bu anlam öbeğinin hem hayvan, hem insan hem de çeşitli yiyecekler için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Şemseddin Sami'ye göre, bu bağlamda, "edeb öğrenmek üzere cezalandırma", "edeb öğrenmesine medar olmak üzere hafif surette ceza verme" söz konusu olabilir. Bunu örneklemek için o, "bu çocuk çok çığırından çıktı, terbiye ister" deyişine yer vermektedir. Aynı durum hayvanlar için de geçerlidir; onları da terbiye etmek için cezalandırmak olasıdır. Terbiye sözcüğünün, "çorbayı, pilici, yahniyi terbiye etmek" örneklerine bakılırsa, yiyeceklerin istenen kıvama getirilmesini ifade etmek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şemseddin Sami'ye göre, bazı yemeklere yumurta, limon ya da sirke ve salça vesaire ilavesiyle lezzet verilmesi için yemeğin terbiye edilmesi söz konusudur. Bu anlamda terbiye sözcüğü bir şeyi istenen kıvama getirmeyi de ifade eder.[9]

Terbiye sözcüğünün ortaya koyduğumuz bu anlam öbeklerinde, en dikkat çekici husus, ister, hayvan, ister çocuk, ister yiyecek olsun, '**onları yetiştirenin, terbiye edenin amaçlarına doğru yöneltmenin**', hatta bunun için ceza bile verebilmenin olası oluşudur. Bu açıdan büyütme, yetiştirme ve terbiye etmenin temeli pragmatiktir, terbiye edileni, terbiye edenin amaçlarına yöneltmeyi, o amaçlara doğru eğmeyi hedeflemektedir.

Modern Türkiye'nin kurulması ve Türkçeyi incelemek ve gelişmesi için çalışmak amacıyla 1932'de Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk Dili Tetkik Cemiyetinin inşasıyla, Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden arındırma, bilim ve felsefe dili yapma yönünde güçlü bir çabanın içine girildiğini biliyoruz. Aslında bu çaba yeni değildir, kökleri Tanzimat dönemine değin gerilere gider.[10] Bu çaba içerisinde, Arapça kökenli terbiye sözcüğünün yerine eğitim sözcüğünün türetildiği ve yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sözcük, anlaşıldığı kadarıyla, ilk kez, 1935'de yayınlanan *Türkçeden Osmanlıya Cep Kılavuzu* adlı yapıtta yer alır.[11] Gelişen süreçte Maarif Vekaleti'nin adı, bu değişime paralel olarak Milli Eğitim Bakanlığına dönüştürülse de, bu bakanlık bünyesinde "ta'lim ve terbiye kurulu" gibi yapılarda, hâlâ "ta'lim" ve "terbiye" gibi sözcükler varlığını sürdürmektedir. Buna rağmen, eğitim sözcüğünün, yaygın bir kabul gördüğü anlaşılmaktadır.[12] Nitekim öğretmen yetiştiren kurumlarımızın adı eğitim fakültesidir ve eğitimbilimleri adı altında Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Eğitim Felsefesi, Eğitim Tarihi vb. eğitime ilişkin pek çok disiplin inşa edilmiş durumdadır.

Terbiye sözcüğünün yerine önerilen ve dilimize yerleşen eğitim sözcüğünün kökü nedir?

Bu oldukça tartışmalı bir sorundur ve Türk eğitimbilimleri yazını ile Türk dilbilim yazınında kesin bir karara bağlanamamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla, bu konuda üç ana tez vardır.

Birinci tez, eğitimin "*igid-mek*" kökünden türetildiğini ileri sürer.[13] Türkçede kelime köklerinin tek heceye indirgenmesi kuralına uyulursa, bunun da temelinde "ig"in yer aldığı söylenebilir. "İg" kökü, oldukça eskidir ve *Divanü Lugati't-Türk*'te 'hastalık' olarak karşılanır.[14] Ancak, "igidilmek", hastalığı iyileştirmenin yanında, beslemek veyetiştirmek anlam öbeklerine de sahiptir. Sözgelimi, *Divanü Lugati't-Türk*'te 'ogul igidildi' yani 'oğul eğitildi' denilmektedir. Aynı kökle bağlantılı, igedi, igendi, igiş gibi sözcükler de yer almaktadır. Bu sözcükler, hayvanlarla ilgili bir bağlama sahiptir ve huysuzluk etmek, itaatsizlik tapmak gibi anlamlara gelmektedir.[15] Eğer bu kök temel alınırsa, terbiye sözcüğündeki, besleyip yetiştirme ve büyütme anlamının eğitim sözcüğünde de içerildiği söylenebilir.[16] Ama burada tek fark vardır, o da bir hastalığı sağaltmak, huysuzluğu ve itaatsizliği ortadan kaldırmaktır. Bu yönüyle, *igid-mek* kökünün insan doğasının iyi olmadığı, düzeltilmeye, iyileştirilmeye gereksinimi olduğu gibi bir çağrışıma sahip olduğu açıktır. Şu halde, *igidmek* büyütmek, beslemek, yetiştirmek kadar bir düzeltme ve sağaltma işidir.

İkinci tez, eğitim sözcüğün "*ikit-mek*" kökünden türetildiğini söyler.[17] İkit-mek fiili de, *Divanü Lugati't-Türk*'e değin geriye gider ve terbiye etmek, yetiştirmek, hayvan ya da köle beslemek anlamına gelir. Kaşgarlı Mahmut, "Ol anı ikitti" yani 'o, onu yetişirdi' deyişine yer vermektedir.[18] İktilmek, terbiye edilmek, eğitilmek, beslenmek anlamlarına gelir.[19] Bu da terbiye sözcüğünün anlam katmanlarıyla örtüşebilecek niteliktedir.

Üçüncü tez, eğitim sözcüğünün "*eg-mek*" kökünden türetildiği yolundadır.[20] *Divanü Lugati't-Türk*'de, 'ol butaq eğdi', yani 'o, dalı eğdi' denilmektedir. Yine 'qurug yıgac egilmes, qurmış kiriş tügulmes' yani 'kuru ağaç eğilmez, gerilmiş yay bağlanmaz' sözüne yer verilmektedir.[21] Bu haliyle kök, bir şeyi eğmek, bükmek, kıvırmak anlamına geldiği gibi, mecazi olarak, yola getirme, meylettirme ve ikna etme gibi anlamlara da gelmektedir.[22] Aynı kökten türetilen eğirtmeç, eğirtmekte kullanılan alet; eğilt ise, birini düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmak demektir. *Divanü Lugati't-Türk*'te, egri; egrik, eğiritilen ip; egsemek, eğmeyi istemek sözcüklerinin de yer alması, bu kökün eski Türkçede yaygın bir kullanımının olduğunu göstermektedir.[23] "Eg" kökünün de aslında, mecazi olarak ele alındığında, terbiyenin, pragmatik amaçlı anlam öbekleriyle belli bir uyum içerisinde olduğu söylenebilir.

İlk iki tez, bir parça pozitif anlam içerse de, -bu anlamlar Batı dillerindeki education'ın Latince kökü olan educare'de de vardır[24]- diğer tezin eğitimle ilgili negatif çağrışımlar içerdiği açıktır. Zira burada temel alınan eğitim yaklaşımı ile bu yaklaşıma dayanak teşkil eden insan anlayışı, eleştiriye açıktır. Nitekim Yayla şöyle demektedir:

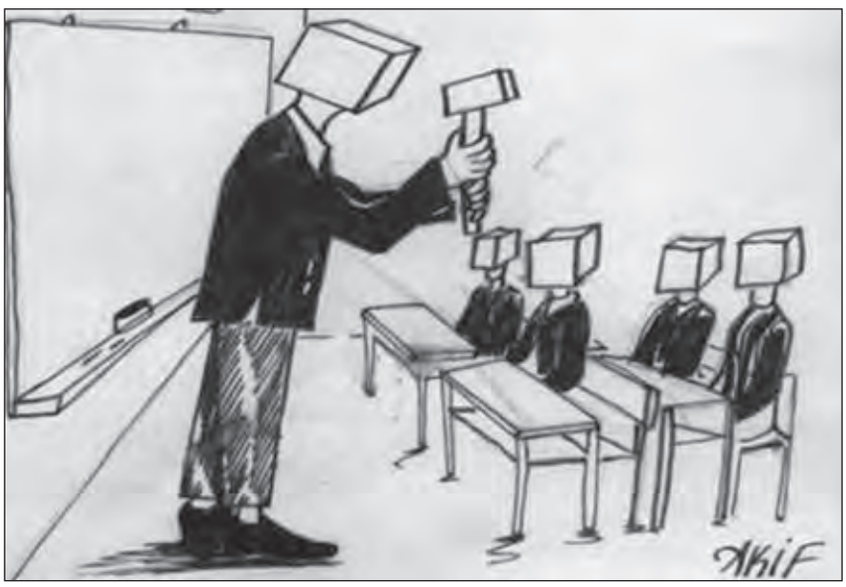
"Eğitim kavramının kökü olan eğ/eğmek fiilinden bir şeyin, bir nesnenin ya da bir insanın eğilmesi, bükülmesi, kontrol altına alınması ya da istenilen şekle sokulması anlamlarını çıkarabiliriz; yani eğitilen nesne ya da özne 'eğitilerek' istenen şekle sokulmaktadır. Demek ki ortada eğilip, bükülmesi, istenilen şekle girmesi beklenen bir malzeme ve bu malzemeyi eğip, büken, belirli şekillere sokmak isteyen birileri var. Burada sorulması veya sorgulanması gereken kim ya da kimlerin niçin ve nasıl eğitildiğinin/eğildiğinin veya kimler tarafından niçin ve nasıl eği-

"Edeb öğrenmek üzere cezalandırma."

tilmek/eğiltilmek istendiğinin ortaya konulmasıdır. Başka bir deyişle, birileri eğitim/eğitme hak ve yetkisini neye ve kime dayanarak almaktadır. Gerçekten bireyi eğip, büken, belli şekillere sokan, onu denetim altına alan bir eğiltilme/eğitim olabilir mi veya böyle bir etkinliğe eğitim adı verilebilir mi? Bu sorulara cevap ararken eğitimi 'boyun eğdirme', 'belli bir şekil verme', 'denetim altına alma' olarak gören anlayışın temele aldığı insan yaklaşımını analiz etmek gerekir. Böyle bir anlayışa göre insan, özünde yardıma muhtaç, eksik, kendi başına kararlar alıp eyleme geçiremeyen, her zaman kötülüğe açık yani kötü eylemlere meyilli olan bir varlıktır. Dolayısıyla sürekli denetim altında tutulması, iyi olana yönlendirilmesi, yardım edilmesi, yön gösterilmesi kısacası şekil verilmesi gereken bir hammaddedir. Söz konusu anlayışı yönlendiren başka bir insan anlayışı da şudur: Hobbes'a göre insan doğuştan kötü bir doğaya sahiptir, dolayısıyla insanın bu kötü yönünün törpülenmesi gerekmektedir. İnsan, kendisine güvenilmeyecek bir yaratıktır. Bu itibarla kendi başına bırakılmaması gereken bir varlıktır. Eğer kendi başına bırakılırsa arzu edilmeyen durumlara sebep olabilir. Dolayısıyla gözetim altında tutulması, sisteme, düzene uyumlu hale getirilmesi gerekir. İşte bütün bunların yapılabilmesinin yolu da insanın eğilip/eğitilip belli bir düzene sokulmasından geçer."[25]

Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekir: Görebildiğimiz kadarıyla, dilbilimciler, eğitim kelimesinin kökünü daha çok "igid-mek" ya da "ikit-mek" köküne dayandırırken, eğitimbilimciler, "eğ-mek" köküne dayandırmaktadırlar. Sözgelimi, dilbilimci Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı yapıtında, eğitimin kökü olarak, "egit", "egid-mek", "igid" ve "ikit" köklerine yer vermektedir. Ona göre, tüm bu köklerin ortak yönü, eğitmek, terbiye etmek, büyütmek, yükseltmek, beslemek, yetiştirmek, bakmak ve özen göstermektir.[26] Yine 1930'lu yıllarda üretilen sözcükleri temel alan ve *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü* hazırlayan dilbilimci Nevnihal Bayar eğitim sözcüğünün, Eski Türkçedeki "igid-mek" yani "beslemek ve yetiştirmek"ten hareketle türetilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.[27]

Eğitimle "eğ-mek" arasında bir bağ kurulunca, doğal olarak, anne-baba ve öğretmenler hep eğip bükmeye odaklanmaktadır.

Dilbilimciler eğitim sözcüğünü farklı köklerle ilişkilendirseler de, eğitimbilimciler çevresinde eğitimin kökünün "eğ-mek" olduğunu söyleyenlerin daha çok olduğu anlaşılmaktadır.[28] Bu nedensiz olmasa gerekir; çünkü dilimizde ve kültürümüzde eğitimin eğip bükmekle ilişkisini kuran yan kaynaklar bulunmaktadır. Çünkü dilimize yerleşmiş, 'ağaç yaş iken eğilir' diye bir atasözümüz vardır ve bu atasözü büyük ölçüde eğitimle ilişkilendirilir. Yine, 'demir ne kadar sert olsa da ateş onu yumuşatır' diye bir sözümüz daha bulunmaktadır ve bunun da eğitimle bağı kurulmaktadır. Burada da, ateşin yumuşattığı demirin 'eğilip bükülme' özelliğine vurgu yapılmaktadır.[29] Türk eğitimbilimleri yazınında, kimi modern eğitimbilimciler, eğmek ve bükmek anlamındaki köke itiraz ederken,[30] kimi din eğitimcilerinin bu kökten pek de rahatsız olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim din eğitimcisi olduğu anlaşılan Abdullah Özbek şöyle demektedir:

"Türkçede eğitim, "*eğme*" fiilinden türetilmiştir. Bir nesneyi istenilen yönde eğmeyi ifade eder. Eğmek, bir anlamda, insanı ikna etmek, demektir. Yalnız bunun için bilgiler, hem niçinlere dayalı olarak öğretilmeli hem de problem çözümünde kullanılmalıdır. Eğitim denilince, daha çok çocukluk dönemindeki tedbirlere vurgu yapılmaktadır. 'Ağaç yaşken eğilir' atasözü bunu ifade eder. Şu atasözleri de eğitimin bu yönde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır: 'Demir tavında iken dövülür' 'Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur'."[31]

Aynı durum, kimi siyasiler için de geçerlidir; onlar da eğitimin eğip bükmekle ilişkilendirilmesinden pek rahatsızlık duymamaktadırlar.[32] Öyle anlaşılıyor ki, eğmek özelliğiyle eğitim, din adamları ya da muhafazakâr eğilimliler için, dine ve geleneklere, siyasiler için de, bireyin siyasal sistemin istediği şekilde bir insan olması yolunda çaba göstermesi anlamında ele alınmaktadır. Yaygın kültürde ve kimi yapıtlarda, eğitimle "eğ-mek" arasında bir bağ kurulunca, doğal olarak, anne-baba, öğretmenler ve üniversitelerde akademisyenler hep eğip bükmeye odaklanmaktadır. Sırf bunlar da değil, siyasiler de, iktidarı ele geçirir geçirmez, eğitim sistemleriyle oynayarak, çocukları kendi ideolojilerine eğmeye yönelmektedirler. Kültürümüzde, anne-babalar, çocukları kendi adet, örf ve ananelerine eğerken, onları özde kendilerine benzetmeye; öğretmenler kendi düşüncelerine ve inançlarına; siyasiler ise kendi ideolojilerine doğru eğmeye çalışmaktadırlar. Yani herkes çocukları eğip bükmeye çalışmaktadır. Bir

anlamda, I. Kant'ın dediği gibi, sanki herkes, 'dur, düşünme ve itaat et' demektedir.[33]

Tam bu bağlamda şu soruları sormak ve yanıt aramak gerekmektedir:

Eğitimi eğmek köküne bağlayanların sık sık kanıt olarak sundukları "ağaç yaş iken eğilir" atasözü ne anlama gelmektedir? Bu atasözünün eğitim bağlamında kullanılması doğru mudur? Gerçekten eğip-bükmeden eğitim olanaklı mıdır? Eğer olanaklıysa bu nasıl olmalıdır?

Gelin bu sorulara doyurucu bir yanıt bulabilmek için çözümlememizi derinleştirerek sürdürelim.

Bir analojinin çözümlenmesi: 'Ağaç yaş iken mi eğilir?'

'Ağaç yaş iken eğilir' atasözü gerçek anlamda alınabileceği gibi, -yani gerçek ağacın yaş iken eğilebileceği-, eğitimle ilişkilendirilerek "analojik anlamıyla" da ele alınabilir. Söz konusu atasözünün Türk kültüründe ve eğitimbilimleri yazınımızda eğitimle ilişkilendirildiği düşünülürse,[34] gerçek anlamdan çok analojik anlamda ele alındığını anlaşılmaktadır. Her analojik yaklaşım, bir parça örtülüdür, benzeyen-benzetilen ilişkisinin, benzetmelerde kullanılan sözcüklerin berraklaştırılmaya, aydınlatılmaya, yerli yerine oturtulmaya gereksinimi bulunmaktadır.

Atasözünü, eğitime transfer ettiğimizde, genelde ağaçla, öğrenen; yaş ile çocukluk veya gençlik dönemi, eğmekle de eğitim arasında bağ kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Tam bu bağlamda, ağaçla, öğrenen, yaş ile çocukluk veya gençlik dönemi, eğmekle eğitim arasında gerçekten bir bağ kurulabilir mi sorusunu sormamız gerekmektedir. Bu soruyu yanıtlamaya yönelik çözümlememiz, analojinin niteliğine ilişkin doyurucu bir yanıt bulmamızı olanaklı kılacaktır.

Analitik düşünen hiçbir eğitimcinin, doğrudan ağaçla öğrenen kimse arasında analojik bir bağ kurmayacağı açıktır. Ağaçla, öğrenen arasında bağ kurmak, ağacı bilinçli saymak ya da en hafif deyişle, öğreneni bilinçsiz saymak anlamına gelmektedir. Bu haliyle analojinin önemli bir sorun içerdiği açıktır. Belki burada, bir fidanın yetiştirilmesiyle çocuğun yetiştirilmesi arasında analojik bir bağ kurulabilir ve bu durumda, bir fidanın/ağacın yetiştirilmesinde olduğu gibi çocuğun yetiştirilmesine de özen göstermek kastedilebilir. Bu bir parça anlamlıdır; çünkü deneyimlerimizle biliyoruz ki, fidanları/ağaçları, doğalarını gerçekleştirmek için zararlı etmenlerden korumak, sulamak, budamak vb. gerekmektedir; aynı durumun çocukları yetiştirmek için de gerekli olduğu ileri sürülebilir. Onların da doğalarını gerçekleştirmeleri için, zararlı unsurlardan, zararlı çevreden vb. korunmaları şarttır. Ancak atasözündeki benzetmenin bu anlamda olmadığı açıktır; çünkü atasözü fidanın/ağacın doğasını gerçekleştirmesinden değil, onu eğmekten söz etmektedir.

Yaş sözcüğüyle, çocukluk ya da gençlikdönemi arasında kurulan bağa gelince bu da sorunludur. Ancak burada tek sorun analoji değildir; aynı zamanda yaş sözcüğü de sorunludur. Çünkü yaş sözcüğü Türkçede çok anlamlı bir sözcüktür. Şemseddin Sami'nin *Kamusu Türki*'sine bakılırsa, yaş sözcüğü; a)"toprak yaştır"; "yaş çamaşır", "yaş ellerinle tutma", "gözü yaşlı" örneklerinde olduğu gibi, ıslak, nemli, sulu, kurumamış; b) "yaş sebze" deyişinde olduğu gibi, taze, yeşil, körpe, kurutulmuş olmayan; c) "yaşın kaç", "genç yaşında", "yaşını başını almış" deyişlerinde olduğu gibi, ömrün miktarı ve derecesi[35] gibi anlam öbeklerine sahiptir. Bu çözümlemeye göre, atasözündeki yaşın en az iki anlama alınabileceği açıktır. İlki, taze, körpe anlamı düşünülerek 'ağaç, taze/körpe/fidan, iken eğilir'; ikincisi ise, ıslaklık anlamına alınarak,'ağaç nemli/ıslak/su yürümüşken eğilir' anlamıdır. İkinci anlam, yaşın karşıtı olan kuru ile birlikte değerlendirildiğinde, belli bir döneme, ağacın yaş olduğu, ağaca su yürüdüğü döneme vurgu yapmaktadır ve bu durum, doğal olarak ağacın fidan/körpe halini aşmaktadır. Biz deneyimlerimizle biliyoruz ki, örneğin fındık ağacında olduğu gibi, kartlaşmış ağaçlar bile bahar ayında su yürüyünce eğilebilmektedir. Yani su yürüdüğünde, ağacın ömrünün bir önemi kalmamaktadır. Bu haliyle atasözü ağaçlar için bile genellenemeyecek niteliktedir. Ancak atasözünün ilk anlam öbeği yani, taze, genç, fidan anlamı daha genel bir kabul görmüştür. Aslında bu da genellenemez, sözgelimi incir fidanı eğilmeye kalkışılırsa hemencecik kırılabilir. Buna rağmen kültürümüzde, genelleme yapılarak, 'ağaç, taze/körpe/fidan iken eğilir' denilmek istendiği açıktır. Nitekim aynı atasözünün 'ağaç yaş/genç/fidan/yeşil iken eğilir'versiyonları da bulunmaktadır.[36] Sözün anlamı buysa, her şey-

den önce bu söz, yetişkinlerin de öğrenebileceği gerçeğine gözlerimizi yummaktadır. Bugünkü pedagojik bilgimizle söylersek, öğrenmenin yaşı yoktur; öğrenme yaşam boyu sürer. Bu anlamda eğitimin bir sonu bulunmamaktadır. Yetişkinlerin ve yaşlıların öğrenmelerinde gerilemelerin, yavaşlamaların olduğu ileri sürülse de, onlarda öğrenmenin olmadığı sonucuna varılmaz. Hele içinde yaşadığımız bilgi-iletişim teknolojilerinin hızla değiştiği, bilgilerin sürekli güncellendiği bir ortamda, yaşama ayak uydurmak için her yaştaki insanın kendini yenilemesine gereksinimi vardır ve bu da sürekli eğitim ve öğretimi zorunlu kılmaktadır. Atasözünün içerdiği bu hata Nigel Warburton'un da dikkatini çekmiştir. Nitekim o düşünce yanlışlarını ele alırken atasözlerine de değinir ve şöyle der:

"Atasözlerinin birçoğunda doğruluk payı bulunur ve bazıları gerçekten de çok engin bir bilgelik içerir, ama güvenilir bir bilgi kaynağı değildirler ve yanıltıcı olabilirler. Örneğin, 'ağaç yaş iken eğilir' sözünü alalım. Bu söz ne bütün ağaçlar için doğrudur ne de bütün insanlar için, çünkü yeteneklerinde köklü sıçramalar yapabilen bir sürü yaşlı insan vardır. Yaşlandıkça yeni davranış biçimleri geliştirmenin zor olduğu doğru olsa da, bunun herkes için her bakımdan doğru olduğu söylenemez. Oysa bu darbımeselde, yaşı ilerlemiş birine hiçbir koşulda yeni bir şey öğretmenin mümkün olmadığı söylenmektedir ki, bu acele yapılmış bir genellemedir ve tabii ki yanlıştır. Böyle görünüşte bilgece olan sözler, bir yetkili ağız rolü oynarsa, eleştirel düşünceye yer kalmaz. Derinlik izlenimi yaratmak, gerçek anlamda derinlik ile aynı şey değildir."[37]

Warburton, 'ağaç yaş iken eğilir' atasözünü, belirsizliği, bazı/bütün karşıtlığı yaratması, yetkili ağız konumuna geçmesi ve erken genelleme yapması yüzünden haklı olarak eleştirmektedir ve özellikle sözün yetişkinlere yönelik gerçeklikle örtüşmediğini dile getirmektedir. Türkiye'de yetişkin eğitiminin ihmal edilmişliği düşünülürse, anılan atasözünün yetkili ağız konumuna geçtiği ileri sürülebilir. Zira pek çok gelişmiş ülkede yetişkin eğitimi konusunda güçlü çalışmalar yapılmasına karşın, bizde yetişkin eğitimi neredeyse tümüyle camilere ve imamlara bırakılmış durumdadır. Atasözü, 'ağaç nemli/ıslak/su yürümüşken eğilir' anlamına alınırsa, sözün yaşam boyu öğrenmeye karşı olmadığı şeklinde yorumlanması olasıdır; her ne kadar burada ağacın su yürüdüğü bahar ayları dönemine vurgu yapılmış olsa da, doğadaki döngü gereği, bu ömür boyu anlamına da alınabilir. Bu haliyle söz, yaşam boyu öğrenmeyle, biraz zorlama da olsa, ilişkilendirilebilir.

Yaygın eğitim anlayışı, otoritenin istediği doğrultuda biçimlendirmeye ve eğip bükmeye olanak tanımaktadır.

Atasözündeki eğmek ile eğitim arasında kurulan analojiye gelince, kanımca bu da oldukça sorunludur. Eğmek, *Divanü Lugati't-Türk*'e bakılırsa, Türkçede bükmek, kıvrık hale getirmek anlamına gelmektedir ve genelde nesneler için kullanılmaktadır.[38] Bunu analojik bile olsa insan için kullanmak, etik ve bilimsel açıdan doğru durmamaktadır.[39] Çünkü insanın doğasına yaklaşımı eleştiriye açıktır ve eğilen insan, eğilip bükülmeyi öğrenir; kendini ve yeteneklerini keşfetmek, yaratıcılığa yönelmek yerine, birisine, bir düşünceye, bir inanca, bir ideolojiye kul köle yapılabilir. Bu kişinin düşünerek, taşınarak, seçeneklerle yüz yüze gelerek, tercihler yaparak, yaratıcı gizilgücünü dışsallaştırarak özneleşmesini engellediği gibi, eylemlerinin sonuçlarını üstlenmesine, yani kişi olmasına da engel teşkil eder. Yine eğilip büküldüğü için, sorgulama, eleştirme ve yaratıcılık geleneği kökleşemez. Eğilen-bükülen nasıl sorgular, nasıl eleştirir, nasıl yeni açılımlar yapabilir, nasıl yaratıcı ve kendisi olabilir? Sonra eğmek fiili, güçlü bir pragmatist öğe de içerir. Sözgelimi annem, bir fidanı belli bir yönde büyümesini isterse, onu başından istediği tarafa eğer ve onu istediği yöne bağlar. Onun gölgesinden yararlanmak istiyordur; ondan çardak yapmak istiyordur vb.. Eğilen fidan, fidan olmaktan çıkıp, annemin amaçlarına hizmet eden bir nesneye dönüşüverir. İşte bu nedenle, çocuklarımız eğip büken eğitim sistemi, onların kendileri olmalarına izin vermez; onları yetiştiricilerin, siyasilerin, din adamlarının, ailenin vb. istedikleri amaca hizmet eden kölelere dönüştürebilir. İnsanın her zaman gelişime açık olanaklar varlığı olduğu gerçeğinin görülmesine

engel olur.[40] Bu eğitim değil, olsa olsa bir tür fikir ve düşünce aşılamasıdır ve aşılamanın, gelişime, değişime, yaratıcılığa ve kendi olmaya ket vurduğu düşünülürse, eğitimle bir bağının olmadığı daha kolay anlaşılır. Türkçede sözün tek versiyonu, 'ağaç yaş iken eğilir' de değildir; 'ağaç yaş iken doğrulur' versiyonu da bulunmaktadır.[41] Ancak bu versiyon çok yayılmışa benzememektedir. Oysa bu söz, pedagojik olarak daha anlamlı gözükmektedir. Şu halde, çözümlememizden yola çıkarsak, 'ağaç yaş iken eğilir' atasözünün eğitimle ilgili kullanımına meydan okumak gerektiği açıktır. Hiçbir aklı başında eğitimci bu sözü eğitim bağlamında kullanmamalıdır; eğer bilerek kullanıyorsa, o eğitimci değil, olsa olsa bir ideolog, ya da fikir aşılayıcısı olarak görülmelidir.

Felsefî bir ideal: eğip bükmeden eğitmek

Aslında eğitimi, eğip bükme ile ilişkilendiren anlayış, sadece eğitimi *eğ-mek* köküne bağlayan ve yetkili ağız konumuna geçen atasözlerine dayanmamaktadır; eğitimbilimleri geleneğimizde, eğitimin eğmek ve bükmek olduğu çağrışımını doğuran pek çok eğitim tanımı bulunmaktadır. Bunu görmek için iki örnek tanım üzerinde durmak yeterlidir; ilki dilbilimci Ali Püsküllüoğlu'na, diğeri ise ünlü eğitimbilimci Selahattin Ertürk'e aittir. Özellikle ikincisinin, hemen her eğitimbilimi kitabında yer aldığı ve öğretmen adaylarına ezberletildiği bilinmektedir.[42]

"Eğitim, bir kimseyi ya da bir hayvanı duyguca, davranışça, görgüce istenilene, yani güdülen ereğe göre biçimlendirme işidir."[43]

"Eğitim, bireylerin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir."[44]

İlk tanımda "güdülen erek" ve "o ereğe göre biçimlendirme", ikinci tanımdaki "kasıtlı" ve "istendik" sözcükleri oldukça belirsizdir ve bir üst otoritenin egemenliğine işaret ettiği gibi, o otoritenin istediği doğrultuda biçimlendirmeye ve eğip bükmeye olanak tanımaktadır. Hatta Çınar'ın deyişiyle, Ertürk'ün tanımındaki "kasıtlılık ve istendiklik" insana beyin yıkayarak yeni davranışlar kazandırma düşüncesini bile anımsatmaktadır.[45] Nitekim bu türden uygulamaların kimi militarist yaklaşımlarda ve çeşitli terör örgütlerinde kullanıldığı, hatta kimilerinin bu sayede canlı bomba olmayı bile üstlendikleri bilinmektedir. Eğitimde, eğme, bükme, biçimlendirme, koşullandırma anlayışı, davranışçı ekol içerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır; Ertürk'ün eğitim tanımı da bu açıdan davranışçılığı temel almaktadır. Yani onun tanımı da eğip bükme, biçimlendirme, şekillendirme odaklıdır ve eğitimin sınırlarını aşan alanlarda kullanılmaya müsaittir. Oysa bir eğitim tanımının eğitimle koşullandırma ve beyin yıkama arasındaki farkı açıkça ortaya koyması, eğitimle eğitim olmayanı yalın bir biçimde birbirinden ayırması gerekir.

Bana, eğitim başka türlü nasıl olabilir ki diyerek itiraz ettiğinizi duyar gibiyim. Hatta sorduğunuz şu soruları da duyumsadığımı söylemeliyim:

Tüm eğitim sistemleri, yetişen nesilleri, belli bir dile ve belli bir kültüre doğru eğmiyor mu? Eğilinen o dil ve kültür çocuklara ve gençlere belli düşünce kalıpları, belli tarz düşünme yöntemleri vb. kazandırmıyor mu? Yine her eğitim programı, bilgisel otoriteye sahip kimselerin oluşturduğu belli türden hedefleri ve kazanımları öncelemiyor mu? Eğitimin içeriğini, öğrenme-öğretme sürecini ve değerlendirmeyi, önceden belirlenmiş hedefler ve kazanımlar belirlemiyor mu? Bu sorulara felsefi olarak hayır yanıtı vermek olası değildir. O halde eğitim, özü itibarıyla biçimlendirmek, eğmek ve bükmekle ilgili bir şey değil midir? Ya da biçimlendirmeden, eğip bükmeden eğitimden söz etmek, bir bütün olarak eğitimi ya da en hafif deyişle sistemli-formel eğitimi yadsımak değil midir? Nitekim böyle düşünüp, formel-sistemli eğitime hayır diyenlerin sayısı hiç de az değildir.[46]

Tüm bu soruların farkında olarak, hâlâ eğip-bükmeden gerçekleşecek bir eğitimin mümkün olduğu savunulabilir. Eğip-bükmeden eğitme işi, gerçekten güçtür ve eğitim neliği ve eğitim sistemi üzerine köklü felsefî analizler gerektirir. Kuşkusuz, her toplum, dilini ve kültürünü gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır; çünkü eğitimin sosyalleşme ve kültürlenme işlevi kaçınılmazdır. Her dil, belli bir kültürü taşır, varlık, nesne ve olayları sınıflar; yine dilin taşıdığı kültür, insana, topluma, evrene ve oralardaki tüm varlık, nesne ve olaylara belli bir tarzda bakış açısı sunar. Bu bakış açısı, büyük ölçüde değer yüklüdür. Kanımca burada, felsefi olarak "zorunluluk dolayısıyla eğmek (ya da eğilmek)" ile "keyfi ve ideolojik temelli eğmek" arasında

Bir eğitim tanımının eğitimle koşullandırma ve beyin yıkama arasındaki farkı açıkça ortaya koyması gerekir.

ince bir ayrım yapmak gerekmektedir. Dil öğrenimi eğer eğmek olarak görülüyorsa, - burada eğmekten çok kendiliğinden süreç içerisinde eğilmek söz konusudur- bu bir zorunluluktur. Çünkü içine doğduğu dili kimse seçemez. Öte yandan dil öğrenimi doğal bir biçimde gerçekleşir ve düşünme, fikir üretme ve iletişim için dil temel araçtır. Kültür ile dil arasındaki ilişkilerin farkında olarak, kültür için dille ilgili söylenen şeylerin hepsinin geçerli olduğu ileri sürülemez. Her şeyden önce kültür yekpare değildir, içinde pek çok farklı katmanlar taşır. Kültür kendi içinde daima, alt-üst, gelişmiş-gelişmemiş, yerel-evrensel vb. açısından diyalektik bulunan devingen bir birikimdir. Dili öğrenen insan nasıl kendine özgü söylemler yaratırken, dil içinde esnek oynamalar yaparsa, Wittgensteincı söylemle, dil oyunu oynayıp dili olumsal olarak kullanırsa[47], aynı şekilde, kültüre katılan kişi de, kültür üzerinde oynamalar yapar, eleştirel sorgulamalarda bulunur. Bu bağlamda dili ve kültürü geliştirenlerin bilim, sanat ve felsefe gibi üst düzey etkinliklerle uğraşan aktif özneler olduğunu anımsatmak gerekir. Kültürde sorun yaratan temel unsur, kültüre felsefi anlamıyla özcü ve idealist yaklaşarak onu kutsamak, donuklaştırmak ve eleştirel sorgulamaları dışlamaktır. İşte eğip bükmeden eğitmeye odaklanan eğitim, kültüre eleştirel katılımı teşvik edebilir. Bu haliyle kültürün, kendi içindeki dinamizmi de dikkate alınarak eleştirel bir formda da öğretilebileceğini söyleyebiliriz. Tıpkı bu makalede kültürümüze mal olmuş olan 'ağaç yaş iken eğilir' atasözüne eleştirel yaklaştığımız gibi kültürün tüm öğelerine eleştirel yaklaşmak hedeflenebilir. Bu konuda farklı kültürlerden de yararlanılabilir ve kanımca hiçbir kültür tek başına yeterli değildir, gelişim için kültürel etkileşim zorunludur.

V. T. Thayer'in de haklı olarak belirttiği gibi, "dünyanın her yerinde insan, temel sorunları bakımından, benzerlik göstermektedir. Bu sorunları çözümlemek için o, kendisi, doğa ve evren hakkında varsayımlar oluşturur. Bu varsayımlardan felsefesi, bilimi, sanatı, sosyal, ekonomik ve siyasal kurumları doğar. İnsanın doğasını anlamak bakımından bunların incelenmesi değerli bir takım sonuçlara ulaşmamızı sağlar. Hiçbir kültürel ifade kendi başına tam ve yeterli değildir. Her biri sınırlı ve kısmidir; başkalarının vardığı sonuçlarla tamamlanabilir. O halde gençleri yalnız kendi kültür değerleriyle karşı karşıya getirmek önemli olmakla birlikte, yeterli değildir. Onların eğitimi başka zaman ve ülkelerin inanç ve uygulamalarını tanımayı ve saygı göstermeyi de içermelidir. Böylece, kıyaslama ve karşılaştırma yoluyla gençler kendi miraslarında iyi olan şeylere sıkı sıkıya bağlanmaya ve bu mirasta değişikliğin gerekli olduğu yerlerde bazı iyileştirmeler yapmaya teşvik edilmiş olacaklardır."[48]

Eğitim aracılığıyla kültüre yönelik eleştirel yaklaşım, kültür içinde doğan bireylere hem kendileri ve yaratıcı olma hem de farklı kültürlerle karşılaştırmalar yaparak kültürü geliştirme olanağı sunar. Şu halde, dil ve kültürden yola çıkılarak, eğitimin bir tür eğip bükmek olduğu savunulamaz; burada zorunlu unsurlar bulunsa da, başka olanaklar da bulunmaktadır. Aynı durum, evrensel nitelikli genel hedefler için de söylenebilir; bilimsel düşünme, yaratıcı olma, demokratik bilinç kazanma, eleştirel olma, hoşgörüyü içselleştirme, erdemli olma vb. tüm genel eğitimbilimsel kazanımlar, insanı eğmeye değil, özneleşmeye, kendi olmaya, kişi olmaya yöneltir, kendi yeteneklerinin serpilmesine, gelişmesine yol açar. Dolayısıyla benim eğip bükmeden kastım, keyfi ve ideolojik nedenlerle çocukları eğmeye çalışmak, onlara fikir ve düşünce aşılamaktır. Hatta onları kendi türüne, türündeki dinsel, inançsal, mezhepsel, etnik, cinsiyet vb. farklılığa düşman olarak yetiştirmektir. Bu türden bir eğitimde, çocuklar kendi öz yeteneklerini geliştirerek özneleşmek ve kişileşmek yerine nesneleştirilmektedir. Bu anlamda, siyasilerin, program yapıcılarının, öğretmenlerin ve anne-babaların, çocukları kendi inançsal, mezhepsel, etnik, ideolojik, cinsiyetçi vb. ajandaları haline getirmek ya da onlardan kendi küçük maketlerini yapmaya çalışmak yerine, onların kendilerini gerçekleştirmelerine, yeteneklerini geliştirme ve serimlemelerine, yaratıcılıklarını ortaya koymalarına olanak hazırlamaları gerekir. Bunun nasıl gerçekleştirileceği, bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak kanımca eğip bükmeden eğitmek için, gözden asla ırak tutulmaması gereken birkaç temel ilke bulunmaktadır ve bu ilkeler, eğip bükmeden eğitmek için zorunludur. Bunlar, nesnellik, bilimsellik, laiklik, demokratiklik, evrensellik, eleştirellik, yaratıcılık/üretkenlik, çoklu seçeneklilik, sürekli aydınlanmacılık ve hümanizmdir. İster formel ister informel eğitim söz konusu olsun, eğip bükmeden eğitmek, yani çocukların bilişsel, duyuş-

Eğilip bükülen insan, birey ve kişi olmaz; sadece araçsallaşır; düşünmeyi, eleştirmeyi ve sorgulamayı değil, itaat etmeyi öğrenir ve sürüleşir.

sal ve devinişsel gizil güçlerini ortaya çıkartmak, bireysel farklılıklarını ve becerilerini geliştirmek, değişen ve gelişen bilgi, teknoloji ve değerlere etkin bir biçimde katılmalarını, yeni bilgi ve değer üretmelerini mümkün kılmak, düşünsel kalıpları kırmalarına ve kendileri olmalarına olanak sağlamak[49] için bu ilkeler temeldir.

Nesnel olmak gerekir; çünkü nesnel olmak bir şeyin kendisini açmasına, sergilemesine, ona hiç müdahale etmeksizin izin vermek ve onu kendiliğindenliği içinde gözlemlemektir. Çocuklarımızın yetenek, kapasite, bilgi ve becerilerini ve daha da önemlisi bireysel farklılıklarını ancak nesnel bir gözlemci olursak öğrenebiliriz. Bu yüzden, her türden eğitim çocuklara yeteneklerini sergileyebilecekleri çoklu seçenekler sunmalı ve yeni fırsatlar yaratmalıdır. Bu nesnelci gözlem, çocukların gelişimini engelleyen unsurları görmek ve ortadan kaldırıcı önlemler almak için de yaşamsaldır. Bu süreç, analojik bir dille söylenirse, tıpkı bir fidanın büyümesi, serpilmesi için gerekli olan, su, ışık, gübre vb. sağlamak ve fidanın gelişmesine engel olan ayrık otlarını ayıklamak gibidir. Kuşkusuz nesnelliği önceleyen bir eğitim, doğası gereği bilimselliği, üretkenliği, ussallığı ve laikliği temel almak zorundadır. Bilimsellik ve ussallık, yansız bir biçimde anlamanın, kavramanın, eleştirelliğin, sorgulamanın ve doğal olarak üretmenin temelidir. Özellikle laikliğin, etnik, ırksal, dinsel, cinsiyetçi vb. ayrımcılığa karşı tutumu, dogmatizmi dışlayan ve gelişimi destekleyen yapısı dikkate alınırsa,[50] farklılığı kavramaya ve çoklu seçenekler geliştirmeye dönük katkısı daha iyi anlaşılabilir. Bu anlamda bir eğitim sistemi ve sistemin çalışanları, öğrencilere seçim yapmalarına olanak sağlayan çoklu seçenekler geliştirmeyi, nesnel olmayı, bilimsel, laik ve ussal bakmayı öğrenmelidir. Eğip bükmeden eğitmek için demokrasi de olmazsa olmazlardandır. Fakat buradaki demokrasi, parmak sayısı değildir; bireysel, kültürel vb. farklılığı, çoğulculuğu, toleransı temel alır. Bu açıdan, hem eğitim sisteminin hem de o sistem içinde görev yapanların farklılığa dönük bilinç düzeyleri ve farkındalıkları yüksek olmalıdır. Eğip bükmeden eğitmek için, evrensel bilgi ve değerlere kulak vermek; kültürümüz içinde hoşlanmadıklarımızı halı altına süpürmekten vaz geçerek onlara eleştirel yaklaşmak; bilimin, insanın bilişsel, duyusal ve devinişsel gelişim özelliklerine yönelik söylediklerine kulak vermek; insanı tüm zenginliği ve farklılığıyla sevmek gerekir. Yine bilimsel ve teknolojik gelişimi sürekli takip etmeyi zorunlu kılar. Yani bir anlamda evrenseli yakalamak için, bilimsel ve eleştirel olmak, yeni bilgi ve değer üretmeye olanak sağlamak, değişime bağlı olarak sürekli aydınlanmak ve insancıl olmak zorunludur.

Burada önerdiğim ilkelerin de, postmodern bir manevrayla eğip bükmeye odaklandığının ileri sürülebileceğinin farkındayım. Ancak şu husus gözden ırak tutulmamalıdır: Söz konusu ilkeler insanı kendi olmaya, kendisini gerçekleştirmeye ve kendi dünyasını kurmaya yönlendiren, deyiş yerindeyse, zemini temizleye çalışan ilkelerdir ve eğip bükmeye karşı mümkün olduğu ölçüde insanı koruyucu niteliktedirler. Yine şöyle denilebilir: Bunlar da sonuçta temel felsefi kabullerdir; evet temel felsefi kabullerdir, ama kanımca diğer ideolojik kabullerle karşılaştırıldıklarında, insan onuruna, insanın özneleşmesine, kişi olmasına, özgür seçimler yapmasına, barışçıl bir dünya kurmasına katkıları bakımından daha işlevseldirler. Her şeyden önce, parçalayıcı, bölücü, ötekileştirici değildirler ve insana özgür olma, seçimler yapma olanağı sunarlar. Bu niteliklere sahip olmayan bir eğitim sistemi, postmodernizmin örtülü olarak ereklediği gibi yerelle sınırlanır, etnik, mezhepsel, dinsel, ideolojik ve cinsiyetçi araçlara dönüşür, durağanlaşır ve önüne geleni eğip büker.[51] Eğilip bükülen ise, insan, birey ve kişi olmaz; sadece araçsallaşır; düşünmeyi, eleştirmeyi ve sorgulamayı değil, itaat etmeyi öğrenir ve sürüleşir. Sürüleşen insanların, erdemliliği, barışı, evrenselliği ve bilimi temel alan yaşanılabilir bir dünya kurmalarını beklemek boşunadır. Kanımca çağımızda kanın bir türlü durmamasının en temel nedenlerinden birisi, erdemliliği ıskalayan, bireysel çıkarı önceleyen, dinsel, etnik, cinsel vb. açıdan insanları ayıran, parçalayan, insanı insana düşman kılan, kısacası eğip büken eğitim sistemleridir. Şu halde, geleceğe dönük barışçıl bir dünya için, atılması gereken belki de en önemli adımlardan birisi, eğitim sistemini, bilimin yanında, bir bütün olarak yaşama anlam veren hümanist ilkeler ışığında yeniden örgütlemektir.

Sonuç ve değerlendirme

Türkçede eğitim sözcüğünü dilbilimsel açıdan "eğ-mek" köküne bağlamak çok doğru gözükmemektedir. Kültürümüzde eğmekle eğitim arasında bağ kuran bir gelenek olsa da, bu tek seçenek değildir ve daha da önemlisi, bu seçenek dilbilimsel açıdan zorunlu da değildir. Zira Türkçede "igid-mek", "ikit-mek" gibi

Nesnelliği önceleyen bir eğitim, bilimselliği, üretkenliği, ussallığı ve laikliği temel almak zorundadır.

eğitimin dayandırıldığı başka olumlu çağrışıma sahip kökler de bulunmaktadır.

Öte yandan, eğitimin ödevi, eğip bükmek değil, kişilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel gizilgüçlerini geliştirmelerine, kendilerini gerçekleştirmelerine, yaratıcılıklarını serimlemelerine olanak sağlamak, bilgi ve değer üretilmesine olanak sağlayarak bilgili ve erdemli bir insanlık inşa etmektir. Bu ise ancak eğitim sürecindeki bireyleri, farklı alternatiflerle yüz yüze getirmeyi, alternatifler arasından gerekçeli seçimler yapmayı öğrenmeyi ve öğrenişmeyi (karşılıklı öğrenmeyi), doğru düşünme yöntemlerini içselleştirmeyi, fikir, düşünce, inanç, cinsiyetçilik ve ideoloji aşılmaktan vazgeçmeyi, insana, çevreye ve doğaya duyarlılığı gerektirir. Deyim yerindeyse, eğitimin tek ideolojisi vardır; o da gizilgüçleri ve yetenekleri geliştirmek, yaratıcılığa olanak sağlamak, insana, çevreye, doğaya değer vermek, onları sevmek, insan onuruna sadakatle bağlanmak, insani seçimlere -insanı ve doğayı yok etmediği sürece- saygı duymaktır. Belki bunlar içselleştirilebilirse, eğip bükmeden eğitmeye doğru yol alabiliriz.

Eğip bükmeden eğitim idealini gerçekleştirmede, siyasilere ek olarak diğer eğitim bilimciler yanında elbette eğitim felsefesi ve eğitim felsefesiyle profesyonel anlamda ilgilenenlere de önemli görevler düşmektedir. Burada sözünü ettiğim eğitim felsefesi, tüm mesaisini eğitim felsefesi tarihi ya da eğitim yaklaşımları tarihine harcayan eğitim felsefesi değildir. Kastettiğim eğitim felsefesi, gerçekçi, yani onto-epistemolojik temelleri olan, hümanist metafizik ve felsefi antropolojiyle bağ kuran, kültüre eleştirel yaklaşan, teorik ve pratik açıdan eğitimi nesneleştiren, eğitim programlarını hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme açısından analiz eden ve insana, topluma ve doğaya ilişkin eleştirel-yaratıcı perspektifler sunan bir eğitim felsefesidir. Ancak böylesi bir eğitim felsefesi, eğitim sistemindeki eğip büken unsurları analiz ederek deşifre edebilir, aşılmasına katkı sağlayabilir ve bilgece ve erdemli seçenekler sunabilir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (2012), *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2012)*, Ankara: PegemA Yayınları.
- Aydın, H. (2006), "Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi", *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, cilt: I, sayı: 1 (27-49)
- Albayrak, N. (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Başar, H. (2013), "Önyargısız ve Ezbersiz Eğitim", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, sayı: 34 (214-235).
- Bayar, N. (2006), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Billington, R. (1997), *Felsefeyi Yaşamak*. (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çınar, İ. (1993), "Eğitim ve Otoriteye Bağlılık", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, sayı: 186 (31-33).
- Çotuksöken, B. (1998), "Modernliğin Vazgeçilmez Koşulu Olarak Laiklik", *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2013), "Eğitimin Dünü Bugünü", *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: Notos Yayınları.
- el-Kaşgari, M. (2005), *Divânü Lügati't-Türk*. (çev.: S. T. Yurtsever-S. Erdi), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ertürk, S. (1994), *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- Eyüpoğlu, Z. (1989), *Türkçe Kökler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gülensoy, T. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, Ankara: TDK Yayınları.
- Kant, I. (1984), "Aydınlanma Nedir?". *Seçilmiş Yazılar*. (çev.: N. Bozkurt), İstanbul: Remzi Yayınları.
- Özbek, A. (2010), "Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar", *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*.(Ed.: M. E. Ay), Eskişehir: AÖÜ Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (1966), *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara.
- Sami, Ş. (2009), *Kâmûs-i Türkî*, cilt:I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Thayer, V. T. (1974), *Religion in PublicEducation*, New York: Viking Press.
- Tok, T. N. (2012), "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri ve Siyasaları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, cilt: 18, sayı: 2(273-312).
- Uludağ, Z. (2004), *Modernizm Sürecinde Antipedagoji ve Kritik*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ünlü, S. (2012), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim yayınları.
- Warburton, N. (2000), *A'dan Z'ye Düşünmek*, (çev.: S. Çalışkan), Ankara: Dost Kitabevi.
- Wittgenstein, L. (1998), *Felsefi Soruşturmalar*, (çev.: Deniz Kanıt), İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Yayla, A. (2005), "Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi", *YÜEF Dergisi*, cilt: II, sayı: 1 (1-12).

DİPNOTLAR

1) Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2012)*, PegemA Yayınları, Ankara 2012, s.1-404.

2) Bkz. Zeki Eyüpoğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi

Kitapevi, İstanbul 1989, s.76; Ahmet Yayla, "Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi" *YÜEF Dergisi*, cilt: II, sayı: 1, 2005, s.5.

3) Bkz. Abdullah Özbek, "Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar", *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, (Ed.: M. E. Ay), AÖÜ Yayınları, Eskişehir 2010.

4) Bkz. Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.109; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, TDK Yayınları,
Ankara 2011, s.322.

5) Bkz. Betül Çotuksöken, "Eğitimin Dünü Bugünü", *Felsefe: Özne-Söylem*, Notos Yayınları İstanbul 2013, s.270-278.

6) Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, cilt:I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, s.394.

7) Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s.394.

8) Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s.394.

9) Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s.394.

10) Bkz. Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, s.13-23.

11) Bkz. Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, s.109.

12) Bkz. Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, s.109.

13) Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, s.322; Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Konya 2012, s.316.

14) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, (çev.: S. T. Yurtsever-S. Erdi). Kabalcı Yayınları,
İstanbul 2005, s.286.

15) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, s.286.

16) Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, s. 322; Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.316.

17) Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, s.322; Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.318.

18) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, s.286.

19) Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, s.322; Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.318.

20) Bkz. Zeki Eyüpoğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, s. 76; Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, s.5.

21) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, s.249.

22) Bkz. Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, s.5.

23) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, s.249.

24) Bkz. Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s.388.

25) Ahmet Yayla, *Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi*, s.5.

26) Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, cilt: I, s.322.

27) Bkz. Nevnihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, s.109.

28) Ahmet Yayla, *Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi*, s.5; Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, s.5.

29) Bkz. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s.180 vd.

30) Bkz. Ahmet Yayla, *Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi*, s. 5; Hüseyin Başar, "Önyargısız ve Ezbersiz Eğitim", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, sayı: 34, 2013, s.215-216.

31) Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, s.5.

32) Bkz. T. N. Tok, "Türkiye'deki Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri ve Siyasaları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, cilt: 18, sayı: 2, 2012, s.273-312.

33) Bkz. I. Kant, "Aydınlanma Nedir?", *Seçilmiş Yazılar*, (çev.: N. Bozkurt). Remzi Yayınları, İstanbul 1984, s.213.

34) Bkz. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s.109; Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, s.5.

35) Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s.1529.

36) Bkz. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s.108.

37) N. Warburton, *A'dan Z'ye Düşünmek*, (çev.: S. Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara 2000, s.28.

38) Bkz. Mahmud el-Kaşgari, *Divânü Lügati't-Türk*, s.249.

39) Bkz. Ahmet Yayla, *Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi*, s.13.

40) Bkz. Betül Çotuksöken, "Eğitimin Dünü Bugünü", s.271.

41) Bkz. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s.109.

42) Bkz. İkram Çınar, "Eğitim ve Otoriteye Bağlılık", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, sayı: 186, 1993, s.31-33.

43) Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1966, s.106.

44) Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Matbaacılık, Ankara 1994, s.12.

45) Bkz. İkram Çınar, *Eğitim ve Otoriteye Bağlılık*, s.31-33.

46) Bkz. Zekeriye Uludağ, *Modernizm Sürecinde Antipedagoji ve Kritik*, Değişim Yayınları,
İstanbul 2004, s.1 vd.

47) Bkz. L. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, (çev.: Deniz Kanıt), Küyerel Yayınları, İstanbul 1998, s.243-315.

48) V. T. Thayer, *Religion in Public Education*, Viking Press, New York 1974, s.108.

49) Bkz. İkram Çınar, *Eğitim ve Otoriteye Bağlılık*, s.31-33.

50) Bkz. Betül Çotuksöken, "Modernliğin Vazgeçilmez Koşulu Olarak Laiklik", *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul 1998, s.146-163.

51) Bkz. Hasan Aydın, "Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi". Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, cilt: I, sayı: 1 2006, s.27-49.

Doğa, taklit ve teknolojinin birleştiği nokta: Biyomimetik

Uygarlık kurarak doğadan uzaklaştığımızı düşünsek de aslında hâlâ doğa ile iç içeyiz. Onu etkiliyoruz, ondan etkileniyoruz. Kabul etmemiz gerekiyor ki, o bizlerden çok üstün ve ortaya koyduğu çözümlerden bazılarına yetecek teknolojimiz henüz yok. Doğa hayatın devam etmesi için elbet bir yolunu bulur, bilim ise onu taklit etmenin bir yolunu!

Meriç Öztürk
ODTÜ Biyoloji Bölümü Lisans Öğrencisi

Gün içinde bin bir zorlukla karşılaşır ve onların üstesinden gelmek için elimizden geleni yaparız. Neyse ki elimizin altında internet var! İhtiyacımız olan her çözümü parmak hareketlerimizle ekranlarımıza taşıyabiliyoruz. Sonrası ise basit: Videoyu aç, yapılanları tekrar et. Yani ekranın diğer tarafındakini **taklit et**.

Taklit doğumumuzdan itibaren bizlerle olan, iletişim kurmamızı, öğrenmemizi sağlayan ve yaşamımızı kolaylaştıran bir davranıştır. Aynı sözcükleri "teknoloji" için de kullanabiliriz. Onun yardımı ile iletişim kurarız, öğreniriz ve karşılaştığımız sorunları kolayca çözeriz. Taklit ile teknoloji bir araya gelince ise işler çok daha kolay oluyor.

Da Vinci'den günümüze

Uçmak birçok dilde ve birçok kültürde özgürlüğü temsil eder. Doğadan kopup gelen insanın genlerinde de özgür olma isteği vardır; göç etmek ister, keşfetmek ister. Ve uçmak eskiden beri insanın içinde bir ukdedir. Tarihte birçok uçma girişimi görmek mümkün. MÖ 400'lü yıllarda Yunanlıların geliştirdiği 200 metre kadar uçmuş olduğu düşünülen aletten tutun da Abbas İbn Firnas, Leonardo da Vinci, Sir George Cayley, Wright Kardeşler'e kadar niceleri uçuş girişiminde bulundu. Fakat Da Vinci ile uçma girişimlerinin bir adım daha ileri taşındığı düşünülüyor. Çünkü bulgulara göre Da Vinci tasarladığı makineyi kuşların anatomik yapısını göz önüne alarak oluşturdu. Muhtemelen ondan öncekiler de kuşlardan ilham alarak uçmayı denedi, fakat elimizde onların incelemeler yapıp yapmadığına dair bulgular ne yazık ki yok. Da Vinci'nin girişimini biyomimetik alanının temeli olarak alabiliriz. Ayrıca ilk başarılı insanlı uçuşu gerçekleştiren Wright Kardeşler de, bir güvercinin anatomisini inceleyerek kendi aletlerini tasarladılar. Bunlar tarihteki ilk taklit girişimleri; günümüzde ise bu alan çok gelişti ve gelişmeye de devam ediyor.

Leonardo da Vinci tasarladığı makineyi kuşların anatomik yapısını göz önüne alarak oluşturdu.

Bize ev sahipliği yapan gezegen üzerinde milyonlarca farklı tür var ve her türün birinci amacı hayatta kalmak. Bunu başarabilmek için ise farklı özellikler evrimleştirmek zorundalar. İnsan ise bu türlerden sadece bir tanesi ve farklı özelliklere sahip olup yaşamını kolaylaştırmak için doğadaki diğer canlıları taklit etmek zorunda. Biyomimetiği, insanın günlük yaşamında karşılaştığı sorunları doğayı örnek alarak ya da taklit ederek çözme çabası şeklinde tanımlayabiliriz. Çünkü doğa insandan çok daha yaratıcı çözümlere sahip! Evet, aslında mühendisliğin doğa ile iç içe olan bu alanında işler doğayı ve doğadaki canlıları taklit ederek işliyor. Takip edilen sorun çözme yolları burada da aynı: Sorunu bul, gözlem yap, çözümü bul. Tabii ki bu alanda en önemli madde gözlem yapmak, Da Vinci ve Wright Kardeşler'in yaptığı gibi.

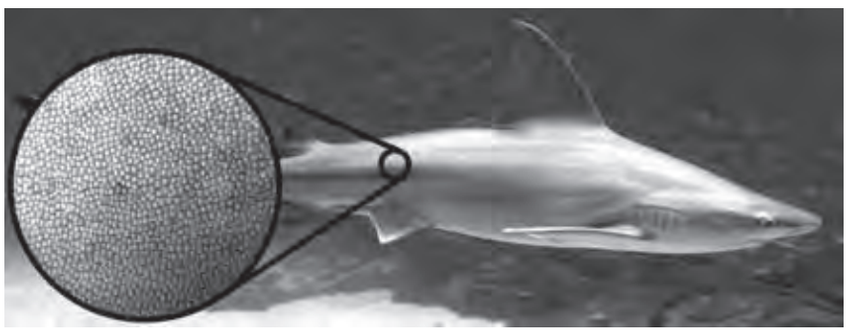
Taklit süreci kimyayı kullanarak uzun zincirli kimyasal yapılar, moleküller, büyük yapılar ve biyolojik karakterler içeren mekanizmalar oluşturmayı içeriyor. 1940'lar ve 1970'ler arasında hızla gelişim sağlamasına rağmen, bu alanda bahsi geçen prosedürü takip etmek teknolojik yetersizliklerden ötürü zor oldu. Fakat milenyuma gelindiğinde artık işler daha kolaylaşmıştı. Özellikle de biyoloji ve sentetik kimyanın birleşmesi, doğal ve yapay kaynaklar kullanılarak biyomimetik moleküllerin oluşturmasını mümkün kılmaya başladı. Derken, 2003 yılında İn-

giliz mühendis ve biyomimetikçi Julian Vincent mikroskopik dünyayı inceleyerek makro teknolojiler geliştirilebileceğini ortaya attı. Fakat hiç kimse Vincent'ın köpek balıkları ile uğraşacağını düşünmemişti.

Doğal çözümler

Makroskopik bakış açısından incelendiğinde, köpekbalıklarının derileri otomobil ve spor alanlarına büyük katkıda bulunabilir. Derilerinin biyokimyasal yapısı sürtünmeyi azaltma özelliğine sahip, bu da yüzücülere daha hızlı yüzme imkânı sağlayabilir. Ayrıca bu özellik otomobil sanayisinde kullanıldığında ise daha iyi performans daha az zarar demek oluyor. Fakat Vincent olaya çok farklı yaklaştı, makroskopik açıdan bakmak yerine mikroskopik açıdan bakmayı denedi ve tıp alanına çok büyük katkıda bulunacak bir keşfe imza attı. Köpekbalığı derisi doğal olarak antimikrobiyal. Yani, kolonileşmeyi de enfeksiyonu da engelleyebiliyor. Fakat bu özel bir bağışıklık sisteminden ya da amino asit dizilerinden dolayı değil, derinin kendi yapısından dolayı. Deri girinti ve çıkıntılar içeriyor, bu da mikroorganizmaların deriye tutunmasını engelliyor. Eğer bu özellik okyanuslardan laboratuvar ortamına taşınabilirse tıbbi aletler bu yapılarla kaplanacak ve böylece dezenfektan görevi görecek. İlk testlerde bu yapının mikrobiyal bağlanma ve koloni oluşumunu engellemede son derece başarılı olduğu görüldü. Ekip ilerleyen yıllarda, hedeflenen materyallerin yapay köpek balığı derisi ile kaplanacağını belirtiyor.

Doğada her canlının kendine has hareketleri vardır. Fakat konu kuşlar olduğunda "hareket" yelpazesini daha geniş tutmalıyız. Değişik hareketlere sahip olan kuşlardan birisi de ağaçkakanlar. Ağaçkakanlar üreme dönemleri geldiğinde, kuru ağaç gövdelerine sivri gagalarını vurarak karşı cinsi etkilemeye çalışır. İsmini ise bu hareketinden almaktadır. Bunun açıklaması basit. Açıklanması zor olan şey ise saniyede 18-20 defa ağaca vuran ağaçkakanların beyinlerinin nasıl bu darbelerden etkilenmediği. Çünkü bir ağaçkakanın ağaca her vuruşu, bir futbolcunun topa

Köpekbalığı derisi girinti ve çıkıntılar içeriyor, bu da mikroorganizmaların deriye tutunmasını engelliyor. Bu özellik okyanuslardan laboratuvar ortamına taşınabilirse tıbbi aletler bu yapılarla kaplanacak ve böylece dezenfektan görevi görecek.

vuruşundan 100 kat daha fazla darbe almasına neden olmaktadır. Bu vuruşu bir insanın denediğini düşünün, muhtemelen beyin sarsıntısı sonucu ayrıştırıcılara yem olurdu!

Ağaçkakanların bu marifeti Kaliforniya Berkeley Üniversitesi'nden Sang-Hee Yoon ve Sungmin Park isimli iki biliminsanının da ilgisini çekmiş ve ağaçkakanlar üzerinde çalışmaya başlamışlar. Uzun araştırmalar sonucu, kuşların beyinlerini sarsıntılardan dört farklı yöntem kullanarak koruduğu bulunmuş. İki biliminsanı yazdıkları makalede dört yöntemin şunlar olduğunu söylüyor: Gagaları sert fakat esneyebilir; kafatası kemikleri süngerimsi; beyin ve kafatası arasında sıvının bulunduğu genişçe bir boşluk var ve titreşimi azaltmak için evrimleşmiş olan ve ağaçkakanın diline bağlanan bir zar mevcut. Mühendisler bu doğal yapıları şok absorbe edici aletler üretmek için kullanmayı düşündüler ve bu doğrultuda bir dizi deney gerçekleştirdiler. Deneyin sonuçlarına göre, üretilen silindir şeklindeki alet 60.000 kg kuvvete kadar dayanabiliyor. Ağaçkakanların maruz kaldığı kuvvetin 1200 kg olduğunu düşünecek olursak, üretilen maddenin ne derece başarılı olduğunu anlayabiliriz. Fakat bu kuvvet dahi çok kullanışlı değil. Araştırmacılar dayanma kuvvetini daha da artırma peşindeler.

Akıllı malzemeler ve nanoteknoloji

Hasta olduğumuzda ateşimiz çıkabilir. Bunun nedeni vücudun dışarıdan gelen mikroorganizmalara ve virüslere karşı ürettiği savunma mekanizmasıdır. Peki, bu mekanizma vücuda yabancı organizmaların girdiğini nasıl anlıyor? İşte bunun yanıtını bulmak, akıllı malzemelere giden yolun kilit noktasını oluşturuyordu. Dışarıdan gelen organizmanın proteinleri ister istemez konak canlının, yani bizlerin, hücreleri ile etkileşimde bulunuyor. Konak canlının hücreleri yabancı proteini algılıyor ve diğer hücrelere bunu aktararak bir direniş göstermeye başlıyorlar. Bu dirence bağışıklık sistemine özgü hücreler de katılıyor ve yabancı hücrelerle olan savaş başlıyor ve bunun yan etkisi olarak da vücut ısısı giderek artmaya başlıyor. Aynı sistem hücreler tarafından birçok farklı durum için kullanılabilir; sıcaklık değişimleri, kimyasal maddeler, ortam değişiklikleri vs.

Kilit nokta olan bilgi ise hücrelerin değişimlere karşı olan hassasiyeti ve değişimlere verdiği hızlı tepkiler. Bu değişimler hücrelere hayatta kalma imkânı sağlarken, bizlere de, koku almaçlarından tutun da hedefi on ikiden vuran ilaçlara kadar sınırsız sayıda teknolojik sistemler geliştirmemizi sağlıyor. En yaratıcı örneklerden birisi de MIT'de kimya profesörü olan Timothy Swager ve ekibine ait. Ekip besin zehirlenmelerinden ve etlerin boşa gitmesinden çok etkilenmiş görünüyor ki buna bir çare bulmuşlar. Ekip bir sensör oluşturmuş. Bu sensör sayesinde etin çürük olup olmadığını koklamak ve tatmak zorunda kalmadan anlayabileceğiz. Sensörün çalışma mekanizması burun hücreleri ile aynı, yani onları taklit ediyor. Eti kokladığımızda burnumuza gelen kötü kokular etin bozulmasına neden olan kimyasallardır. Bu kimyasallar burun hücrelerimizin almaçlarına bağlanır ve bizlere kötü koku olarak kendini tanıtır. Swager ve arkadaşlarının icadı da bu kimyasalları algılıyor ve size etin bozuk olup olmadığını bir tele-

fon uygulaması ile anında söylüyor. Kullanıcılar bu sayede zehirlenmekten veya eti boş yere çöpe atmaktan kurtulmuş olacak.

Teknolojinin gelişmesi yeni tıbbi uygulamaları da beraberinde getiriyor. Bu gelişmelerden en önemlisi ise yapay organ nakilleri. Henüz çok ilerlemiş bir teknoloji değil fakat organ nakillerinin tahtına oturması an meselesi. Bir bireyden diğerine yapılan organ nakillerinde doku uyuşmazlığı problem basamaklarından en önemlisini oluşturuyor. Yapay organ nakillerinde ise bu problem hasta kişinin vücudu ile nakledilecek organın uyuşacağı şekilde üretilen yapay doku kullanılarak aşılmış oluyor. Ancak teknolojimiz bazı durumlarda henüz yetersiz. Hücrelerin sahip olduğu zarlar organizmayı korumak üzere evrimleşmiştir. Bunu zararlı kimyasalları ve maddeleri hücrenin dışında tutarak gerçekleştirir. Bir yandan da hücrenin ihtiyaç duyduğu kimyasalları içeriye almak zorundadır. Bu durumda hücre zarı üzerinde duran bazı kanalcıklar görevi devralır ve gerekli maddeler bu kanalcıklar sayesinde organizmanın içerisine alınır. Bu özelliğe seçici geçirgenlik denir. Teknolojimizin yetersiz kaldığı durumlardan bir tanesi de bu özelliğe sahip zarlar üretmek. Nisan ayında yayınlanan yeni bir araştırmaya göre seçici geçirgen özelliğe sahip zarlı yapılar üretmek kısa bir zamanda mümkün olabilecek. Biliminsanlarından oluşan uluslararası bir ekip nanotüpler kullanarak seçici geçirgen zar üretmeyi başardı. Zarların üzerine ürettikleri karbon nanotüpleri yerleştirdiler, gerekli miktarda enerji verdikten sonra bu tüplerin bazı kimyasallara karşı özellikle seçici davrandığını gördüler. Tıpkı doğal hücrelerin zarlarındaki kanalların yaptığı gibi! Ekip devrim niteliğinde bir buluş gerçekleştirmiş olabilir çünkü yapay karaciğer ve yapay böbrek nakillerinden sonra hastalar için tehlike arz eden en önemli şey organların zarlarının yeterli derecede geçirgen olmamasıydı. Bu yöntem kullanılarak gelecekte daha sağlıklı yapay organ nakillerinin yapılması umuluyor.

Swager ve arkadaşlarının icadı etin bozulmasına neden olan kimyasalları algılıyor ve etin bozuk olup olmadığını bir telefon uygulaması ile anında söylüyor.

Yapay zekâ

İnsanlık üzerinde oluşturabileceği tehlikeler tartışıladursun yapay zekâ geleceğin en büyük teknolojik gelişmelerinden olacak. Kendi kendine program yazan bilgisayarlar üzerinde çalışmalara çoktan başlandı. Eğer komplo teorilerinden uzaklaşıp bu teknolojinin gelişmesine bir şans verirsek teknolojimizin gelişme hızı daha da artacak. Belki de yüzyılın en büyük teknolojik gelişmesi olacak olan bu ürün de biyomimetik tabanlı. Bu sefer esinlenilen organizma doğanın derinliklerinden çıkagelmiyor. Yapay zekânın temelleri bizim sinir sistemimize dayanıyor.

Beynimiz milyarlarca sinir hücresinin birbirleriyle mekanik ve kimyasal yollarla iletişim kurması sayesinde varlığını sürdüren bir organ. Nasıl ki önemi tartışılamaz ise diğer organlara nazaran daha karmaşık olduğu da tartışılamaz ve hâlâ tamamen anlaşılmış değil. Yapay zekâ geliştirme atılımını ilk olarak 1943 yılında Warren McCulloch ve Walter Pitts gerçekleştirdi. İkili bilgisayar sistemlerinde beynimizdekilere benzer sinir hücreleri ve sinir ağlarını kullanmayı önerdi, tabii ki sentetik olanlarını. Başlarda başarılı oldukları söylenemez, fakat sonraki yıllarda bu sistem geliştirilmeye başlandı ve birçok teknolojik ürünün altyapısını oluşturdu. Şimdilerde ise daha gelişmiş ağ sistemleri ile çalışmalar yürütülüyor.

Beynimizdeki nöral ağlar, binlerce sinir hücresinin birbirleriyle oluşturduğu milyarlarca bağlantıdan oluşuyor. Gerek kimyasal, gerekse elektriksel iletiler sinir hücrelerinin oluşturduğu bağlantılar tarafından bir nörondan diğerine aktarılıyor ve beynimiz içerisinde seyahat ediyor adeta! Tabii ki insan benzeri bir teknolojik ürün yaratmak için bu ağları kullanmak kaçınılmaz olacaktır. Bunu ilk fark edenler de biraz önce bahsettiğimiz Warren McCulloch ve Walter Pitts ikilisi oldu. Peki, bu nöral ağların yapay olanları nasıl çalışıyor? Yapay nöral ağlarda beynimizdeki uyarı iletimini sağlayan nöron benzeri yapılar kullanılıyor, bu yapıların birbirleriyle etkileşimi sayesinde öğrenme gerçekleştiriliyor. Evet öğrenme! Çünkü yapay zekâ öğrenmeyi temel alıyor, kodlamayı değil. Ancak biliminsanları hâlâ yapay zekânın öğrenmesini ve sinirsel süreçlerini geliştirmek için insanın beynindeki biyolojik süreçleri incelemeye devam ediyor. Henüz bebeklik döneminde olan teknolojimiz için bu araştırmalar büyük umut vaat ediyor.

Uygarlık kurarak doğadan uzaklaştığımızı düşünsek de aslında hâlâ doğa ile iç içeyiz. Onu etkiliyoruz, ondan etkileniyoruz. Kabul etmemiz gerekiyor ki, o bizlerden çok üstün ve ortaya koyduğu çözümlerden bazılarına yetecek teknolojimiz henüz yok. Doğa hayatın devam etmesi için elbet bir yolunu bulur, bilim ise onu taklit etmenin bir yolunu!

KAYNAKLAR

- http://biomimetic.pbworks.com/f/Biomimetics–using+nature+to+inspire+humanBar-Cohen.pdf
- http://rsif.royalsocietypublishing.org/content/3/9/471
- http://thepsychologist.bps.org.uk/volume-23/edition-4/deferred-imitation-children-and-apes
- http://www.popsci.com/blog-network/under-microscope/shark-skin-biomimetics-takes-bite-out-infection-spread
- http://www.popsci.com/technology/article/2011-02/woodpecker-heads-inspire-new-cushioning-systems-electronics-and-humans
- http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812031928
- http://www.popsci.com/new-sensor-can-detect-decaying-meat
- http://www.bbc.co.uk/schools/gcsebitesize/design/electronics/materialsrev5.shtml
- http://www.sciencedaily.com/releases/2011/11/111116143049.htm
- http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0734975014001517
- http://www.popsci.com/carbon-nanotubes-transport-molecules-and-out-cell-membranes-0

‘Doğal olarak’ buluş yapan bir matematikçi

Terry Tao

Paul Erdös’ün ‘iyi bir matematikçi’ olacağına inandığı küçük arkadaşı, 200’ün üstünde basılı makalenin ve birçok matematik kitabının yazarı, Fields Madalyası sahibi Terence Tao, matematik tarihine adını, öyle altın harflerle yazdırmak filan değil, kazıyarak bırakacak gibi duruyor.

Nazan Mahsereci
Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü

Yine ve yeniden “Dünya dönüyor” demek için, bu aralar ismi sıklıkla karşımıza çıkan ve dünyanın en iyi matematikçilerinden biri olduğu düşünülen, pek çok farklı alanda çözdüğü sorularla ve farklı yaklaşımıyla matematikçilere ilham veren ve öncü olan Terry Tao’dan söz etmek istiyoruz bu yazıda.

Peki, kimdir Terence Chi-Shen Tao? Terry, çok küçük yaşlardan beri sayılara ve soyut bulmacalara ilgi duyan, kazandığı ödüllerin ve basılı yayınlarının listesi oldukça kabarık olan, en tescillisinden bir dahi; dahası çok genç bir matematikçi.

Çocukluk yılları ve matematikçi olma hayali

Terry 1975’de Adelaide, Avustralya’da dünyaya gelmiş. Ailesi 1972’de Hong Kong’dan Avustralya’ya göç etmiş. Babası Billy, bir pediyatrist ve annesi Grace’in ise Hong Kong Üniversitesi’nden matematik ve fizik dereceleri var. Terry ve kardeşleri Nigel ve Trevor için bu ebeveynler büyük bir şans. Nigel da Terry gibi olağanın üzerinde bir IQ derecesine sahip ve şimdi Google için yazılım mühendisi olarak çalışıyor. Trevor ise matematik ve müzik derecelerine sahip bir otistik.

Diğer çocuklardan açık şekilde farklı olan oğullarının durumunu kavramak ve yönlendirmek konusunda belirli bir donanıma sahip olan Grace ve Billy, yaşamlarını da onlara göre belirleme fedakârlığını gösteriyorlar. Terry henüz 2 yaşında kendi kendine okumayı öğreniyor. Kendisinin hatırlayamadığı yaşlarında bile ilgi nesnesi sayılar. Hatırladığı anılarından birisi ise camları temizleyen büyük annesine deterjanla sayıları yazdırması. Kardeşleriyle birlikte eğlenceli bir çocuklukları oluyor. Her biri birbirinden zeki bu kardeşler için oyunlar, normal kurallarıyla yeterince büyük bir meydan okuma sağlamıyor. Satranç, kelime oyunu gibi birçok oyunu yeni ve daha zor kurallar koyarak oynuyorlar.

Üstün yetenekli çocuklarla çalışan Miraca Gross’la 3 yaşındayken tanışan Terry, o dönemde 6-7 yaşındaki çocukların zekâsına sahipmiş. Gross, onun zekâsını tarif etmek için “sıra dışı” diyor. 3,5 yaşında okula başlıyor; ilkokulda sınıfınızda bu yaşta bir çocuğun olduğunu düşünün; bu durum arkadaşları için sınıfta her zaman oynayacak bir bebek bulunduğu gibi bir etki yaratmış. Haliyle sosyal olarak buna hazır olmadığı için bu karardan geri dönülmüş. 5 yaşında tekrar başlıyor okula Terry.

6 yaşındayken matematik problemleri çözen programları BASIC’de yazabiliyor. 7 yaşında henüz ilkokula giderken aynı zamanda lisede matematik ve fen dersleri almaya başlıyor. Bir yerel gazetede küçücük bir çocuğu kocaman sıralarda otururr-

ken gösteren bir fotoğrafı ile haberi yapılıyor. 9 yaşında lisede öğrenime başlıyor, bir yandan da Flinders Üniversitesi'nden dersler almaya. Tabii ki matematik ve fen dersleri.

Henüz bir çocukken, bir komitenin sorduğu matematik problemlerini çözmek gibi bir şey olarak hayal ettiği mesleği, matematikçi olmayı istiyordur Terry. Ancak gerçekte matematikçi olmak onun hayal ettiğinden biraz farklıdır ve "dahilik" dışında da beceriler gerektirir; gerçek matematik manipülasyon ve ezberin bir dengesinden oluşur. Terry artık deneyimli bir matematikçiyken, antik matematik sanatının hızdan çok sabrı ödüllendirdiğini keşfedecektir; matematikçinin yeteneği, sabrı, kurnazlığı, işbirliği ve doğaçlama yapabilme becerileri ile orantılıdır.

Uluslararası Matematik Olimpiyatlarında 1986, 87 ve 88 yıllarında sırasıyla bronz, gümüş ve altın madalya alır. Ayrıca bu üç dereceyi de alan en genç kişi unvanına hâlâ sahiptir. Daha sonraları bu erken başarısını, içerisinde Fields Madalyası'nın da olduğu birçok ödül ve madalya takip eder. Terry 16 yaşında Flinders Üniversitesi'nden matematik diplomasını alır, 17 yaşında mastır tezini tamamlar ve doktora çalışması için Princeton'a doğru yola koyulur. Princeton'a başvurusu büyük matematikçi Paul Erdös'den bir referans mektubunu da içerir. Mektupta Erdös "Birinci sınıf bir matematikçi olacağına eminim, hatta gerçekten mükemmel bir matematikçi olabilir" diye yazar.

Başarısızlık sınavından da geçiyor

Sadece Erdös değil, çocukluğundan itibaren herkes onun çok iyi bir matematikçi olacağını düşünür. Princeton'daki ilk yılında daha önce ne yaptıysa onu yapar, arkadaşları yeterlilik sınavları için harıl harıl çalışırken kendi havasında takılır; hatta geceleri bilgisayar odasında "civilization" oynamak için bilgisayar avına çıkması ile ilgili kötü bir ünü de vardır. Daha önceleri sınavlar için bir hafta yoğun bir çalışmayla başarılı olabilen Terry, iyi bir matematikçi olmak için sabırla ve sürekli çalışması gerektiğini yeterlilik sınavında komite karşısına çıktığında anlar. Daha ilk anda komitenin sorduğu sorular hakkında bir fikri olmadığını ve bu sefer kaldıramayacağı bir yükün altına girdiğini düşünür. Neyse ki hatasından çabuk döner ve daha sistemli çalışmaya başlar.

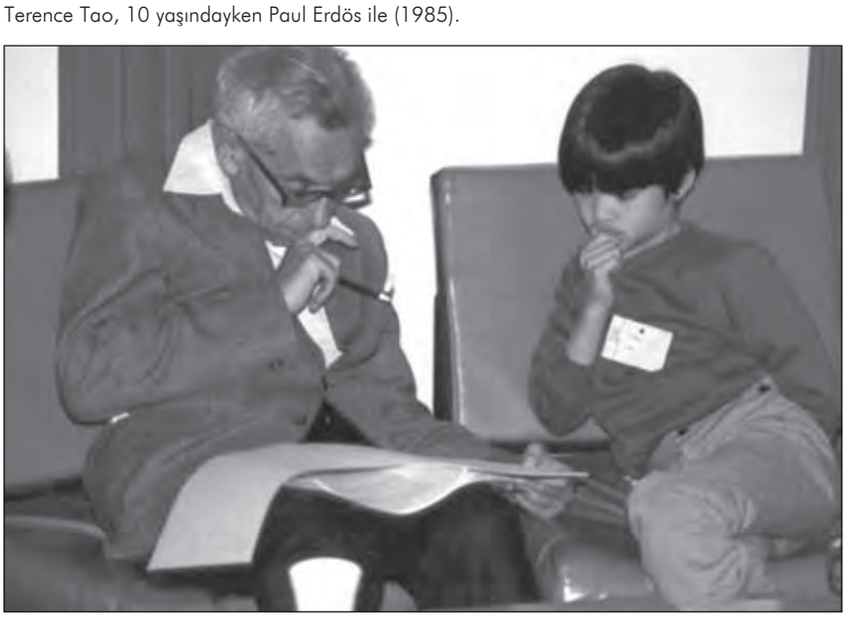
Her ne kadar üstün zekâlı olsa da sabırlı ve sistemli bir çalışma içerisine girmek 17 yaşında bir genç için oldukça zor olsa gerek. Sürekli çok başarılı olacağı söylenen bir çocuğun başarısızlıkla ilk yüzleşmesinden de alnının akıyla çıkması ayrı bir başarı sanki. Okuduklarımdan çıkardığım kadarıyla, bu biraz da ailesinin başarısı gibi; en başından itibaren çocuklarını bir yerlere yetişmeye zorlamaktan ziyade onlara yetişmeye çalışmışlar. Terry'nin eğlenceli ve sakin ama kendi zihinsel ihtiyaçları doğrultusunda yoğun bir çocukluğu olduğu, anlatılan öykülerde görülebiliyor.

Bir de ailesinden öğrendiği mütevazılığı var. Bir başkası ne zaman bir dehanın hayatını anlatsa o delilikle dahilik arasında gidiş gelişleri gösterir bize, çünkü ilginç olan budur ve dinleyici bunu duymak ister. Konularında çığır açan zihinlerin sosyal hayatla sorunlu olmalarını bekleriz. Terry Tao'nun öyküsü biraz daha farklı sanki. Bir tarafıyla hepimiz gibi bir yaşantısı var; sakin bir çocukluluğu ve şimdi kendi çocuklarıyla çevrili sıradan bir yetişkinlik hayatı. Diğer taraftan matematik gibi çetrefilli bir alanda sıçramalı sonuçlar elde ettiği sayısız çalışması. Bir taraftan röportajlarda görüldüğü gibi sandalyesinde dalıp gitmiş, bir problem üzerine düşünen biri (ki bir matematikçiyi böyle yakaladığınızda çalışmasını bölmek istemezsiniz), diğer taraftan matematiksel bir transformasyonu anlamak için halının üstüne yatıp dönen biri (bir matematikçiyi böyle gördüğünüzde ne yapmanız gerektiğini ben de bilmiyorum.)

Ona bir futbol topu ve yarım saat verseniz, onda da başarılı olur!

Terry'nin bu yazıyı yazmamıza da bir anlamda vesile olan ve onu diğer pek çok matematikçiden ayıran belirgin bir özelliği var: Kısmi türevli denklemlerden kombinatoriğe, sayılar teorisinden harmonik analize, matematiğin pek çok alanında derin bir birikime sahip olması ve bu konularda oldukça önemli çalışmalar yapması. Öyle ki, "her şeyi bilen en son matematikçi" şu muydu yoksa bu mu gibi tartışmaları şimdilik rafa kaldırabiliriz. Kendisi de bir matematikçi olan Adam Spencer biraz abartı katarak, tatlı bir dille mükemmel bir piyanist olarak tarif ediyor Terry'yi. Aynı zamanda hem klasik hem de cazı çok iyi çalabilen, üstelik saksafonda da oldukça başarılı, hatta ona bir Amerikan futbol topu ve yarım saat verseniz, onda da oldukça başarılı olabilecek bir piya-

Terence Tao, 10 yaşındayken Paul Erdös ile (1985).

nist. 2006'da aldığı Fields Madalyası için yapılan değerlendirme ise şöyle:

"Terrence Tao göz alıcı çalışması pek çok matematik alanına etki eden üstün bir matematikçi. O yeni fikirler bulup çıkarmaktaki ustalığı, halis teknik gücü ve diğer matematikçilerin gözünden kaçan, 'Bunu daha önce neden kimse görmedi?' dedirten, şaşırtıcı biçimde doğal bakış açısını harmanlıyor... 'Farklı matematik alanlarında çalışıyorum, ama onları bağıntısız olarak görmüyorum' diyor. Clay Matematik Enstitüsü Yıllık Yayını'nda basılan bir röportajda 'Matematiği bir bütün olarak görüyorum ve tek seferde birçok alanı içeren bir projede çalışma fırsatı bulduğumda özel olarak mutlu oluyorum' diye ekliyor."

Bu kadar çok ve farklı alanda çalışabilmesi aslında biraz da Terry'nin başka matematikçilerle birlikte çalışmayı sevmesinden kaynaklanıyor. Bu ortaklıkların en verimli sonuçlarından birisi Green-Tao teoremi. Ben Green sayılar teorisi üzerine çalışıyor, Tao ise harmonik analiz. Birlikte çalışmaları sonucunda ise asal sayılar dizisinin herhangi uzunlukta bir aritmetik diziyi içerdiğini gösteriyorlar, yani herhangi bir k sayısı için ardışık terimleri arasındaki fark k olan bir asal sayı dizisinin var olduğunu. Asal sayılar matematiğin en popüler ve verimli alanlarından birisi, Green-Tao teoremi pek çok yeni çalışmanın önünü açmış ve pek çok matematikçiye çalışacak yeni şeyler sunmuş gibi görünüyor.

Bu konuda bir başka örnekse hayli ilginç: Stanford Üniversitesi'nden istatistikçi Emmanuel Candes ile bir sohbet sırasında Candes MRI çekimini daha etkili bir hale getirecek bir meseleden söz ediyor; hemen ertesi gün Terry konu hakkında fikirlerini Candes'e gönderiyor. Sonuçta belli koşullar altında, daha az veriyle daha fazla sonuç veren bir matematiksel algoritma buluyorlar. MRI süresini azaltan bu sonuç bazı durumlarda hayati olabildiğinden Terry'yi özel olarak heyecanlandırmış gibi görünüyor: "Bu beni en çok etkileyen çalışmam… Çalışmalarımın çoğu hayat kurtarmıyor" diyor.

Tao'nun ilgilendiği bir diğer problemin ise son derece ilginç ve eğlenceli bir sonucu var. Terry n-boyutlu Kakeya problemi ile uğraşıyor. Problemin orijinali 2-boyut için. Düzlemde bir iğneyi 180° çevirebilmek için gerekli minimum alanı soruyor, cevap ise oldukça beklenmedik; istenildiği kadar küçük.

Terry gerçekten sakin sakin kendi hayatını yaşıyor, yaptığı çok önemli işleri büyük bir mütevazılıkla ve çok doğal bir biçimde aktarıyor konuşmalarında. Zaman çok yavaş akıyor bazen ama, insanlık durmuyor. Dünya dönüyor…

KAYNAKLAR

1) https://en.wikipedia.org/wiki/Terence_Tao
2) http://www.nytimes.com/2015/07/26/magazine/the-singular-mind-of-terry-tao.html
3) http://www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Tao.html
4) http://www.smh.com.au/good-weekend/terence-tao-the-mozart-of-maths-20150216-13fwcv.html

Felsefenin Tesellisi: İlaç niyetine felsefe

Güner Or

Boethius hapishanedeki yatağında, aklını kemiren sorulardan yorgun düşmüş, hasta bir halde uzanmaktadır. Başına gelen felaketlerden umutsuzca yakınmaktadır. Şiir Perileri ona hüzünlü düşünceler esinler. İşte tam o sırada, canlı ve zarif görünümüyle bir kadın belirir. Bu kadının adı Felsefe'dir. Felsefe önce Şiir Perilerini Boethius'un başından savmakla işe koyulur. Böylelikle Boethius ve Felsefe arasında bir diyalog başlar. Bir tiyatro oyununun açılış sahnesi tadındaki bu giriş, Boethius'un idamını beklerken yazdığı *Felsefenin Tesellisi*'nde yer alıyor. Manzum-nesir tarzda yazılan eserde dramatik bir ton hâkim. Bu teatral atmosfer bizi daha ilk satırlarında yazarın bulunduğu dünyanın derinliklerine çekiyor.

Boethius'u sona götüren olaylarla ilişkili olarak dönemin siyasi entrikalarla değişen çehresine bakmak yerinde olur. Sunuş yazısında görebileceğimiz gibi, zor bir dönem; Doğu Roma İmparatorluğu'yla ilişkilerinde siyasi ve dini alanda dengeyi koruduğu bilinen Büyük Theodoricus, 518 yılında Doğu Roma'da iktidarın değişmesiyle paniğe kapılır. Senatus içinde güvensiz bir ortam doğar. Bunun sonucunda senatorlar arasında krala ve vatana ihanet suçlaması baş gösterir. Roma hukuku ve kültürüne saygılı Theodoricus'un, benimsediği ölçülü siyaseti terk edip akıl dışı uygulamalara girişmesi bu tarihlere rastlar.

520 yılında devletin en prestijli görevlerinden sayılan *magister officiorum* görevine getirilen Boethius, çok değil, bundan 3 yıl sonra dönemin kralı Theodoricus'a karşı suikast girişimine ortak olduğu iddiasıyla ölüme mahkûm edilir ve İtalya'nın bugün Pavia olarak bilinen Ticinum şehrine gönderilir. Unvanını, servetini, her şeyini kaybeden Boethius, kitabın başında kendisini idama götüren olayları bir bir anlatır. Bir anlamda kendi savunmasını yapar. Sonrasında adalet, iyilik-kötülük, ödül-ceza, kader, rastlantı-zorunluluk, Tanrının öngörüsü, insanın özgür iradesi, zaman gibi temel kavramlar üzerinden birtakım sorgulamalara girişir. Kötüler cezasını bulmaz, iyiler ödüllendirilmezken, adaletten söz edilebilir mi? Kader nasıl işler? Tanrının öngörüsü insanın özgür seçimlerine engel midir? Felsefe'nin refakatinde, Boethius'un aklındaki bu türden sorular adım adım açıklığa kavuşur.

Boethius ve Felsefe, 1372 tarihli elyazması.

Beş kitaptan oluşan *Felsefenin Tesellisi*'nde kadere isyanla başlayan sorgulama, son kitapta Tanrısal öngörü ve insanın özgür iradesi arasındaki ilişkide düğümlenir ve çözülür. Boethius bu konudaki şüphelerini şöyle dile getirir: "… Tanrı her şeyi önceden görüyorsa ve hiçbir şekilde yanılmıyorsa, öngörünün önceden gördüğü her şey olmak zorundadır. Bu yüzden ezelden beri Tanrı insanların yaptıklarını, hatta düşüncelerini ve isteklerini önceden biliyorsa, irade özgürlüğü diye bir şey olamaz!"[1] Buna itiraz olarak Felsefe, bilgi türleri arasındaki ayrıma işaret eder, Tanrının bilgisi ve insanın bilgisi arasındaki farka. Tanrı ve insan açısından zaman algısı için de bir ayrıma gider. *Felsefenin Tesellisi*'yle ilk karşılaşmamda V. Kitaptaki sorgulama örgüsünü son derece zihin açıcı bulduğumu hatırlıyorum. Bu bölümde insan aklının özgürlüğüne bir kapı açılır. Diğer yandan bu, kitapta da görüldüğü gibi, insanın seçimleri ve eylemlerinden sorumlu olduğu anlamını taşır.

Felsefenin Tesellisi, Boethius, Latinceden Çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayıncılık, Mayıs 2015, 271 s.

Kitabı ikinci kez elime alışımda bende hayranlık uyandıran şeylerden biri şuydu: Felsefe'nin elbisesi. Bu elbisenin detaylarını Boethius'tan dinleyelim: "Zarif bir işçilikle dokunmuş incecik ipliklerle dikilmişti elbisesi, kumaşı hiç bozulmayacak derecede kaliteliydi. Sonradan kendisinden öğrendim ki, elleriyle dokumuştu onu. Ama uzun zamandır hiç temizlenmediğinden, is tutmuş masklar gibi, rengi yer yer kararmıştı. Alt kenarına Yunanca π harfi işlenmişti, yakasına da Θ harfi. Bu iki harfin arasına, tıpkı merdiven basamakları gibi, belli dereceler işaretlenmişti. Bu derecelerle en alttaki harften en üstteki harfe bir yükseliş söz konusuydu."[2] Dipnotta belirtildiğine göre, elbisenin yakasındaki Θ (Theta) kuramsal felsefeyi, eteğinin ucundaki π (Pi) ise pratik felsefeyi simgeler. Felsefe'nin karakter çizimi ilgi çekicidir: Aşırı duygulu bir hava yaratan Şiir Perilerini odadan kovar, Boethius'u akla davet eder, onunla neredeyse azarlayıcı bir tonda konuşur, aklı karışan Boethius'un düşüncelerine çekidüzen verir. Ayrıca

hatırlayalım, Platon'un *Symposion*'unda Sokrates'e Diotima adında bir kadın rehberlik eder.

Boethius'un düşünce tarihinin kırılma noktasında bulunmasıyla birlikte geçmiş kültürü kendi çağına taşıma çabası dikkate değerdir. "Son Romalı", "ilk Skolastik" olarak anılan Boethius, yaşamı süresince Platon ve Aristoteles'in eserlerini Latinceye çevirme ve yorumlama idealiyle hareket eder. Böylece Antik Yunan düşüncesinin Latin dünyasına tanıtılmasına öncülük edenlerden biri olur. Aristoteles ve Platon'dan aldığı mirası kendi düşünceleriyle harmanlar. Çevirileri şunlardır: Aristoteles'ten *Birinci Çözümlemeler*, *Topika*, *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Sofistlerin Yanlış Çıkarımları Üzerine*, Porphyrios'tan *Isagoge*. Yorumları: *In Isagogen Porphyrii commenta (Porphyrios'un Isagoge'si Üzerine Yorumlar)*, *In Ciceronis Topica (Cicero'nun Topika Uyarlaması Üzerine)*, Aristoteles'in *Yorum Üzerine* çalışması hakkında yazdığı iki yorum, *Kategoriler* üzerine yorumları. Kendi eserleri: *De hypotheticis syllogismis (Hipotetik Sillojizm Üzerine)*, *De syllogismo categorico (Kategorik Sillojizm Üzerine)*, *Introductio ad syllogismos categoricos (Kategorik Sillojizme Giriş)*, *De divisione (Bölümleme Üzerine)*, *De topicis differentiis (Konular Ayrımı Üzerine)*, teoloji konulu metinlerini içeren *Opuscula sacra*, *Philosophiae consolatio (Felsefenin Tesellisi)*.

Sonuna mı geldik? Puslu ve belirsiz tarafa bakmak kolay değil, bunun korku uyandıran tarafları var. Ancak bir yönüyle de heyecan verici; düşüncenin olgunlaşması yolunda bir aşama olarak görebileceğimiz ortaçağ felsefesi, dönemin kavrayışına ışık tutacak bir hazine gizliyor. Kaybolan ve unutulan metinler ise ayrı bir merak konusu. IX. ve XV. yüzyıllar arasında en çok okunan ve atıf yapılan eserlerinden biri olarak kabul edilen *Felsefenin Tesellisi*, başta yazılış amacı, anlatımı ve sorgulamalarıyla bugün de etkileyici özelliğini koruyor.

DİPNOTLAR

1) Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayıncılık, 3, V. Kitap, s. 236.
2) *Age.*, 1, I. Kitap, s. 51-52.

Direnişler çağı

Krizde Felsefe ve Direniş

-Yunanistan ve Avrupa'nın Geleceği-, Costas Douzinas, Çev. Tulga Buğra Işık, Metis Yayıncılık, 2015, 301 s.

Bu kitap küresel kriz ve direnme hakkı, neoliberal biyopolitikalar ve doğrudan demokrasi, entelektüellerin sorumluluğu ve çokluğun şiirini konu alıyor. Hukuk Profesörü Costas Douzinas, Yunanistan örneğinden yola çıkarak birbiri ardına patlak veren protesto, ayaklanma ve devrimlerin siyaset manzarasını kökten değiştirdiğini öne sürüyor. Bu yeni siyaset direnme dürtüsünün, insan ruhunun kalıcı özelliğinin son örneği.

Douzinas'a göre, Avrupa Birliği ve IMF, kriz zamanlarında toplumu yeniden inşa etme koşullarını sınamak için Yunanistan'ı kobay olarak kullanmış, ancak çeşitli direnişler bu deneyin nesnesini bir siyasi özne haline getirerek seçkinlerin planlarını altüst etmiştir. Demokrasi fikri ve demokrasinin sınırları doğduğu yerde yeniden tanımlanmaktadır.

Direniş ve Estetik

-Küresel Ayaklanmalar Çağında-, Der. Aylin Kuryel, Begüm Özden Fırat, Çev. Birkan Taş, Elçin Gen, Ayşe Boren, İletişim Yayıncılık, 2015, 439 s.

Bu derleme, estetik ile siyaset, sanat ile hayat arasındaki sınırları bulanıklaştıran teorik ve pratik çabalara katkıda bulunmayı amaçlıyor. Sanatın profesyonelleşmiş ve özelleştirilmiş bir alana hapsolmasını, yaratıcılığın kültür endüstrileri tarafından tanımlanmasını reddeden tartışmalar açmayı hedefliyor. Sanatın ve estetiğin, devrimci toplumsal dönüşüm tahayyülleriyle arasındaki organik bağı görünür kılmaya çalışıyor. Bu doğrultuda, dada, sürrealizm ve sitüasyonizm gibi radikal avangard hareketlerden 1990'larda başlayan küresel antikapitalist harekete, Filistin'den Tahrir'e, Paris Sinemateki'nden Emek Sineması'na, Tekel Direnişi'nden Gezi Parkı'na ve Özgür Kazova'ya uzanan mücadeleleri odağına alıyor.

Türkiye'de Alternatif Medya

-Direniş Çağında-, Der. Barış Çoban, Bora Ataman, Kafka Kitap, Haziran 2015, 533 s.

Alternatif medya çalışmaları dünyada daha toplumsal hareket çalışmalarından beslenen özerk bir medya çalışmaları alanıdır. Türkiye'de bu yönde kurucu bir hareketlilikten yeni söz edilebilir. 2013 Haziranı bu yöndeki gelişimi ivmelendirmiştir. Gerçek ve sanal ağların üst üste binerek melezleştirdiği karşıt-kamusal alanlarda bir araya gelen yurttaşların kent meydanına akarak gerçekleştirdiği işgal, Gezi Direnişinin de içinde yer aldığı çağdaş toplumsal hareketlere ait karakteristik bir özellik. Bu kitabın başlıca amacı, alternatif medya çalışmalarının Türkiye'deki gelişimine katkı sağlamak. Kitaptaki makalelerin yarısı Gezi Direnişini alternatif medya perspektifiyle ele alan çalışmalar. Kitap, "Gezi Medyası", "Alternatif Gazetecilik/Dergicilik" ve "Alternatif Medya/Alternatif Kültür" başlıklı üç ana bölümden oluşuyor.

Kendi kendine yetebilen insan

Anıl Ceren Altunkanat

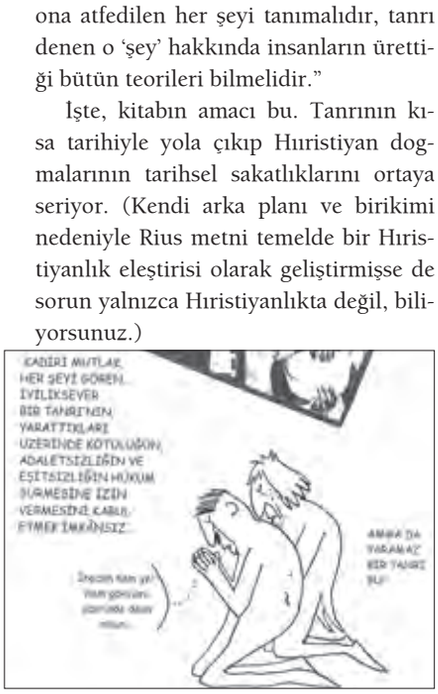
İnanır mısınız, bilmem. İnanmıyorum. Eskiden, hayli eskiden bunu söylemeye çekinirdim. Dini duygularını incitmek istemezdim insanların. Sonra hemen herkesin, diğer hemen herkesin insani duygularını nasıl da pervasızca incittiğini fark ettim. Sonra insani inceliklerine güvendiğim insanların aslında benim koyu ateizmimden incinmeyeceğini fark ettim. Sonra ateist olmakla ne denli gurur duyduğumu fark ettim.

Şimdi her yerde ortaya koyuyorum kendimi; Rius'u gururla dolaştırıyorum elimde. Metrobüste, metroda, gözlerine sokuyorum kınayan yüzlerin, düşmanca yüz çarpıtmaların; pis pis sırıtıyorum bir de. Kaşınıyorum. Kaşınmamız gerek arada. Sık sık. İşte, buna inanıyorum.

"Yazar bu kitabı hazırlarken Kutsal Ruh'a yaslanmadığını beyan eder" diye başlıyor *Çizgilerle Ateistin El Kitabı*. Evet, Rius bildiğimiz Rius. İronik, cesur, dolu dolu, acımasız ve donanımlı… Çizgilerle, insanın beyninde bir gıdıklanma (belki kimilerinde tokatlanma) yaratan metinleriyle Tanrıyı, imanı -özelinde Hıristiyanlığı-, kendini dayatan ve sömüren dini -genelinde dini- ve elbette insanın özgürlüğe, aydınlığa uzanan çileli yolunu –ateizmi- ele alıyor.

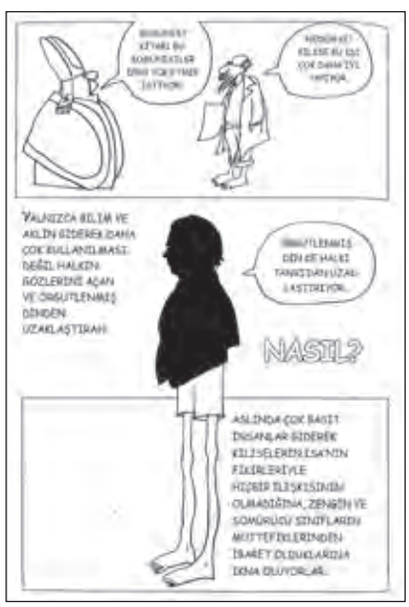
"Kendine saygı duyan bir ateist o kadar çok bahsedilen tanrıya inanmasa da, ona atfedilen her şeyi tanımalıdır, tanrı denen o 'şey' hakkında insanların ürettiği bütün teorileri bilmelidir."

İşte, kitabın amacı bu. Tanrının kısa tarihiyle yola çıkıp Hıristiyan dogmalarının tarihsel sakatlıklarını ortaya seriyor. (Kendi arka planı ve birikimi nedeniyle Rius metni temelde bir Hıristiyanlık eleştirisi olarak geliştirmişse de sorun yalnızca Hıristiyanlıkta değil, biliyorsunuz.)

"Maksim Gorki demişti ki: 'Bir şeye inanmak her zaman huzurun garantisidir.' Bu kitap, okuruna ateizmi empoze etmek istemiyor, yalnızca dinleyenin kullanması için faydacı ['Makyavelci'] birtakım argümanlar ve fikirler sunuyor… İster kabul edin, ister etmeyin. (Çünkü bu kitap Hıristiyan dininin kitaplarından biri değil…)"

Ancak dinler Rius denli insan aklına saygılı değil… Zira dinin temeli aklın köreltilip insanın daha kolay, daha verimle sömürülmesini sağlamak; işte burada Marksizm söz alıyor…

Elbette bunları, dinin iç yüzünü yüzyıllar boyu dillendiren, sorgulayan, tartışan insanların tanıştığı dinin o yüce

Çizgilerle Ateistin El Kitabı, Rius, İspanyolcadan Çev. Barış Yıldırım, Yordam Kitap, Haziran 2015, 156 s.

"hoşgörüsünden" de hayli söz ediyor Rius. Bütün dinlerin temelinde kanlı çukurlar, ateşe atılmış insan bedenleri, yalnızca düşündüğü ve düşündüğünü söylediği için "sevgi, şefkat ve yardımlaşma" sloganlı dinlerce öldürülmüş insanlar var... Hâlâ, hatta belki ben şu satırları yazdığım sırada kafası kesilen, işkenceler içinde ölüm için yalvaran insanlar var… (Ama gerçek İslam bu değil, değil mi? Ha ha ha -bu kesinlikle öfkeli ve acı bir kahkaha!)

Çizgilerle Ateistin El Kitabı'nın sonuna Rius tekrar tekrar okunası küçük bir ateizm antolojisi eklemiş: "Günümüzde din denilince akla kötü bir komedi geliyor. Zihnim ruh gibi saçma bir şeyi anlama yetisine sahip değil. İnanmıyorum, o kadar…" -Edison. Bir de Laplace'a kulak verelim: "Ne mutlu bana ki, Tanrıya inanmaya ihtiyacım yok."

Sonsözü Rius'a bırakmadan, hepimize aydınlık, özgürlük umudu barındıran, sömürüden ve ölümcül gericilikten uzak mutluluklar diliyorum…

KİTAPÇI RAFI

Nikola Tesla

-Bir Dâhinin Biyografisi-, Marc J. Seifer, Çev. İnci Yılmazlı, Geoturka, 2015, 672 s.

Tesla'nın icatları arasında indüksiyon motoru, elektrik-gücü dağıtım sistemi, floresan ve neon ışıkları, telsiz iletişim, uzaktan kumanda ve robotbilim vardır. Bu kitapta Tesla'nın hayatı kronolojik bir biçimde sunuluyor. Bununla birlikte Tesla'nın hayatı hakkında merak uyandıran kimi sorulara yanıt veriliyor: Tesla yeni yüzyılın başında gazetelerin ilk sayfasında yer alırken, sonra neden unutuldu? Neden Nobel ödülü almaya hak kazanamadı? Dünya savaşları sırasında ne yapıyordu? Telsiz elektrik gücü iletimiyle ilgili planının uygulanabilirliği var mıydı? Kitap, yalnızca Tesla'yı başarılarıyla değil, yaşadığı olumsuzluklarla birlikte ele alıyor. Kitabı ayrıcalıklı kılan bir diğer özellik, mümkün olduğunca ilk elden belgelere dayanarak yazılmış olması. Kitap, Tesla'nın unutturulmasına, tarihten silinmesine karşı bir itiraz niteliğinde.

Gökteki Göz

Philip K. Dick, Çev. Sönmez Güven, Alfa Yayıncılık, 2015, 302 s.

Amerikalı bilimkurgu yazarı Philip K. Dick'in hikâyelerinin çıkış noktasını döneminin siyasi iklimi ve kendi deyimiyle otoriteye dair paranoyası oluşturur. İlk romanı *Solar Lottery* 1954'te yayımlanmıştır. Birçok hikâyesi sinemaya uyarlanmıştır. *Gökteki Göz*'de, sıradan bir laboratuvar gezisi sırasında gerçekleşen bir kaza sonrasında bir grup ziyaretçi kendilerini garip ve bir o kadar beklenmedik bir deneyimin içinde bulur. Onları kurtarma çalışmaları devam ederken bu sıradan insanlar birbirlerinin zihinlerinin yarattığı bir dizi evrenin içinde hapsolduklarını fark ederler. Ama en derin arzuları ve korkularının yarattığı bu evrenlerin içinde yollarını bulup "gerçek dünyaya" varmaları pek de kolay olmayacaktır çünkü Philip K. Dick'in dünyalarında dualar karın doyurabilir, cennet ve cehennem bir adım uzakta olabilir.

Yeraltındaki Tohum

-Filizlenen Gıda Devrimi-, Janisse Ray, Çev. A. Müge Karan, Modus Kitap, 2015, 303 s.

20. yüzyıla girerken tohum çeşitlerimizin yüzde 94'ünü sonsuza dek yitirdik. Geri kalanlar da tehdit altında. Üstelik tohumlarla birlikte kültür ve tarih de yok oluyor. Bu kitap, modern kentlerdeki market raflarının yarattığı illüzyonu ortadan kaldırıp bizi yeniden besinlerimizin kaynağıyla; toprakla tanıştırmayı amaçlıyor. Janisse Ray, soy tükenmesinin olay değil, süreç olduğunun altını çizerek bu sürecin durdurulması için yerel besinler, yerel çiftçilik ve yerel mutfak sanatları alanlarında bir devrimin filizlendiğine işaret ediyor. Ray, şiirsel üslubuyla bizi Amerika'nın tarla ve bahçelerine doğru bir yolculuğa çıkarıyor. Bu yolculukta çeşitli sebze ve meyvelere, adı hiç duyulmamış bitki türlerine, doğadaki genetik çeşitliliği korumak adına uğraş veren bir avuç cesur çiftçinin ve bahçıvanın hikâyelerine yer veriyor. Doğabilimci ve aktivist Janisse Ray, bir tohum saklayıcısı ve 25 yıldır bahçıvanlık yapıyor.

Âdem ve Havva Her Yerde

-Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te İlk İnsan-, Mineke Schipper, Çev. Arlet İncidüzen, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 2015, 320 s.

Hollandalı yazar Mineke Schipper, kurgu dışı kadın edebiyatı çalışmalarıyla tanınır. Bu kitabında, Adem ve Havva inancının Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet'teki yerini ve anlatım biçimini gözler önüne sererken, görsel kaynaklarla zengin bir bakış olanağı veriyor. Lillith'ten Havva'ya, Tanrı'dan Şeytan'a ve yılana kadar insanlık tarihinin zengin kültür parçalarını bir arada ve çok boyutlu bir bakış açısıyla sunuyor. Her Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman, Adem ve Havva hikâyesini aktarıp genişletmiştir. 20. yüzyılda farklı kültürlerden buna her gün yeni hikâyeler ve resimler de eklenir. Farklılıklar birbirinden uzaklaşan dini fikirlerden dolayı değil, aynı zamanda hikâyecilerin ve sanatçıların şahsi yaratıcılıklarından da kaynaklanmaktadır.

Frankfurt Okulu

-Eleştiri, Toplum ve Bilim-, Kurtul Gülenç, Ayrıntı Yayınları, 2015, 288 s.

İnsan içerisinde yaşadığı doğayı onun parçası olarak ya da içinde yer aldığı bir bütün olarak kavramaya çalışmaktaydı. Modern bilim bu ilişkiyi tersine çevirmiştir. Akıl *ratio*'yu sayıya, ölçüye ve mantıksal ilişkiye indirgeyerek, doğayı dışarıdan kendisine baktığı, kendi dışında, kendisinden başka bir nesne haline getirmiştir: Bir bilgi ve bilme nesnesi. Bu dışarıdan bakış, sadece doğaya yönelik değildir, insana ve topluma bakışı da belirler. Toplum akıl aracılığıyla kurulur ve düzenlenir. İyi yaşamın ne olduğunu bilen onu yapma, kurma, gerçekleştirme hakkına da sahiptir. Bu kitap işte böyle bir bilim ve toplum anlayışına yöneltilmiş en köklü eleştirilerden birini ele alıyor. Frankfurt Okulu'nun "eleştirel kuramının" daha çok Max Horkheimer'ın yazıları üzerinden değerlendirildiği bu kitap, çevrenin görüşlerini ana hatlarıyla gösterirken çağdaş sosyal bilimler felsefesinin problemlerine ilişkin metodolojik, felsefi ve politik düzlemlerde yeni öneriler de sunuyor.

Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete

Korkut Boratav, Yordam Kitap, 2015, 368 s.

Marksist iktisatçı Korkut Boratav bu kitabında, son yıllarda yazdığı makalelerd, sunduğu bildiriler ve verdiği röportajlardan bir bölümünü bir araya getiriyor. Kitapta "Memleketin Haline Bakarken", "Türkiye Ekonomisi", "Dünyanın Hali", "Marksist İktisat" başlıklı dört ana kısım bulunuyor. Türkiye ve dünyanın durumunu anlatan söyleşi, yazı ve konuşmalarla başlayan kitap Türkiye ekonomisiyle devam ediyor. "Samir Amin, Giovanni Arrighi, Perry Anderson ve Çin'de Sosyalizm" başlıklı yazı ise Sovyet sosyalizminin çözülüşü ve "reel sosyalizm" tartışmalarına Çin deneyimini inceleyerek katkı sağlıyor. Kitabın son bölümünde Marksist öğretiyi doğrudan doğruya tartışıp yorumlayan dört yazı yer alıyor. "Toplumsal Sınıflar" ve "Lenin'den Yüz Yıl Sonra Emperyalizm" başlıklı yazılar, Marksizmin temel bir kavramıyla (toplumsal sınıflar) çağımızı kavramada belirleyici önem taşıyan bir uzantısını (emperyalizmi) açıklamayı hedefliyor. Diğerleri, Thomas Piketty ile Nail Satlıgan'ın katkılarını Marksist politik iktisadın merceğinden tartışıyor.

Murat Naroğlu murat.naroglu@gmail.com

Müzikte rastlantı ve John Cage

John Cage'in 20. yüzyılın en önemli müzisyeni ve 1950'lerden itibaren modern sanatları en çok etkileyen kişi olduğunu iddia edenlerin sayısı az değil. Cage, tekrarlardan uzak, hep yeniyi arayan bir öğrenci olarak rastlantıyı müziğinin temeli yaptı. Yetinmedi, tiyatro, dans, gravür gibi alanlara uyguladı. Dikkat kesilin, her yerde ondan bir şeyler var.

John Cage.
Kaynak: digitalinberlin.de

1982 yılının soğuk bir Ocak gecesine gidiyoruz. G. Büchner'in *Lenz* isimli kısa romanıyla aylarca saplantılı bir biçimde uğraşan tiyatro ekibinin piyanisti Semih Fırıncıoğlu'nun yanına birisi yaklaşıyor. İzleyicilerden John Cage ve Merce Cunningham'ın kendisiyle tanışmak istediklerini o an öğreniyor Fırıncıoğlu.

New York'taki bu görüşmenin gündeminde, oyunda çalgı olarak kullanılan piyano yer alıyor. Fırıncıoğlu ile oyuncu C. Bruce gösteriye hazırlanırlarken, "[müziğin oyuncuya alışıldık biçimde eşlik etmesi yerine oyuncuyla eş düzeyde bir birim oluşturmasına" (Fırıncıoğlu, s.2) (1) karar veriyorlar. Fırıncıoğlu piyanosuyla çalışmalar yaparken sınırlandığını fark edip kimi yenilikler arıyor. Haftalarca süren arayışlardan sonra piyanonun ön kapağını, çekiç sistemini çıkarıyor; tel, silgi, farklı türde sopalar, vb. nesnelerle tellere vurarak, ilginç tınılar elde ediyor. Cage o gece bu çalgıya bir isim verip vermediğini sorduğunda, Fırıncıoğlu'nun yanıtı "soyulmuş piyano" oluyor. Cage'in gösteride, uzun yıllar önceki "hazırlanmış piyano"sunu ve zorlu yolculuğunu hatırladığına şüphe yok.

Arnold Schönberg ve Cage'in gelişimi

Cage, okul tarihindeki en iyi ortalamayla liseden mezun olduktan sonra başladığı iyi bir üniversitenin ikinci yılında, zaman kaybı diyerek resmi eğitimi bırakır. Kendisini geliştirmek için başka bir yol izlemeyi tercih eder. 1,5 yılını, Avrupa ve Kuzey Afrika'da müzik, resim, edebiyat, mimari vb. alanlarda araştırmalar yaparak geçirir ve müzikte Schönberg'e odaklanır.

Bir "hazırlanmış piyano" örneği. Kaynak: gsu.edu

Schönberg, I. Stravinsky ile beraber, 1920-30'ların müzik dünyasındaki iki önemli isimden biridir. "Cage'in bu dönemde yazdığı müzikler kabaca Schönberg'in diziselliğine benzeyen, matematiksel bir temele oturtmaya çalıştığı atonal çalışmalardır." (s.7) Cage, tonal müziği aşan, belirli bir tonu merkeze almayan, on iki ton sistemiyle tanıdığımız Schönberg'e hayrandır. Bu nedenple, önce Schönberg'in öğrencisi A. Weiss'tan, ardından 1935-37 arasında Schönberg'in kendisinden dersler alır. Fırıncıoğlu, Cage'i anlamak için Schönberg üzerinde durmak gerektiğini belirtiyor. Schönberg'in yeni sisteminde de kurallar vardır; sistem sesin perdesiyle ilgilidir, eserde bütünlük gözetilir, müziğin bir şey anlatmak, ifade etmek amacı bulunmaktadır. Zamanla Schönberg ile Cage arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlar. Cage armoniyi ve perdeyi merkeze koymak yerine, tını ve süreye ağırlık vermektedir.

Fikirleri bu sıralarda iyice şekillenmekte olan Cage, asistanlığını yaptığı bir film yapımcısından etkilenerek, herhangi bir nesneden ses elde etmeye, bilinen vurmalı çalgılar dışındaki bu nesneleri de kullanmaya başlar. Müzikte her şeyden önce sesin geldiğini düşündüğü için her türlü sesi kullanmaya yönelir. Melodi veya armoni ilk önceliği değildir. "Her türlü müzik arasındaki en küçük ortak payda budur. Ses de dört niteliğin bileşimiyle belirlenir: perde, gürlük, süre ve tını." (s.14) Sesin en önemli bileşeni tınıdır. Gürültü de bir sestir, müzikal olan ve olmayan ses ayrımı hatalıdır. Cage geleneğe karşı durmaktadır. Mart 1940'ta, S. Fort'un dans gösterisi için hazırlayacağı müzikle uğraşırken, piyanonun telleri arasına vida, kâğıt gibi nesneler sıkıştırır ve ünlü "hazırlanmış piyano"sunu oluşturur. Cage bu yöntemle piyanoda tınıyı değiştirmenin yolunu bulmuştur. Hazırlanmış piyano, modern müzik için ayrı bir çalgı olarak kabul edilecektir.

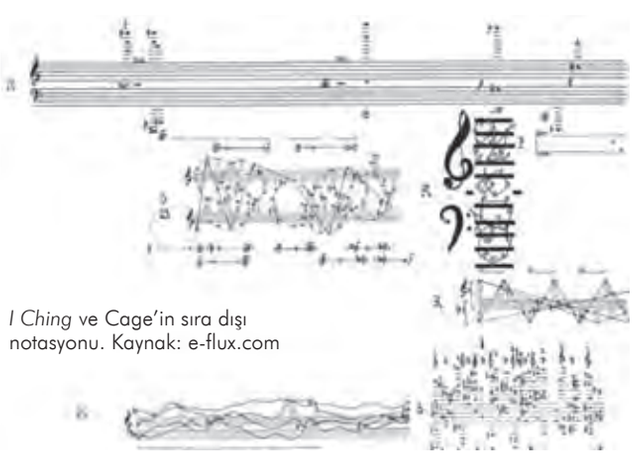
Rastlantı ve I Ching

1951-52, Fırıncıoğlu'na göre Cage'in en yoğun ve üretken olduğu dönemdir. Cunningham'ın bir eserine eşlik etmek üzere yazılan *Sixteen Dances*, Cage'in "ifade", "amaç", "niyet" gibi kavramlardan ilk uzaklaşmasıdır. (s.27) Cage, evrenin nesnel bir şekilde kavranması taraftarıdır. Anlam aramaktan ziyade bir şeyin ne olduğuyla ilgilidir. Doğanın işleyişindeki rastlantıyı, sanata taşımaktadır. Bu parçanın üçüncü ve son bölümünde ilk defa *I Ching* kullanmaya başlar. *I Ching*, Çin felsefesi ve kehanetlere dayanan bir kitaptır. Cage için önemli olan, mistik veya gizemli yorumlar değildir elbette. Amacı, bu kitaptaki rastlantı yöntemlerini kullanarak beste yapmak; egosundan, kişisel tercihlerden kurtulup rastlantıyla yol alabilmektir. Yazı tura atar gibi *I Ching* paralarıyla sesin perdesini, süresini, gürlüğünü belirler. Bu şekildeki ilk bestesi *Music of Changes*, icrası imkânsız gibi dursa da, Cage'in uzun yıllar beraber çalışacağı, usta piyanist David Tudor tarafından 1952'de çalınır. *Imaginary Landscape No. 4*, "[s]unum anında ne sonuç vereceği önceden bilinmeyen ilk müzik yapıtı olarak tarihe" (s.29) geçer. "İlk dinletimi Mart 1953'te yapılan *Williams Mix* de rastlantı yöntemiyle bestelenmiş, bütünüyle manyetik bant kullanan ilk elektronik yapıt" (s.30) olur. Söz konusu işlemleri tiyatroya da taşıyan Cage, sahnede aynı anda ancak birbiriyle ilintisiz şekilde dans etme, metin ve şiir okuma, piyano çalma, film gösterimi yapma, vb. metotlarla teatral gösteri geleneğini sorgulamaya girişir.

Alışılmadık projeler

Dört otuz üç isimli, dört dakika, otuz üç saniye süren eserle Cage deprem etkisi yaratan bir adım atar. Fırıncıoğlu bu yapıttan, "yalnızca Cage'in en bilinen, en önemli sayılan işi değil, tarihte ikinci bir örneğine rastlanmamış, estetik gelenekle bağını en radikal biçimde koparmış sanat yapıtı" (s.33) olarak söz ediyor. Tudor'un bir konserde icra ettiği eser, piyano kapağını kapatıp kronometreyi çalıştırması, belirli bir süre boyunca hiçbir şey yapmadan beklemesi, ardından kapağı açıp kısa bir süre sonra tekrar kapatması, yeniden kronometreyi çalıştırması döngüsünden ibarettir. Cage'in amacı dinlemeye odaklanmaktır. İnsanların sessiz sandıkları ortamda bile dinlenecek bir şeyler vardır. Bu eserle beraber pek çok isim Cage'e sırt çevirir.

Avrupa müziğine acımasız eleştiriler getiren Cage, sadece beste aşamasında değil, icra sırasında da rastlantıyı merkeze koymaktadır. Bu dönemde başvurduğu kavram, "belirlenmemişlik"tir (*indeterminacy*). 1967'de, bilgisayarcı L. Hiller'la tanışır ve yaşamındaki en geniş kapsamlı işlerden biri olan *HPSCHD* üzerinde çalışmaya başlar. Cage'in rastlantı yöntemleriyle bilgisayar algoritmaları birleştirilir. Bu arada Ed Kobrin isimli bir programcı, "*I Ching*'in bilgisayar simulasyonunu yazmayı başarır" (s.52). *HPSCHD* ile oldukça karmaşık eserler, sıra dışı sesler elde ederler.

I Ching ve Cage'in sıra dışı notasyonu. Kaynak: e-flux.com

Cage ve Tudor, 1985 yılında, İstanbul Festivali'nde sahneye çıkarlar ancak Cage parçasını bitirdiğinde, salonun yarısı çoktan boşalmıştır. (s.71) 1985'te Cage *Europera* isimli bir projeye başlar. Avrupa'nın opera geleneğini karşısına alacaktır. Cage'in birbirinden bağımsız öğeleri kullanma çabası, Almancada *Gesamtkunstwerk* olarak bilinen ve organik bir bütünlüğü olan anlayışla terstir. Bilgisayar programcısı A. Culver'ın yardımıyla Cage yine rastlantıya başvurur ve topladığı verileri notalara döker. 1987'de Frankfurt Operası tarafından sahnelenen yapıtta şarkıcılar eserleri seslendirirken birbiriyle alakasız işler yapar; orkestra üyeleri kendi bireysel notalarını, bir şef olmadan çalar; bir yandan da rastlantıya dayalı ışık gösterisi sürer. Alman basınının bu projeyle ilgili yüz civarında yazı yazması, yapıtın etkisini göstermesi bakımından fikir verebilir.

Ramapo Dağları

Son yıllarında "zaman parantezleri" adını verdiği yeni bir besteleme tekniği geliştirir Cage. Bu çalışmalarını, anarşist bir toplumun örneği olarak gösterir. Rastlantıyı yazılarında, sayfa düzenlemelerinde, mezostik şiirlerinde, gravürlerde, H. D. Thoreau ve J. Joyce metinlerinden yola çıkarak tamamladığı projelerde de kullanır.

İlgilendiği her şeyi birbiriyle ilişkilendirmekte ve üretimlerinde yararlanmaktadır. Disiplin, adanmışlık ve çalışkanlık onun için vazgeçilmezdir. Hoşlansa da hoşlanmasa da bir işi ciddiyetle yapmayı hedeflemiştir. Tekrarlardan uzak, yeniyi arayan bir öğrencidir her zaman. Yalnızlığı, maddi zorlukları çok görmüş, dilenecek kadar yoksul günler geçirmiştir. Eserlerinde toplumsal yararı asla geri plana atmadan, mevcut bozuk düzeni değiştirecek işlere odaklanmıştır.

Kimsenin görmezden gelemeyeceği bu büyük besteci, kimilerine göre 20. yüzyılın en önemli müzisyeni, 1950'lerden itibaren modern sanatları en çok etkileyen kişidir. 80 yaşında, 12 Ağustos 1992'de hayatını kaybetmiş, isteği üzerine külleri, anne ve babasınınkiler gibi Ramapo Dağlarına serpilmiştir. Esen her rüzgâr, ondan bir şeyler getirir bize.

John Cage doğadadır, müziği gibi.

DİPNOTLAR

1) John Cage, *Seçme Yazılar*, Yayına Hazırlayan ve Çeviren: Semih Fırıncıoğlu, Pan Yayıncılık, (2012). Alıntıların tamamı bu kitaptan, herhangi bir değişiklik olmadan yapıldı. Fırıncıoğlu'nun incelemelerinden yararlandığım için kaynak gösterirken onun soyadını kullandım. Cage'in çalışmalarından haberdar olmamı sağlayan, yorumlarıyla ve sağladığı kaynaklarla bana destek olan, çevirmen Erhan Altan'a teşekkür ederim. Yine onun önerisiyle hazırladığım benzer başlıktaki bir başka çalışma için 2 numaralı dipnota bakabilirsiniz.

2) Murat Naroğlu, *Müzikte matematik, bilgisayar ve Xenakis*, *Bilim ve Gelecek* Dergisi, Sayı 137, s.86-87, (Temmuz 2015).

matematik sohbetleri

Pasta paylaşmanın incelikleri

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

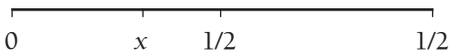
Pasta bahane problem şahane diyelim ve geçen sayıda bıraktığımız yerden devam edelim. Önceki sayıda ele aldığımız problem şöyleydi:

Bir yarısı vanilyalı diğer yarısı çikolatalı olan bir pastayı sadece bıçak kullanarak *A* ve *B* gibi iki kişi paylaşacaklar. Ama *A* için vanilyalı pasta çikolatalıya göre iki katı değerde. Bu durumda en adil, yani her iki tarafın da içine sinebilecek bir paylaşım nasıl yapılabilir? Geçen ayki yazıda bu soruyu kısmen yanıtlamıştık. Önce bu çözümü inceleyelim, sonrasında başka bir ilginç yöntemi ele alacağız.

Pastanın sol yarısının vanilyalı, sağ yarısının da çikolatalı olduğunu varsayıyoruz. *A* kesiyor, oluşan iki porsiyondan birini *B* alıyor, diğeri de *A*'nın oluyor. Ayrıca bir kez daha belirtelim *A* için vanilyalı pasta kakaoluya göre iki kat değerde, *B* için fark etmiyor, pastanın her yanı aynı değerde. Bu koşullarda *A*, pastayı hangi bölümden, hangi oranlar arasında keserse adil bir paylaşım olur? Bu soruyu yanıtlayacağız.

A, kesme işlemini vanilyanın çikolatanın 2 katı değere sahip olduğunu düşünerek yapacağından pastayı tam ortadan kesmeyecektir. Onun için "adil" olan, yani onun ölçülerine göre yarı yarıya olacak paylaşım pastanın vanilyalı tarafında ve yarım porsiyondan küçük olmalıdır.

Şimdi, pastanın, soldan sağa doğru sayı doğrusu üzerinde [0, 1] aralığındaki sayılarla temsil edildiğini düşünelim. [0, 1/2] aralığı vanilyalı, [1/2, 1] aralığı da çikolatalı bölümü göstersin. Bu aralıkta alacağımız herhangi bir reel sayı *A*'nın pastayı hangi oranda keseceğini ifade etsin ve bu sayıyı *x* ile gösterelim. *A* için vanilyalı bölüm çikolatalı bölümün 2 katı değerinde olduğundan $x \le 1/2$ olacaktır.

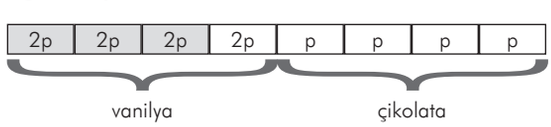
Buna göre aşağıdaki denklemi yazabiliriz:

$$2x = 2\left(\frac{1}{2} - x\right) + 1 - \frac{1}{2}$$

$$x = \frac{3}{8}$$

bulunur.

A'ya göre pastanın ilk yarısından aldığı 3/8'lik dilim her iki taraf için adil ve eşit bir paylaşımı ifade ediyor, çünkü *A* vanilyaya çikolataya göre 2 kat değer biçiyor.

Tabloda da görüldüğü gibi *A*, griye boyalı olan 6*p*'lik bölümü almayı amaçlıyor ve *B*'ye de yine 6*p*'lik bölüm kalıyor.

Bir kez daha hatırlamakta fayda var: Bu paylaşımda iki porsiyonun eşitliği *A*'nın pastaya biçtiği değere göre belirleniyor ve *A*'nın bu değerlendirmesinden *B*'nin haberi yok. Eğer *B*, vanilya ve çikolataya eşit değer veriyorsa, bu durumda 5/8'lik porsiyonu tercih ederek büyük parçayı almış olacak. Bu paylaşım *B*'yi mutlu edecek çünkü kendini *A*'ya göre daha iyi durumda görecek. Öte yandan *A* da amacına ulaşmış olacak ve kendi açısından hakkaniyetli bir dağılımın yapıldığını düşünecektir. Dolayısıyla bu paylaşım "kes ve seç" yönteminin tüm özelliklerini (kıskançlığın olmaması ve paylaşımın verimliliği) sağlıyor.

Eğer kesme işlemini *B* yapar, *A* seçerse yine "kes ve seç" yöntemine uygun bir dağılım yapılacaktır. Şöyle ki: Bu kez *B* pastayı tam ortadan keserek yarısı vanilyalı, diğer yarısı da çikolatalı olacak şekilde iki eşit porsiyona ayırabilir çünkü onun için her iki bölüm de eşit değerde. Bu durumda *A* tabii ki vanilyalı bölümü seçecek ve böylece her iki taraf da "kes ve seç" yöntemine göre istediği sonuca ulaşmış olacaktır.

Bu paylaşımın "kes ve seç" yöntemine uygun olarak yapılabilmesi için *A*'nın pastayı soldan (vanilyalı bölümden) sağa doğru kesme işlemi için belirlediğimiz *x* sayısı [3/8, 1/2] aralığında bulunmalı, yani

$$\frac{3}{8} \le x \le \frac{1}{2}$$

olmalı. Bu aralıktan seçilecek her *x* değeri için her iki tarafı da memnun eden paylaşımlar yapılabilir.

Hakemli paylaşım

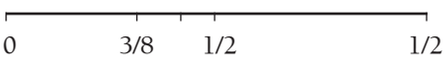
Yukarıdaki paylaşımda bazı sorunların olduğu dikkatli okurun gözünden kaçmamıştır sanırım. *A*, herhangi bir ölçü aletine sahip olmadığından adil bir kesme işlemi yapmak istese bile *x* sayısı [3/8, 1/2] aralığında bulunmayabilir ve böylece *A* mağdur olabilir. *x* belirtilen aralıkta olsa dahi, örneğin $x = 3/8$ olduğunda *A* değer olarak pastanın yarısını alırken *B* yarıdan fazlasına sahip oluyor. Dolayısıyla "kes ve seç" yöntemi "eşitlik" ilkesini sağlamıyor.

Bu sorunların çözümü için Brams, Jones ve Klamler, "hakemli paylaşım" yöntemini öneriyorlar.[1] Şimdi, yukarıda sözünü ettiğimiz sol yarısı vanilyalı, sağ yarısı çikolatalı olan pastayı, "*A* için vanilyalı bölüm çikolatalıya göre 2 katı değerde" bilgisini de dikkate alarak "hakemli paylaşım" (**HP**) yöntemiyle *A* ve *B*'nin paylarını belirleyelim.

1) *A* ve *B*, birbirlerinden bağımsız olarak pastanın hangi bölümüne hangi değeri biçtiklerini hakeme bildirirler, yani *A*, kendisi için vanilyalı bölümün çikolatalının 2 katı değerde olduğunu, *B* de

kendisi için pastanın her iki bölümünün eşit değerde olduğunu söyler.

2) Hakem bu bilgilere göre her iki kişinin eşit değerde pay alacağı bir kesim yapılabilmesi için [0, 1] aralığında *A* ve *B* için sırasıyla soldan 3/8, sağdan 1/2 noktalarını belirler. Bu sayılardan 3/8'in (*A*'ya göre) nasıl bulunduğunu göstermiştik. *B* için pastanın her tarafı eşit değerde olduğundan en az (!) yarısını alması adil paylaşım için yeterli. Bu yüzden hakem *B* için 1/2 sayısını belirliyor.

Hemen belirtelim, HP yöntemine göre ilk aşamada *A* pastanın sol yarısından (soldan sağa doğru) bir porsiyonu, *B* de sağ yarısından (sağdan sola doğru) bir porsiyonu almaya hak kazanıyor. Bu yöntemde her iki kişi de % 50'den daha fazla pay alabiliyor! Çünkü *A* ve *B*'nin pastanın sol ve sağ yarısına biçtikleri değerler farklı. Nitekim *A*, soldan sağa (vanilyalı bölüm) doğru pastanın 3/8'ini aldığında kendine göre % 50 değerde bir paya sahip oluyor. Aynı şekilde *B* de sağdan sola doğru pastanın 1/2'sini aldığında kendi değerlendirmesine göre % 50 bir değere sahip oluyor. Ve daha paylaşılmayan ortada kalan bir parça daha var!

3) Hakem ortadaki parçayı ([3/8, 1/2] aralığı) iki türlü paylaştırabilir:

I) Tam ortadan keserek iki eşit parçaya ayırır ve parçalardan birini *A*'ya diğerini de *B*'ye verir. Bu durumda hakemin bıçağı koyacağı nokta 7/16'dır.

II) Hakem başlangıçtaki oranlara göre de bir paylaşım yapabilir, yani 3/8'i 1/2'ye oranlayarak. Bu oranı ortadaki parçayı paylaştırmak için kullanır. Bu durumda bıçağın koyulacağı noktayı *k* ile gösterirsek aşağıdaki denklem yazılabilir:

$$\frac{k-\frac{3}{8}}{\frac{1}{2}-k}=\frac{\frac{3}{8}}{\frac{1}{2}}.$$

Bu denklemden k = 3/7 bulunur. Ki böylece ortadaki parçadan 3/16 kadarını *A*, 1/4'lük porsiyonu da *B* alır.

Görüldüğü gibi HP yönteminde her iki kişi kendi ölçülerine göre pastanın % 50'den fazlasını alabilmeyi garantiliyor. Bu yüzden HP, "kes ve seç" yöntemine göre pastayı paylaşan kişileri daha fazla memnun eden daha eşitlikçi bir dağılımı sağlıyor. Tabii ki böylesi olumlu bir sonuca hakem sayesinde ulaşıldığı gözden kaçmamıştır sanırım.

Bu aşamada daha önce sözünü etmediğimiz HP yönteminin bir kuralına değinelim. Eğer *A* için belirlenen sayı 1/2'nin sağındaysa örneğin 3/7 ise bu durumda HP yöntemine göre *A* sağdan sola doğru ilerlenerek kesilecek payı, yani [7/8, 1] aralığındaki porsiyonu alır. Bu kural her iki tarafa da açgözlü olmamalarını, aksi takdirde %50'den daha az bir paya sahip olacaklarını söyler. Bu yüzden *A* ve *B*'nin pastanın farklı bölümlerine biçtikleri değerlerler önemlidir. Örneğin *B* kendisi için pastanın her tarafının eşit değerde olduğunu belirttikten sonra *A*, kendisi için vanilyalı bölümün çikolatalıya göre 2 katı değil de 1/2 katı değerde olduğunu söylerse bu durumda hakem [0, 1] aralığında *A*'ya ait sayıyı,

$$\frac{1}{2}x=1-x$$

denkleminden x = 2/3 olarak belirleyecek ve *B* için de 1/2 noktasını işaretleyecek. Bu durumda yukarıda sözünü ettiğimiz kurala göre *A*, ilk aşamada [2/3, 1] aralığındaki porsiyonu alacak, sonrasında da [1/2, 2/3] aralığından da bir parça alacak ama toplamda payını %50'den daha aza düşürmüş olacak.

Bu yüzden *A* %50 ve daha fazlasını almak istiyorsa vanilyalı bölüme biçtiği değerin çikolatalıya göre en az 1 katı olması gerekiyor.

Meraklısına not: Bu yazıdaki birçok hesaplama popüler matematiğin sınırlarını aşmamak için dört işlemle yapılmıştır. Ama belirttiğimiz kaynakta yazarlar bu hesaplamalar için olasılık yoğunluk fonksiyonunu kullanılmışlar. Olasılık yoğunluk fonksiyonunda olduğu gibi *A* ve *B*'nin paylarının belirlenmesi için $f_A(x)$ ve $f_B(x)$ değerleri bulunmalıdır. $y = f_A(x)$, $x = 0$ ve $x = 1$ doğrularıyla sınırlı bölgenin alanı 1 birimkare olmalıdır. Aynı şekilde $y = f_B(x)$, $x = 0$ ve $x = 1$ doğrularıyla sınırlı bölgenin alanı da 1 birimkaredir.

Bu bilgilere göre $f_A(x)$, [0, 1/2] aralığı için 4/3, (1/2, 1] aralığı için 2/3'e eşittir, çünkü

$$\frac{4}{3}\times\frac{1}{2}+\frac{2}{3}\times\frac{1}{2}=1$$

olur. $f_B(x)$ ise 1'e eşittir.

Bu yüzden bizim orantı kurarak yaptığımız hesaplar integralle de yapılabilir. Örneğin yukarıda 3/7 olarak bulduğumuz *k* değerini integral kullanarak şu şekilde hesaplayabiliriz:

$$\int_{3/8}^{k} f_A(x)dx = \int_{k}^{1/2} f_B(x)dx$$

$$\int_{3/8}^{k} 4/3dx = \int_{k}^{1/2} dx$$

$$\frac{4}{3}\left(k-\frac{3}{8}\right)=\frac{1}{2}-k$$

k = 3/7 bulunur.

Pasta paylaşım problemiyle ilgili daha fazla bilgi ve ilginç uygulamalara ulaşmak isteyen okurlara kaynaktaki makaleyi incelemelerini öneririm.

KAYNAK

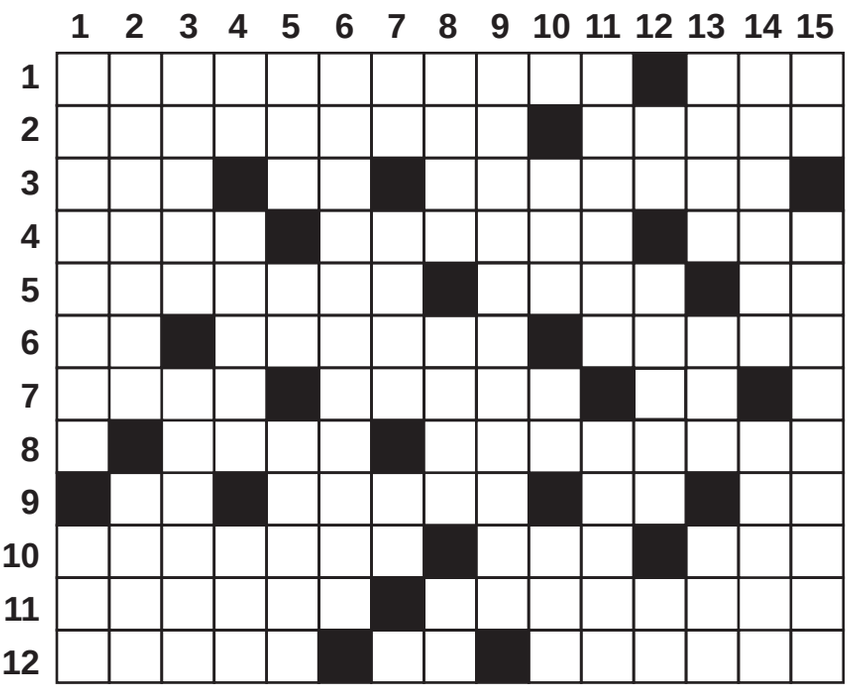
1) S. J. Brams, Micheal A. Jones, Christian Klamler, Better Ways to Cut a Cake, *Notices of the AMS*, Volume 53, Number 11, 2006.

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1. 1926 yılında Aksaray'da doğmuş, 1953'te Devlet Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümünü bitirmiş; aralarında "Kara Sevdam Anadolum", "Mayınlar Çiçek Açmaz", "Can Arkadaş" gibi betikleri bulunan yapıtlara ve "Hu Dost", "Oy Fırat Asi Fırat", "İsmet Paşalı Yıllar" gibi pek çok seri röportaja imza atmış, pek çok ödül sahibi, açtığı fotoğraf ve resim sergileriyle sanat dünyasında önemli bir yer tutmuş, geçtiğimiz ay sonsuzluğa uğurladığımız Anadolu sevdalısı ünlü sanatçımız. – "Ey benim ... memesinde cüceler emziren acayip memleketim." (B. Rahmi Eyüboğlu)..
2) İşkilli, kuşkulu (kimse). – Plesenta, döleşi, son.
3) Kökeni antik çağlara uzanan telli bir çalgı. – Hayvanlara vurulan damga. – Kuzeyden esen rüzgar.
4) Organik kimyada 'Rakton'un eş anlamlısı. – "Alfred ... (1839-1899 yılları arasında yaşamış Fransız okuluna bağlı İngiliz ressam. – Yapma, etme.
5) Yıkım, bela. – İkiz doğurma. – Lavrensiyum'un simgesi.
6) Kemiklerin yuvarlak ucu. – "... Hanım'ın Taneleri" (Tomris Giritlioğlu'nun 1999 yapımı bir filmi). – Lacivert taşı.
7) Ölümsüzlük, kalıcılık. – Beden, gövde. – Lantan'ın simgesi.
8) Kalıtımsal. – Göçücü balıkların Akdeniz'den Karadeniz'e göçü.
9) Nazi polis örgütü. – Akdeniz Bölgesinde bir akarsu. – Nişan, belirti. – Zihin.
10) Küçük demiryolu. – Arapça "gök gürültüsü" anlamına gelen *Kuran*'da bir sure. – Geri, arka.
11) Yararlanılan uygun koşul. – Klavyeli bir çalgı.
12) Sarp, yalçın kayalık. – Bir nota. – Kuyruksuz kurbağanın yumurtadan yeni çıkmış kurtçuğu.

Yukarıdan aşağıya

1) Sevmekten, aşık olmaktan korkma. – Psikofiziksel bağlamda, acı veren bir deri duyumunun şiddetini belirten birim.
2) Anlamı güçlendirmek ereğiyle aynı sözcüğün art arda yinelenmesi. – Hıyarcık, ur.
3) Slav dillerinin yazımında kullanılan alfabe. – Istakoz ve benzeri hayvanların besin maddelerini parçalamaya yarayan organı.
4) Ünlü bir otomobil markasını simgeleyen harfler. – Plan. – Japon folklöründe dev yapılı, şeytanımsı yaratık.
5) Kraliçe. – Kiloamperin kısaltması. – Kalınca dokunmuş küçük çul, yaygı.
6) Sipiritüalizm.
7) Göktürklerde bir siyasi birliğe dahil olmuş boy. – Güdü, tepi. – "Mey süzülmüş şişeden ruhsar-ı ... Olmuş sana" (Nedim)
8) Muğla'da Fethiye yakınlarında antik bir kent. – Kibir ve gururla surat asma. – Molibden'in simgesi.
9) Antalya il merkezinde kentin simgesi olmuş bir Selçuklu yapıtı.
10) Avrupa Ekonomik Topluluğunun kısaltması. – Fas'ın plaka imi. – Orhan Hançerlioğlu'nun bir romanı.
11) Eğimli, eğilimli.- "King ...." (*Kanlı Aşk*, *Yalnız Adam*, *Savaş ve Barış* gibi filmleri yönetmiş, 1894-1982 yılları arasında yaşamış Macar kökenli Amerikalı film yönetmeni)
12) Çince'de "erdem" ya da "gizli güç" anlamında kullanılan sözcük. – Bataklık, sazlık, yer.- Çin müziğinde hem genel hem de yan flüte verilen ad.
13) "... *Yusuf*" (Atıf Yılmaz'ın bir filmi). – Midenin bozulması nedeniyle dilin üzerinde oluşan beyaz tabaka. – Geri dönen.
14) Halk dilinde "oyuncu". – Büyük piliç.
15) Bir bağlaç. – Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesi yakınlarında Frigler'den kalma ünlü bir kaya anıtı.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	B	A	Ş	A	R	S	A	B	U	N	C	U		A	K
2	E	T	İ		E	N	G	E	B	E		S	A	B	A
3	D	E	İ	Z	M		N	İ	A	N	H	A	D		M
4	R	İ		A	İ	N	O	S		G	İ	R	E	N	
5	İ	Z	M	İ	L			S	A	B		S	E	T	E	R
6	Y	M	İ	R		A	T		R	A	T		A	S	A
7	E		L	E	K	S	İ	K	O	L	O	G		R	N
8		E	L		A	K	S	İ	Y	O	L	O	J	İ	
9	A	L	İ	B	İ		İ	M		V	O	L	A	N	S
10	D	İ	Y	A	L	İ	Z		R	A	J		P		M
11	A	Z	E	R		O	M	C	A		İ	K	O	N	A
12	Y	A	T	K	I	N		A	M	A		A	N	A	Ç

Ağustos sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Gözde Karataş (İzmir), Reha Salcan (Adana)** ve **Bahar Zenger (İstanbul)** John S. Allen'ın Alfa Yayınları'ndan çıkan *Beynin Yaşamları* adlı kitabını kazandı. Eylül bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Eduardo Río García Rius'un Yordam Kitap'tan çıkan *Çizgilerle Ateistin El Kitabı* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Eylül tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

